

STUDIU LINGVISTIC
ASUPRA CĂRȚII A DOUA (IEȘIREA) DIN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688), ÎN
COMPARAȚIE CU MS. 45 ȘI CU MS. 4389

DE
VASILE ARVINTE

I N T R O D U C E R E

În studiu de față se continuă cercetarea limbii literare românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, așa cum această realitate se oglindește în carteia *Îeșirea*¹ din *Biblia de la București* (1688) și în cele două texte rămase în manuscris și nestudiate din această perspectivă pînă în prezent: ms. 45 (cca 1665–1685) și ms. 4 389 (cca 1665–1680). Începutul a fost făcut, pentru carteia *Facerea*, în volumul I din colecția de față, în *Studiul lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4 389*, p. 47–128 (vom folosi abrevierea ST.L. FAC). Deoarece multe dintre fenomenele lingvistice de care ne-am ocupat în studiu acum menționat se întîlnesc și în carteia a două a *Pentateuhului*, în cele ce urmează ne vom opri numai asupra acelor fapte (forme gramaticale, derivație, cuvinte cu etimologie noi, semantism etc.) care diferă de cele cercetate în studiu anterior. Fenomene noi se întîlnesc și în compartimentul dedicat studiului sunetelor. Clarificarea lor contribuie în mod direct la adopțarea unor soluții optime în problema complicată a transcrierii cu litere latine a textelor studiate. Totodată, o serie de exemple apărînd în compartimentul fonetic, care au fost întîlnite în cele trei variante ale cărții *Îeșirea*, sint de natură să aducă precizări de detaliu și completări la cele spuse în ST.L. FAC. cu privire la aceleași fenomene.

Criteriile selectării faptelor lingvistice și modalitatea discutării lor științifice au fost prezentate în ST.L. FAC. (*Introducere*, p. 47, și *Concluzii*, p. 103–105). Fiecare fenomen studiat este raportat la norma literară a textului din care provine, este apoi comparat cu fenomenul echivalent din celelalte două texte studiate și, eventual, cu norma literară a altor texte contemporane, iar în final este confruntat cu norma limbii române literare moderne. Cu fiecare ocazie, sint scoase în relief tendințele inovatoare față de limba literară a secolului precedent, al XVI-lea, și semnalate unele trăsături arhaice și sint menționate unele fenomene aberante, dialectale, care individualizează textul studiat în contextul normei limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Preocuparea predominantă este aceea de a surprinde și ilustra cu cît mai multe exemple modalitatea de constituire a unor dintre normele limbii române literare care mai tîrziu au fost adoptate în limba literară modernă. În aceste

operații, s-a recurs de multe ori la analiza cantitativă și comparativă a fenomenelor studiate din cele trei texte, operație posibilă datorită datelor computerizate, concretizată în liste complete de cuvinte în context, pentru fiecare din textele în discuție.

I. FONETICA

1 Accentul

1.1.0. Substantivul *aripă* poate fi accentuat fie pe prima, fie pe a doua silabă: *áripă* și *arípă*. Oscilația se explică prin etimologie: lat. pop. *al̥pa (<āla 'aripă', vezi *REW*², 310), cu accentul pe prima silabă, a fost influențat de lat. pop. *alipo (un derivat verbal din āla+suf. lat. -ipo), prezent în rom. (în)arip(ez), *aripal*, vb. *a se aripi* 'a bate din aripi' (H. Tiktin, *DRG*, s.v.; G. Pascu, *Suj. rom.*, p. 178). În BB, Ex., din totalul de 8 ocurențe, 3 au accentul pe prima silabă, *áripă* (cu forme de sg. sau pl., art. sau neart.), iar 4, pe a doua silabă, *arípă*. Într-un caz (Ex., 38, 10), accentul nu este notat. Față de această normă oscilantă, în ms. 45, accentul, care-i notat în toate cele 8 ocurențe, este întotdeauna pe prima silabă, *á-*. Aceeași situație se întîlnesc și în ms. 4 389, cu adaosul că aici numărul ocurențelor este numai de 4. Modul de accentuare a acestui cuvînt nu-i nici pînă astăzi normat, căci în *DEX*, după ce se propune ca fiind în conformitate cu norma varianta *áripă*, se menționează ca uzuală și varianta *arípă*.

1.2.0. Exemplelor de nume antice de țări terminate în *-ia*, accentuat și neaccentuat, din ST. L.FAC. p. 48 (I.1.3.1.) li se alătură cîteva cazuri din Ex. Astfel, numele de țară *Finíchia* 'Fenicia', cu accentul notat, apare în BB și în ms. 45 în sintagma „*La partea Finichiei*“ (Ex., 16, 35); în ms. 4 389: „*La marginea Finichei*“ (*ibid.*). În primul caz, modelul a fost gr. εἰς μέρος τῆς φοινίκης [(τὸ μέρος, -εος, ους 'parl')]; pentru al doilea, sl. καὶ κράτῳ φηνίκηνος (sl. *krajka* 'Rand').

2. VOCALISMUL

2.1.0. Vocala *a* neaccentuată din sl. *narod* a devenit în mod normal în rom. *ă*: *nărod*, formă care circulă în scrierile din secolul al XVI-lea și din cea mai mare parte a secolului următor. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, începe să apară varianta *norod*, rezultată prin asimilație regresivă (vezi *DLR*, s.v.).

¹ Vom folosi abrevierea Ex. (-Exodus).

În cele trei texte studiate, situația este următoarea: În BB, Fac. (săptul nu a fost discutat în studiul precedent, ST.L. FAC.), forma *nărod* cunoaște 9 ocurențe iar *norod*, 13 ocurențe. În BB, Ex., raportul se modifică în mod radical: *norod* apare în aproximativ 150 de locuri, iar *nărod* numai în 2 (Ex., 1, 20 ; 5, 1). Varianta mai nouă, cu -o-, se întâlnește și în ms. 4 389, Ex., în 15 locuri, în timp ce *nărod* are aici 23 de ocurențe. În ms. 45, situația se inversează. Aici, forma tradițională cu -ă-, *nărod*, cunoaște aproximativ 160 de ocurențe. Niciodată nu apare varianta cu -o-, acest text dovedindu-se, ca în multe alte cazuri, mai tradițional. Se poate conchide că textul BB, cu prestigiul său de text tipărit, a putut avea un rol important în impunerea formei cu -o-, *norod*, în limba română literară din secolele următoare.

2.1.1. Schimbarea vocaliei ţ neaccentuată în o, printr-un fenomen similar cu cel menționat în paragraful precedent, se întâlnește și în forma *zovoră* din ms. 4 389 (Ex., 26, 26). Forma de sg. *zovor* și vb. a *zovori* sunt conseminate de H. Tiktin, DRG, s.v., plecind tot de la textul BB. Etimonul este vsl. *zavoră*, care a devenit în mod normal în română *zavor*. Ultima variantă este, de altfel, curent folosită în cele trei texte studiate. Inovația, rezultată prin asimilație regresivă, *zovor*, în loc de *zavor*, perfect comparabilă cu cea din norod, față de *národ*, nu a fost acceptată în norma limbii române literare moderne.

2.1.2. Vocala **ă** neaccentuată din *mă-nuchi* (<lat. pop. *manūclus*, în loc de lat. clas. *manū-pul-*
lus, *manū-pulus*) apare ca **-u-**, *munuchiu*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 12, 22).

2.1.3. Vocala *ă* neacc. protonică apare, sporadic, ca *a*, în ms. 45: *grătariului* (Ex., 38, 5); *lanțuje* (Ex., 39, 16); *lasară* (Ex. 16, 24).

2.2.0. În ST.L. F.A.C., p. 50 – 51 (I.2.3.2.), sunt prezentate cîteva exemple de cuvinte de origine veche slavă (slavonă), în al căror elimon slav există vocala vsl. **ѣ**, transcrisă de slaviști prin **ě**. Sunetul notat prin acest grafem era o vocală foarte deschisă din seria anterioară. În imprumuturile de origine slavă ale românei, acest sunet s-a adaptat la modelul existent al elementelor moștenite din latină, în care exista un **é** în poziție **ă, e**. Cînd vocala din silaba următoare era **ă**, sunetul **ě** a căpătat valoarea de **éá**. Dar cînd în silaba următoare era **e**, realitatea fonetică putea fi atât **ea**, cit și **ě** sau chiar **e**. În acest din urmă caz, în textele studiate, ca de altfel și în toate celelalte texte din epocă, se folosesc slovele chirilice **ѣ**, **ѧ**, **ѩ**. Transcrierea cu litere latine a cuvintelor în care apar aceste slove prezintă unele dificultăți. Dacă în slavă, cum este bine cunoscut, **ѧ** nota o vocală nazală din seria anterioară, transcrisă de slaviști prin **e** (-**ě**), celelalte semne, **ѣ** și **ѩ**, aveau, primul, valoarea unui **ă** (un **e** foarte deschis), iar al doilea, valoarea de **já**. Aceste valori ale slovelor slave în discuție erau desigur cunoscute cărturarilor români. Cînd scriau românește, aceștia atribuiau semnelelor **ѣ** și **ѩ** valoarea diftongilor **éá** și **já**. Dar pentru notarea acelorași diftongi, ei recurgeau și la slova **ѧ**, care chiar în slavă își pierduse valoarea inițială, în urma fenomenului denazalizării iusurilor.

În textele studiate, cuprinsind cartea *Ieşirea*, au putut fi depistate următoarele exemple care pot să ilustreze cele spuse mai sus: **Δέετος**, în ms. 4 389 (Ex., 33, 13) <vsl. *ajave*; **κοάρην**, cu 4 atestări în BB, în ms. 45 (Ex., 15, 15; 16, 22; 34, 31; 35, 25) și în ms. 4 389 (Ex., 35, 27), **κοάρην**, în ms. 45 (Ex., 2, 14) și **κοάρην**, în ms. 45 (Ex., 22, 28) <vsl. *boljarinu*; **μράχη**, în ms. 45 (Ex., 27, 4) <vsl. *mreža* (în BB : „*Mreajă*”, cu -ă; tot astfel și în ms. 4 389); **κεμάρηνικ**, **κεμέρηνικ**, cu 11 ocurențe în BB și în ms. 45 <vsl. **namerinu** <**nameritli** (> rom. *a nimeri*) (în ms. 4 389 : „*Vinelic*”); **οεηπέκιο**,

în ms. 4 389 (Ex., 12, 26) <vsl. *obyčaj*; *пра́тимисл*, în BB și în ms. 45 (Ex. 33, 11), precum și în ms. 4 389 (*пра́тимен*, cu 6 ocurențe) <vsl. *prijateli* [în BB și în ms. 45, Ex., se întâlnește și derivatul cu preprefixul *ne-*, *nepriatelen* (-и-), cu 4, respectiv cu 7 ocurențe]; *пра́тиме*, în BB (Ex., 28, 11, 32; 39, 5, 29), *пра́тим*, în ms. 45 (*ibid.*), *пра́тиме*, în ms. 4 389 (Ex., 28, 11) <vsl. *pečati*; la plural, în toate cele trei texte apare în locul slovorilor și sau și de la singular litera -и-, și anume de către trei ori în fiecare din cele trei texte; *пра́тимы*, în BB, *пра́тимы*, în ms. 45 (Ex., 23, 27) <vsl. *prěběgū*; *сфáшикъ*, *-ицкъ*, în BB (Ex., în 22 de ocurențe); în ms. 45, numai cu finalul -и-, în același număr de ocurențe ca în BB, *сфáшикъ*, în ms. 4 389 (cu 15 ocurențe) <vsl. *sveščinikъ*; *ккчн*, în BB și în ms. 45 (Ex., 10 de ocurențe), precum și în ms. 4 389 (5 ocurențe) <vsl. *věkъ*; *акчин(ъ)*, în BB și în ms. 45 (Ex., 10 de ocurențe) în BB și în ms. 45), precum și în ms. 4 389 (8 ocurențe) <vsl. *věčinъ*; *вѣдро*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 16, 36) și *вѣдре* în ms. 45 (*ibid.*) <vsl. *vědro*; *гкеме*, în ms. 4 389 (Ex., 19, 10, 21) <vsl. *věslí*; *внѣкжъ*, în ms. 4 389 (Ex., 17, 9) <vsl. *vítězъ*, rus. *viljazъ*; *врѣдникъ*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 4, 10; în ms. 45, cu -а-) <vsl. *vrědinъ*; *врѣдме*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., cu 5 ocurențe) în BB și cu 3 în ms. 4 389), *врѣдме*, în ms. 45 (Ex., cu 5 ocurențe), *врѣдна*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 4 ocurențe) în BB și 5 în ms. 4 389), *врѣдмакъ*, în ms. 45 (4 ocurențe); la plural, în toate cele trei texte, apare forma *врѣдми* (în BB și în ms. 45 cite 5 ocurențe, în ms. 4 389, 2 ocurențe) <vsl. *vrěme*.

Apariția sistematică a slovelor **ѣ** și **ѧ** (ultima curență în ms. 45) în cuvintele românești care în etimonul lor slavon aveau un **ѣ**, un **ѧ** (= **е** nazal), apoi grupul sonor **-ј-**, sau grupul sonor **čá**, constituie un indiciu că în mintea cărturilor români din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cărturari care știau foarte bine slavona, jucau un rol important nu numai tradiția grafică, rezidind în transcrierea distongilor **éá**, **já** în poziție și prin slovele menționate, **ѣ** și **ѧ**, ci și faptul că există o influență permanentă din partea etimonurilor slave, ale căror grafie și rostire le era bine cunoscută cărturilor români. Această influență nu se limită numai la grafie, ci, cu o foarte mare probabilitate, și la rostire, astfel încit **ѣ**, **ѧ** în poziție e acopereau o pronunție cu distongii **éá**, **já**, sau, cel puțin, cu **е** (deschis). Numai în acest mod poate fi interpretată alternanța grafică **-ѣ/-ѧ** (sg. și pl.) în cuvinte ca **вѣдѣ/вѣдѧи**, **пѣтѣ/пѣтѧи** (rostite, poate, *vreame / vremi*; *peceale / peceli*). Prin convenție, în ediția de față folosim grafurile *vrême*, *pecete*.

2.3.0. Închiderea diftongului *gá* în poziție *-ga*, *-ga*, *-ge*, *-o*, în cuvintele bisilabice, produsă în același timp, probabil, cu fenomenul paralel al trecerii diftongilor *gá*, *iá*, în poziție *e*, la *é* (vezi ST.L. FAC., p. 49; **1.2.2.0**), poate fi exemplificată cu cîteva cazuri din cartea *Iesirea*: *voă* (έօκ), în ms. 45 (Ex., 5, 10; 12, 2); *doo* (άօώ), în BB (Ex., 9, 6; 16, 1; 28, 10; 37, 3); *dooa* (άօօա), în BB (Ex., 1, 15; 18, 13; 26, 4; 27, 5; 32, 6, 29; 38, 15); *rooa* (ρօώα), în BB (Ex., 16, 13). Formele cu diftongul păstrat sunt preponderente. În ms. 4 389, *vooa* (*vooaă*, *voaoă*) cunoaște 25 de ocurențe; *dooă* (*dooă*, *doooa*), 13 ocurențe; *nooaă* (*noao*, *noaoă*), 12 ocurențe. *Rouă* are forma *roao* în ms. 45 (Ex., 16, 13) și *roaoă*, în ms. 4 389 (*ibid.*). În cele trei texte apar numai formele *amindoaaă*, *amindoaoă*. Inovația este ilustrată cu mai multe exemple din textul BB.

2.4.0. Despicarea vocalelor în diftongii ie (>*iie*), ia (>*iia*), io (>*ieo*). Verbul *a chema* <lat: *clamo*, -are (>**cl'amu*)> **kámú*> *Kámu*> *kem*) cunoaște în ms. 4 389 forme: *chiem* (*kiém*), rostit *chiem* (Ex., 2, 7; 29, 46); *chiāmă* (*kiámva*) (Ex., 2, 8); (voi) *chiēma*

(*κίμα*) (Ex., 1, 15; 12, 16; 18, 3; 19, 27, 45; 33, 19 etc.); *chīemară* (*κίμαρη*) (Ex., 34, 32); *chīemal* (*κίματι*) (Ex., 3, 18); *chīemali-l* (*κίματην-α*) (Ex., 2, 20); *chīemă* (*κίμα*) (Ex., 1, 18; 2, 8); *chīamă* (*κίμωκ*) (Ex., 2, 8) (Cf. și ST.L. FAC., p. 49; I.2.2.1.). Apare și forma *cheame* (*κάλω*), într-o singură ocurență (Ex., 34, 15).

Grupurile -*i-e-*, -*i-á-* au provenit prin „despicarea“ vocalelor și a, precedate de oclusiva palatală surdă *k* (<*cl'*<*cl*), rezultatul fiind apariția unei silabe în plus. Fenomenul caracterizează, cum s-a arătat, textul ms. 4 389; el nu se întâlnește în textul ms. 45, Ex., în care există 25 de ocurențe ale formelor: *chemă*, *chemăti*, *chemă*, (*să*) *chēme* etc.; de asemenea, el nu apare decât o singură dată în BB, Ex.: (*se va*) *chiiema* (*κίμα*) (Ex., 12, 16).

2.4.1. Transformarea lui -*e-* neaccentuat în -*i-e-*, cind este precedat de *k*, apare și în *închiiegară* (*ἀκήραρη*), din ms. 4 389 (Ex., 15, 8; cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mină, pentru îngroșare, din text). Radicalul verbului este *chīag* (<*clagu*<*coagul*), devenit *chīag*.

2.4.2. În același m.s. 4 389, se întâlnește forma *chīelori* (*κίμωρη*), în 8 ocurențe. Etimonul avea, cu toată probabilitatea, un -*a-* precedat de grupul *cl*: lat. **clavitoria* sau **clavatoria* > **cl'atgáre* > **kjetogáre*, iar, „prin asimilație“ (CDDÈ, nr. 326), > *chīotgáre*. Semivocala -*i-* a devenit i sonant, iar e a devenit ie. Fenomenul nu se întâlnește în textul ms. 45. Aici, însă, diftongul -*io-* a fost trecut la -*io-* (două vocale în hiat): *chīotori* (*κίμωρη*), cu 15 ocurențe (Ex., 26, 4, 5, 5, 10, 10, 11; 36, 10, 10, 10, 14, 15; 38, 17, 19, 29). Forma se găsește și în BB (Ex., 26, 4, 5, 5, 10; 38, 29).

2.4.3. Urmat modul pentru schimbarea a diftongilor *ie*, *ia*, *io* în *i-e*, *i-á*, *i-eo* a putut servi o serie de cuvînte de origine latină sau slavă.

Astfel, cuvîntul *vijād* (pl. *vijēti*) are drept etimon lat. pop. **vīvīlia* (> *vīvus*), a cărui evoluție fonetică a fost: **vijēlia* > **vijēši* > **vijēd* > *vijād*. Ultima formă se întâlnește în ms. 4 389: *vijāda* (*κίλαδα*) (Ex. 1, 14); dar în BB și în ms. 45 apare, în același loc, varianta *vīata* (*βίατα*). La gen.-dat., în toate cele trei texte studiate, se folosește forma *vīeūi*.

2.4.4. Lat. *ē* > **i-e* > **i-á* > *i-á*, în *pētra* > **pētr*- > **pēdātr* > **pījātr* > *pījātră*. Ultima formă, în care fostul i semivocalic, provenit din diftongarea lui ē accentuat latinesc, s-a vocalizat, apărind între el și diftongul următor un hiat (i-iá), *pījātră* (*πījātr*), se întâlnește în ms. 4 389, Ex., în 24 de ocurențe, iar forma articulată, *pījātra* (*πījātr*), în 7 ocurențe. În BB, cuvîntul este scris *nīampă* (-*ă*); la fel în ms. 45. Rostirea putea fi cu un hiat între i și a, iar acesta din urmă nu mai era preiorat. De la această fază, s-a putut trece la rostirea actuală.

2.4.5. O evoluție fonetică a semănătoare cu cea a lat. *pētra* a cunoscut și lat. *fēra*. Grupul sonor *i-á* se întâlnește tot în textul ms. 4 389: *fīard* (*φīārak*) (Ex., 19, 13; 22, 13); *fīara* (*φīāra*) (Ex., 22, 13); *fīarăle* (*φīāraklē*) (Ex., 23, 11). El apare o singură dată și în BB: *hīară* (*χīārak*) (Ex., 22, 13). În alte ocurențe, în BB întâlnim *hīară* (*χīārak*) (Ex., 22, 31); *hīarăle* (*χīāraklē*) (Ex., 23, 11) și *fīarăle* (*φīāraklē*) (Ex., 23, 29). În BB 1688–1988, nu se face diferență între scrierea cu -*īa-* și cea cu -*i-á-*, transcriindu-se ambele grupuri prin -*ia-*.

2.4.6. De la verbul *a pierde* (<lat. *pērdo*, -*re*), forma de conjunctiv prezent, persoana a III-a sg. și pl., este în m.s. 4 389 (să) *pīarză* (*πīārək*) (Ex., 19, 24; 32, 12), pe cind în BB apare (să) *pīarză* (*πīārək*).

2.4.7. În exemplele precedente, grupul de sunete *i-á* era urmat în silaba următoare de -*ă*. Mai greu de analizat sunt formele în care în silaba următoare sunt sunetele prepalaiale *e*, *i*, consoană mutată. Astfel, la același verb *a pierde*, din paragraful precedent, în ms. 4 389 întâlnim forma *nīapăt* (Ex., 3, 20; 9, 15; 12, 19; 17, 14), pe care în transcriere fonetică o putem reda *pīárde*. Acest mod de a interpreta valoarea grupului -*īa-* poate fi sprijinit și cu argumentul că în BB apar forme ale același verb, în poziție -*e*, cu transcrierea chirilică -*īa*, *nīapăt* (Ex., 12, 15), dar și -*īta*, *nīapăt* (Ex., 12, 23; 19, 24); *nīapătōk* (Ex., 22, 9). Ultimul cuvînt este transcris în ms. 45 *nīapătōk*. În ultimele exemple avem să face cu același fenomen de „despicare vocalică“ pe care l-am ilustrat mai sus cu exemple din ms. 4 389. Transcrierea acestor forme ar trebui să fie *pīiarde*, *pīiardere* (în BB 1688–1988 : *pīarde*, *pīardere*). Ca avem să face cu grupul sonor *i-á*, și nu *i-ē*, rezultă și din modul în care este transcris în alfabetul chirilic echivalentul acestui grup sonor atunci cind nu sunt indeplinite condițiile diftongării: (să) *pīerz* (*πīārə*), în ms. 4 389 (Ex., 32, 9; 33, 3, 5).

2.4.8. Tot în poziție *e*, apare grupul *i-á* în unele forme ale verbului *a fierbe* (<lat. *fērvo*, -*re*) (Cf. și ST.L. FAC., p. 49; I.2.2.), din ms. 4 389: *fīarbe* (*φīārbe*) (Ex., 3, 8, 17; 19, 23); *fīarberii* (*φīārberii*) (Ex., 30, 35), dar *fierbea* (*φīārbe*) (Ex., 9, 10). Grupul *īa-* apare și în ms. 45, *φīārbe* (Ex., 16, 23, 23; 29, 31). În BB: *φīārbe* (Ex., 16, 23, 23); *φīārbe* (Ex., 29, 31). Editorii BB 1688–1988 transcriu aceste forme *fīarbe*, simplificând, desigur, realitatea fonetică din spatele acestei grafii, realitate ilustrată și de exemplile discutate în prezentul capitol.

2.4.9. În cazul verbului *a pieri* (<lat. *pērio*, -*re*), forma de conjunctiv, persoana a III-a, sg. și pl., este în ms. 4 389 (că) *pīae* (Ex., 8, 9; 30, 33; 32, 12), dar o dată și *pīa* (Ex., 10, 7). În primul caz, transcrierea fonetică este *pīáię* (<lat. *pēreat*) > **pīeria* > **pīéiǎ* > **pīéär'e* > **pīáię* > *pīáię*; în al doilea caz, *pīáię*. Prima formă, motivată etimologic, este mai veche. Oscilația la nivelul grafiei reflectă o realitate fonetică. Forma a două reprezintă o inovație. Ambele forme nu apar în BB și în ms. 45, Ex. Mai greu de spus este dacă diftongul *já* în poziție *e* din această formă nu devine în rostire un -*e-* deschis sau chiar -*e*.

2.4.10. Cuvîntul *piedecă* (<lat. *pēdīca*) este transcris în ms. 45 *pīādeka*, în transcriere fonetică: *pīáię-decă* (Ex., 23, 33; 34, 12). El lipsește în ms. 4 389, Ex., dar există în BB: *pīādeka* (Ex., 23, 33) și *pī-ādeka* (Ex., 34, 12). În BB 1688–1988, transcrierea este *pīadecă*, în ambele cazuri simplificându-se realitatea fonetică din textul original.

2.4.11. O evoluție fonetică identică a lui ē latin a avut loc și în cazul cuvîntului lat. *vērmis*, -*is*, reflectat în textul ms. 4 389 prin forma *vīarme* (*κīārmos*) (Ex., 16, 24), la pl. însă *vīermi* (*κīārmos*) (Ex., 16, 20). În ms. 45: *κīārmos* (Ex. 16, 24). În BB, Ex., lipsește această formă.

2.4.12. Rostirea cu grupurile de sunete *i-á*, *i-ē*, în cuvînte ca *chīema*, *închiiega*, *chīame* etc. a putut fi influențată și de formele verbului *a priimi*, al cărui grup -*ii-* există chiar în etimonul său slav: *prijeti*, *priimo*. În BB, Ex., există formele: *priimi*, *priimit*, *priimiši*, *priimește*, *priimești*, *priimiiia*, *priimilă* (vezi indicele de cuvînte de la sfîrșitul volumului). Aceeași situație și în ms. 45. În ms. 4 389, numărul atestărilor este mai mic: (să) *priimesți* (1 ocurență); *priimită* (1 ocurență). Rostirea în discuție poate fi auzită pînă astăzi în limbajul bisericesc.

C o n c l u z i i la fenomenele discutate în paragrafele I.2.4.0.—I.2.4.12. Rostirile *viiātă*, *pīatără*, *fīară*, *pīarză*, *pīadecă*, apoi *fīarbe*, *pīāie*, *vīarme* sunt arhaice și reale. În cazul primului cuvint, grupul *-iijā-* este etimologic, în celelalte a avut loc fenomenul „des picării vocalelor“. Un anumit rol îl va fi avut în acest proces și verbul de origine slavă *a priimi*. După aceste modele, s-au creat și variantele de tipul *chīiem*, *chīiamă*, *inchīiega*, *chīieitori* etc. Rostirile de mai sus caracterizează pînă astăzi limbajul bisericesc.

2.5.0. M e n t i n e r e a f a z e i mai arhaice cu *é+* *n+cons.* (vezi ST.L. FAC., p. 52; I.2.6.0.) este ilustrată de două exemple din BB: *cuvendele* (Ex. 4, 15; în alte 21 de ocurențe, apare *-in-*); *vesmentele* (Ex., 31, 9, 9; în alte 11 ocurențe, varianta cu *-in-*).

2.5.1. V o c a l a e n e a c c e n t u a tă mai arhaică cu *+n+m+cons.* rămîne netrecută la *i* în următoarele exemple: în BB: *intenjind* (Ex., 7, 5); *intempină* (Ex., 4, 24); *mencinoasă* (Ex., 20, 16); *semențile* (Ex., 12, 14; 16, 32, 34; în alte 11 cazuri, apare *-in-*); în ms. 4 389: *ceneva* (Ex. 21, 17; în multe alte ocurențe, *-in-*).

2.6.0. T recerea lui e neaccentuată la *i* (vezi ST.L. FAC., p. 52—53; I.2.6.3.) se întâlnește sporadic în toate cele trei texte (înainte de accent): *acoperimînt*, în BB (Ex., cu 12 ocurențe, față de *acopere-mînt*, cu 29 de ocurențe); *chiotori*, în BB (Ex., cu 5 ocurențe, față de *cheutori*, cu 4 ocurențe); *ficior*, în ms. 45 (Ex., cu 30 de ocurențe; de regulă, acest text are varianta moldovenească *ficior*); *ferical*, în ms. 4389 (Ex., 26, 32; și *ferecat*, *ibid.*); *infiilepșii*, în BB (Ex., 7, 11); *minicale*, în BB (Ex., 19, 16); *ostineala*, în BB (Ex., 2, 11); *nîmernic*, în BB (Ex. 26, 10); *priojească*, în BB (Ex., 28, 37; 31, 9); *prisare*, în BB (Ex., 9, 8); *prisără*, în BB (Ex., 9, 10); *tribuia*, în ms. 45 (Ex., 16, 22); (după accent): *sécirea*, în BB (Ex., 34, 21); *sêciri*, în BB (Ex., 23, 16; 34, 22; tot astfel în forme articulăte de plural); *belciugile*, în BB (Ex., 27, 10, 11, alături de *belciuge*, Ex., 26, 11, și *belciugele*, *ibid.*); *laturi* (sg.), în BB (Ex., 37, 8) și în ms. 45 (Ex., 37, 3, 8); *mașile*, în BB (Ex., 12, 9; ms. 45, Ex., 29, 17); *obrazile*, în BB (Ex., 37, 9, 9); *pînzile*, în BB (Ex., 27, 9; și, tot acolo, *pînzitor*, Ex., 27, 14). Pluralul substantivului *pîatră* este *pietri* (în BB, Ex., 19 ocurențe; în ms. 45, Ex., 22 ocurențe; în ms. 4 389, Ex., 18 ocurențe). Forma articulată *pietrlile* cunoaște în BB, Ex., 7 ocurențe, în ms. 4 389, cite 4 ocurențe, iar *pietrlî*, 4 ocurențe în ms. 45, Ex.

2.6.1. În cazul pronumele negativ *nemică* (< lat. *nec-nāca*), trecerea lui e neaccentuată la *i* nu devine normă decât în ms. 4 389, Ex., unde apar 10 atestări ale formei *nîmic*. Textul BB are o dată varianta *nîmică* (Ex., 5, 8) și de două ori *nemica* (Ex., 3, 11; 10, 15). În ms. 45, *nîmic* cunoaște 4 ocurențe, iar *nemic*, 1 (Ex., 5, 11) (vezi I. Gheție, BDRL, p. 164).

2.6.2. Formele adv. (și conj.) *nice* (< lat. *nīque*) pot fi mai bine urmărite în textul tipărit al BB, căci în manuscrise silaba finală este de foarte multe ori suprascrisă și incomplet transcrită. Astfel, în BB, Ex., forma *-e* apare în 30 de ocurențe, iar *nici*, în 4 ocurențe, dintre care numai două sunt sigure, fiind scrise în rînd: Ex., 4, 1; 32, 17. Prin urmare, varianta mai arhaică, *nice*, este preponderentă. Constatarea este asemănătoare cu cea făcută asupra textului din cartea *Facerea* (vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.6.3.). O situație asemănătoare se găsește și în ms. 45, unde *nice* este atestat de 22 de ori, iar *nici*, de 11 ori. Trebuie făcută însă precizarea că, în ultimul caz, slovele finale *-ci* sunt suprascrisă, astfel că ele ar putea fi interpretate ca *-ce*, cum se întâmplă în cazul multor alte cuvinte din acest text. Încă și mai complicată este situația acestui cuvînt în ms. 4 389. Aici, din cele aproximativ 70 de

ocurențe, slovele *-ci* sunt scrise în rînd numai în două ocurențe (Ex., 22, 25; 23, 9). În rest, apare un *q* suprascris, care poate avea atât valoarea de *-ce*, cât și de *-ci* (cf. *cincizeci*, care are silaba finală scrisă *-q* (Ex., 26, 5)). În prezentă ediție, am optat pentru forma cu *-ci*, dar avem rezerve serioase că inovația era generată în scrisul traducătorului acestui manuscris. Aceasta pentru că în epocă inovația era abia în fază incipientă.

2.6.3. T recerea lui e neaccentuată la *i* în *nimini* (< lat. *nemānem*) se găsește numai în ms. 4 389 (Ex., 2, 12; 10, 23, 23; 16, 19; 23, 17; 34, 3, 24). Pentru alte texte vechi, vezi I. Gheție, BDRL, p. 163—164.

2.7.0. S u n e t u l i a c c e n t u a t apără ca *u* în *dzuia*, *dzuă*, în ms. 45 (Ex., în 28 de ocurențe) (vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.8.0.).

2.7.1. S u n e t u l i a c c e n t u a t apără ca *e* în: *agonesit*, în ms. 45 (Ex., 15, 16); *árepile*, în ms. 45 (Ex., 38, 10), BB (Ex., 37, 9); *azeme*, în BB (Ex., 12, 18); *cerezi*, în ms. 45 (Ex., 13, 12); *celi*, în ms. 4 389 (Ex., 24, 7); *inema*, în BB (Ex., în 9 ocurențe, față de 15 ocurențe cu *inima*); *impotrivinicelor*, în BB (Ex., 23, 22); *mineindu-se*, în BB (Ex., 4, 14); *potrevindu-se*, în BB (Ex., 38, 18); *praznec*, în BB (Ex., 13, 6; 28, 18; în ultimul caz: *praznecului*); *silnecia*, în BB (Ex., 6, 6); *sfesnec* (< vsl. *svěšliníků*), în BB (Ex., în 8 ocurențe); *tremis*, în BB (Ex., 3 ocurențe); *tremite*, 6 ocurențe; *tremiț*, 4 ocurențe; *tremiță*, 3 ocurențe; în BB, varianta cu *-i-* neaccentuată cunoaște aproximativ 50 de ocurențe; forma *tremis* apare și în ms. 4 389, Ex., 7, 7); *vrăjetori*, în ms. 45 (Ex., 9, 11); vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.8.2.

2.7.2. S i n c o p a r e a lui i neaccentuată, devenit uneori *e*, în *dirept*, *direptate* (vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.8.3.), este realizată în modul cel mai consecvent în ms. 45 (Ex., în 24 de ocurențe); vb. *Indrepta* (Ex., 4, 12; 23, 25); *indreptedzi* (Ex., 23, 7). O singură dată este atestată forma *dirépte* (Ex., 29, 20), dar chiar în acest loc varianta cu sincoparea lui *i* este prezentă în 5 ocurențe. Varianta cu *-i-* trebuie atribuită copistului Dumitru din Cîmpulung, influențat, desigur, de norma mai veche și, totodată, și muntenescă, a epocii. Într-adevăr, în BB, Ex., variantele *dirept*, *direptate* etc., cunosc un număr de 21 de ocurențe, *derept*, *dereptate* etc., 5 ocurențe. Li se alătură *indreptezி* (Ex., 23, 7; *indrepta* (Ex., 4, 12; 23, 27). Demn de remarcat este faptul că în BB, atât în cartea *Facerea*, cât și în *Ieșirea*, nu se întâlnesc niciodată forme cu *-i-* sau cu *-e-* sincopate. Formele nesincopate sunt preponderente și în ms. 4 389: *direpl* (*direaptă*), *direptate* cunosc în Ex. un număr de 18 ocurențe; varianta *derept* (*dereptă*) are 2 ocurențe (Ex., 14, 22; 18, 21); *indrepta*, *indreptezி*, *indreptate* apar de 7 ori; *nedrept*, o dată; *nedreplă*, de 7 ori; *nedreptate*, de două ori. În acest text, *drept* (prep.) are 2 ocurențe (Ex. 16, 29; 26, 5).

2.7.3. E p e n t e z a lui i neaccentuată se întâlnește o singură dată în cuvîntul *roidie*, în ms. 45 (Ex., 28, 29). Fenomenul ar putea fi pus pe seama copistului munțean, Dumitru din Cîmpulung, dacă nu-i mai degrabă un rezultat al influenței cuvîntului vgr. *ροΐδιον*; vezi mai jos, IV.1.5.29.

2.8.0. V o c a l a n a z a lă vsl. *q* cunoaște în sim-prumuturile vechi slave ale românei fie reflexul *un*, fie *in-lm*. În cazul verbului vsl. *porçiti*, textele analizate prezintă astfel varianta cu *-un-* (*porunci*, și postverbalul *poruncă*), cît și varianta cu *-in-* (*porinci*, *porincă*). Dar, în mod neobișnuit, se întâlnesc încă două realizări: cu *-an-*, în *porânci*, *porâncă*, și cu *-on-*, în *poronci*, *poroncă*. Ultimile două realizări necesită explicații. Reflexul *-an-* (în grafia chirilică *-и-*) s-ar

putea să nu aibă o bază în rostire, ci să avem a face numai cu o chestiune de grafie, șiut fiind că acest semn se folosește adesea cu valoare de *t*. Totuși, nu poate fi exclusă complet nici posibilitatea unei influențe bulgărești recente, limbă în care iusul mare s-a denazalizat, devenind *đ*. Cealaltă variantă, cu *-on-*, s-a putut realiza printre-un fenomen de asimilație progresivă, dar a putut fi pusă în circulație și de unii cărturari, care cunoșteau etimonul slavon.

Situația acestor patru reflexe ale lui *o* vechi slav din cuvîntul menționat, în cele trei texte studiate, este următoarea: în BB, Ex., se întâlnesc reflexele cu *-in-* și cu *-un-*: *porinci* (cu *-ж-*), în 3 ocurențe; *porincit*, în 3 ocurențe; *porunci*, în 16 ocurențe; *poruncit*, în 30 de ocurențe; *porunceea*, în 2 ocurențe; *poruncescu*, în 2 ocurențe; *poruncete*, în 2 ocurențe; *poruncia*, 1 ocurență; *porunca*, în 2 ocurențe; *poruncile*, în 6 ocurențe; în total 59 de forme cu *-un-*. În ms. 45, Ex., se află 38 de forme cu *к* (probabil *porunci*) și 24 cu *ж*, *porinci*, în total 62 de ocurențe. Nu apare în acest text, în carteia *Ieșirea*, varianta cu *-un-* (dar nici cea cu *-on-*). Față de aceste două texte, în ms. 4 389 nu apare, în carteia de care ne ocupăm, grafia *жн*, ci, fie grafia *ън* (*porâncesc* etc.), într-un număr de 42 de atestări, fie grafia *ын* (*poruncit* etc.), în 18 cazuri. De menționat că în Ex., 5, 6, din acest ms., forma *porunci*, din text, este însoțită, pe margine, de varianta *porânci* (cu *-кн-*). Nu putem spune dacă grafia *ън* era egală cu grafia *жн* din BB, adică dacă aveam a face în ms. 4 389 cu rostirea *porinci* sau cu rostirea *porânci* (vezi și ST.L. FAC., p. 54; I.2.9.4.).

2.9.0. Vocala *o* neaccentuată în forma *conoaște*, din BB (Ex., 16, 12), apare netrecută la *u* (<lat. *cognosco*, *-ere*). Alte exemple cu *con-*, vezi în H. Tiktin², DRG, s.v.

2.10.0. Trecerea lui *o* neaccentuată la *u* a avut loc în exemple ca: *pugoară*, în BB (Ex., 32, 33); *rusit* („Pici rușite” ‘vopsite în roșu’), în BB (Ex., 26, 14; 35, 7, 22; 36, 16; 39, 33), în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4 389 (Ex., 25, 5; 26, 4; 35, 14); *usebi* (de ~), în ms. 4 389 (Ex. 16, 29) (<*osobi*<vsl. *o sebt* ‘für sich’).

2.10.1. Vocala *o* neaccentuată în cuvîntul *precol* alternează cu *u*, *preul*, și tot astfel și derivatele *preolesc-preułesc*; *a preołi-a preułi* etc. După CDDE, nr. 1 441, varianta cu *o* ar proveni din **uă***ue*: **preułalu**<*preułetu*<*prębiterum*<*prësbyter*. Varianta cu *u* ar fi, deci, posterioară. Varianta cu *o* se întâlnește în BB și în ms. 4 389. În BB, Ex.: *preołească*, cu 5 ocurențe; *preołi*, 1 ocurență; *preotul*, 3 ocurențe; *preołie(i)*, 2 ocurențe; *preołii*, 2 ocurențe. În ms. 4 389, Ex.: *preotul*, 2 ocurențe; *preołească*, 2 ocurențe; *preołi*, 1 ocurență *preołie*, 2 ocurențe; *preołii*, 1 ocurență. Dar în ms. 45, în toate cazurile apare numai forma cu *u*: *preułi*, 1 ocurență; *preułască*, 2 ocurențe; *preułie*, 1 ocurență; *preułieci*, 1 ocurență; *preułi*, 1 ocurență; *preuł(u)*, 2 ocurențe. Varianta cu *u* caracterizează grauriile dacoromâne de nord-est (vezi I. Gheție, BDRL, p. 116–117).

2.10.2. În mod sporadic, vocala *o* neaccentuată apare ca *e*, în forma *slobəzi* (să fie ~), din ms. 4 389. (Ex. 21, 27).

2.11.0. Reflexele lat. *nūñlum*, anume *nuăr*, *noor*, *nor* (vezi ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.0.), se întâlnesc în carteia *Ieșirea*, după cum urmează. În ms. 45, forma arhaică *nuăr* cunoaște 12 ocurențe, în timp ce forma nouă *nor*, 6 ocurențe. În ultimul caz, nu este exclusă o intervenție a copistului munțean al acestui text, care, pe măsură ce înainta cu transcrierea, intro-

² În acest studiu, indicația de pagină, anume 456, este din O. Densusianu, *Opere*, II, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Ţerbu, București, 1975. În restul studiului, an să fie trimisă la ILR, de același autor, ediția îngrijită de J. Byck. Citatul la care mă refeream se află la p. 62–63 din ultima ediție.

ducea tot mai multe forme din norma literară sudică, muntenească. În carteia *Facerea*, varianta *nor* nu apare în ms. 45. Față de ms. 45, în cele două texte cu normă literară sudică, BB și ms. 4 389, varianta *nor* este generală. În BB, Ex., sunt 18 atestări ale acestei forme, iar în ms. 4 389, Ex., 22 de ocurențe. În BB, apare de cîteva ori și varianta intermediară: *noor* (nōop) (Ex., 13, 21); *noorului* (nōwpsa:ñ) (Ex., 13, 22; 10, 19).

2.12.0. Vocala *u* neaccentuată apare, sporadic, ca *o*, în: *paporă*, în ms. 4 389 (Ex., 2, 3); *răolat*, în BB (Ex., 32, 11, 13) și în ms. 4 389 (Ex., 5, 19; 32, 14); *răolălior*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 12); *ușora*, în ms. 4 389 (Ex., 18, 22); *ușoral*, în ms. 4 389 (Ex., 5, 8); *ușorăm*, în ms. 4 389 (Ex., 5, 5).

2.13.0. Varianta fonetică neobișnuită *cütuburi*, în loc de *căuburi* (vezi ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.1.), caracterizează textul BB, apărând în carteia *Ieșirea* de 23 de ori. Fenomenul labializării lui *i*, care a dus la apariția acestei forme, se întâlnește și într-un cuvînt ca *liiungură*, în loc de *lingură*, variată fonetică auzită de mine în graful din Valea-Seacă, com. Bălătești, jud. Neamț. În ultimul caz, însă, *i* era sonant și sub accent.

2.14.0. Varianta fonetică accidentala *umșor*, pentru *ușor* (la *ușă*) (<lat. *ostiolum*), se întâlnește numai în ms. 45: *umșori* (Ex., 12, 7); *umșorii* (Ex., 12, 22, 23). Pentru acest cuvînt, N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu (III)* în L.R., anul XXXVIII, nr. 1, 1989, p. 45, prezintă încă 7 atestări ale variantei în discuție. Există și scrierea *unșori*, care probează că de fapt avem a face cu o rostire nazală a lui *u*. N.A. Ursu, iar mai înainte H. Tiktin¹, DRG, p. 1702, sub *ușor*, au observat că varianta *umșor* se întâlnește numai în scrierile lui Dosoftei, iar acum ea apare și în ms. 45. Pentru N.A. Ursu, apariția lui *umșor* în textul tradus de Nicolae Milescu al *Vechiului Testament* nu se poate explica decât ca un rezultat al unei revizii făcută acestui text de către Dosoftei, eventual de către unii din cărturari care activau în cercul învățățului mitropolit al Moldovei. Argumentarea este judicioasă și convingătoare, fiind vorba de o particularitate lingvistică cu totul remarcabilă și semnificativă. Varianta cu *o*, *omșorii*, în PO, Ex., 12, 22, 23.

2.15.0. Sunetul *-u* (final) este caracteristic pentru limba manuscrisului 45. El nu apare niciodată în textul manuscrisului 4 389, se întâlnește însă adeseori în textul BB, ca urmare a influenței manuscrisului 45 (a unei variante a acestuia), pe care l-au avut în mină tipografi BB. Cîteva exemple din BB: *ajunsu*; *albu*; *auru*; *întorsu*; *judecătoriu*; *largu*; *lungu*; *mersu*; *scolu*; *semnu*; *orbescu*; *orbu*; *surdu*; *urăscu*. Pentru acest fenomen, cf. și ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.4.

2.15.1. Sunetul *-u* (final) în cazul auxiliarului de viitor *vou* (кою) (<*vóřū*<*vólcо*=*vólo*; cf. *cetu*<*quaero*, vezi H. Tiktin¹, DRG, III, p. 1 779, sub *vrea*) este prezent în peste 150 de ocurențe din BB, carteia *Ieșirea*, și în aproximativ tot atâtea din carteia *Facerea*. Situația este la fel în textul ms. 4 389. Cu ajutorul lui *-u*, se marchează diferența dintre auxiliari, dintre verbul predicativ *vou* 'vreu' și pronumele personal *vou* (кою) (<lat. *vos+i*). Această „normă” muntenească nu există în ms. 45. Aici, atât în carteia *Facerea*, cât și în carteia *Ieșirea* (și foarte probabil în întregul text al *Vechiului Testament*), există o formă unică, *vou*, atât pentru verbul auxiliar, pentru cel predicativ, pe de o parte, cât și pentru pronumele personal, pe de altă parte. Norma aceasta de tip moldovenesc, cu *-u* amuțit în *vou*, caracterizează și scrierile lui Dosoftei (în *Ps* în V, ed. N.A. Ursu, *vou*, ca auxiliar, poate fi întâlnit

la p. 622, 624, 632, 634, 636; pe ultima pagină menționată, voi cunoaște 5 ocurențe). Ea se va impune pînă la urmă ca normă a limbii române literare moderne. „Norma muntenească“ va dăni pînă pe la începutul secolului al XIX-lea. Forma *voiu* este prezentă, de exemplu, în scările poetului muntean Iancu Văcărescu, *Poezii alese* [București], 1830. Faptul a fost remarcat de G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese“*, [București], 1830 (apud I. Gheție *BDRL*, p. 445).

2.15.2. Sunetul -u (final) se menține în ms. 4 389, în exemple de tipul: *cindu-i* (Ex., 12, 42); *cindu-s* (Ex., 17, 11, 11); *citu-s* (Ex. 12, 16); *citu-l* (Ex., 21, 30); *cumu-i* (Ex., 17, 10); *cumu-l* (Ex., 12, 4; 3, 22). Și în BB: *cindu-l* (Ex., 38, 6). Acest -u, delabializându-se, a devenit i, care apoi s-a contopit cu pronumele conjuncte următoare, dînd astfel naștere formelor moderne *ii*, *iș*, *il* (Cf. ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.4.).

3. CONSONANTISMUL

3.1.0. Palatalizarea labialelor. Acest fenomen repudiat de limba literară lipsește în ms. 4389, se întâlnește însă uneori în BB și în ms. 45. Astfel, în BB: *hiară* (хіаръ) (Ex., 22, 13, 31); *hiarale* (Хіарълє) (Ex., 23, 11). O singură dată apare în cartea *Ieșirea* și forma nepalatalizată: *fiarale* (ֆիարալե) (Ex., 23, 29). În ms. 45: *jiganie*; în ms. 4 389: *fiără*. (Cf. ST.L. FAC., p. 54; I.3.1.0.).

3.1.1. Forma palatalizată a vb. *a răschiră* (vezi ST.L. FAC., p. 54–55; I.3.1.1.) este prezentă în 3 ocurențe în ms. 45: (să) *răschiră* (Ex., 5, 12); (au) *răschirat* (Ex., 32, 24, 24).

3.2.0. Variantele hiperliterarizate sau hipercorecte atestă conștiința caracterului neliterar al fenomenului palatalizării labialelor. Ele aparțin unor vorbitori în al căror grai popular palatalizarea labialelor era prezentă. În acest mod, se poate înțelege o formă ca *ficleșug*, cu *fi-*, în loc de *hi-*, ultima justificată prin etimon: magh. *hüttlenség*. Ea apare în BB (Ex., 1b, 10) și trebuie pusă pe seama tipografilor moldoveni ai acestui text. Aceeași cuvînt de origine maghiară este rostit și scris în textele provenind din Moldova cu *vi-*: *vicleșug*, *vieleni*. Cum am arătat în ST.L. FAC., p. 55; I.3.3.0., această realizare presupune existența unei spirante palatale sonore la inițiala imprumutului făcut din maghiară, anume *y* (ca în *yin* < *vin*; *yifál* < *vițel*). Considerat neliterar, acest sunet a fost substituit prin *v+i*. La fel s-au petrecut lucrurile și în cazul unui cuvînt ca *moyilă* (< sl. *mogyla*), devenit *movilă*. Formele cu *vi-* se găsesc în ms. 45: *vicleșug* (Ex., 10, 10; 21, 14; 32, 11); *vielenit* (Ex., 22, 8, 11). Se confirmă, astfel, proveniența din aria moldovenească a formei hipercorecele, care va fi acceptată în secolele următoare în norma limbii române literare. Varianta cu *hi-*, motivată prin etimon, este prezentă în ms. 4 389: *hiclenie* (Ex., 32, 12); (au) *hiclenit* (Ex., 22, 8, 11); *hicleșug* (10, 10). Această variantă a cunoscut o mare circulație în română veche (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 849–850). Cf. ST.L. FAC., p. 55; I.3.3.0.

3.3.0. Africata sonoră *g* (< lat. *j+i-o*, *u*; < lat. *d*, *g+i-ó*, *ú*) se întâlnește în următoarele exemple din ms. 45: *agiutor* (Ex., 2, 23; 18, 4; și *agiutoriu*. 15, 2); *a agiutori* (Ex., 18, 23); (dc) *agiunsu* (Ex., 36, 6; însă și voi *ajunge*, în Ex., 15, 9, cu șuierătoarea sonoră *j* introdusă de copistul muntean Dumitru din Cîmpulung); (am) *bagiocuril* (Ex., 10, 2; în BB: *baljocoril*; subst. *badjocură*, în ms. 4 389, Ex., 8, 26, 26); *inpre-*

giur (Ex., 11 ocurențe; *prenpregiur*, Ex., 17 ocurențe; *prenpregiurul*, Ex., 3 ocurențe; *incungiură*, Ex., 13, 18; *incungiural*, Ex., 39, 11); *gios* (Ex., 11 ocurențe; dar și *jos*, în Ex., 39, 19); *giudeca* (Ex., 5 ocurențe); *giudecală* (Ex., 2 ocurențe); *giudece* (Ex., 1 ocurență); *giudef* 'judecată, proces' (Ex., 9 ocurențe; varianta cu *ju-* cunoaște și ea 6 ocurențe, datorită intervenției copistului muntean Dumitru din Cîmpulung; tot în acest mod trebuie explicată varianta *judecător*, Ex., 2, 14); *giungheá* [Ex., 12, 6; 29, 11, 12; dar și *jungheá*, Ex., 29, 16, apoi (să) *junghi*, Ex., 34, 25; *jiungheati* (жюнгхати), Ex., 12, 21, forma în care mold. *у* din ms. 45 a fost substituit în mod mecanic prin *ж*, dar a fost menținută slova *io*; interpretarea grupului *жю-* ca o dovadă că am avea a face cu un *j'* (muiat, palatal), existent astăzi în graiurile populare din jumătatea de est a Munteniei, este contrazisă de prezența în norma literară muntenească din epocă, inclusiv în ce a lui Dumitru din Cîmpulung, a șuierătoarelor dure *şă*, *şî*, *şa*, *şo*, *şu*, respectiv *jă*, *jî*, *ja*, *ju*; vezi mai jos I.3.5.0.—I.3.5.18.]; *giura* (Ex., 22, 9); *giurat* (Ex., 13, 5, 11, 19; 32, 12; 31, 1); *giurămîntu* (Ex., 13, 19, 22, 11; în total, 8 ocurențe cu *gi-* și 1 ocurență cu *ju-*, în Ex., 22, 8).

Cuvîntul *jug* (< lat. *jūgum*) și unele derivate ale sale cunosc în ms. 45, Ex., numai această variantă fonoetică: *jug* (Ex., 34, 20; și *jugul*, Ex., 22, 30); *juguitor* 'animal de povară' (Ex., 22, 9; și : *juguitorul*, Ex., 23, 5, 12); *jugător* 'id.' (Ex., 22, 9; și : *jugătorul*, Ex., 20, 10, 17). Tot *j-* are și vb. *a juca*, în ms. 45 (Ex., 32, 6). În toate aceste forme, înlocuirea lui *ѓ* prin *j* a fost operată de copistul muntean. Aceasta, în Deut., 5, 21, a scăpat o dată varianta cu *ѓ*: *giug* (ყიუგ) (vezi N.A. Ursu, *Noi informații*, (I) p. 466—468), de unde se poate deduce că textul de pe care s-a făcut copia ms. 45 avea această africată.

În BB și în ms. 4 389, cuvîntele de mai sus au toate *j*: *ajutor*, *ajunge*, *baljocură*, *jos*, *judeca*, *județ*, *jug*, *juca* etc. O singură dată este prezentă în BB forma *impregiur* (Ex., 21, 18), preluată ca atare din textul mîlescian. Diferența dintre norma moldovenească, cu *ѓ*, și cea muntenească, cu *j*, se va menține pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

3.3.1. Cuvîntul *jumădale* nu are o etimologie clară (vezi A. Cioreanu, *DER*, nr. 4 645), de aceea nu se poate spune care variantă este primară: cea cu *ѓ*, sau cea cu *j*. În textele studiate, varianta cu *j-* este generală în BB (24 de ocurențe în Ex.) și în ms. 4 389 (19 ocurențe în Ex.). În ms. 45, preponderentă este varianta cu *ѓ*, care cunoaște 14 ocurențe, față de cea cu *j-*, care are 8 ocurențe. În Ex., 30, 13, din acest text, apar una după alta ambele variante, fapt care nu poate fi datorat decît copistului, care a înlăturat adesea pe *ѓ* din original, înlocuindu-l cu *j*.

3.4.0. Africata sonoră *dz* (< lat. *j+i-á*) se păstrează ca atare în ms. 45, în *dzăcea* (Ex., 21, 18), pe cind, în textele cu normă sudică, acest *dz* a devenit *z*, *zăcea* (BB și ms. 4 389). Alte exemple cu africata *dz*, respectiv cu spiranta *z*, în I.3.11.0—I.3.11.1.

3.5.0. Velarizarea prin șuierătoare a surdă *ş*, respectiv rostirea muiată a acestui sunet constituie o altă trăsătură care separă „norma moldovenească“, ilustrată de ms. 45, de „norma muntenească“, reprezentată de lexele BB și ms. 4 389. În primul caz, șuierătoarea este muiată (palatalizată): *şe*, *şî*, *şea* (шේ, шî, шා), în al doilea, dură (velară): *şă*, *şî*, *şă* (шъ, шî, шă). Situația este, prin urmare, inversă decît cea existentă astăzi în vorbirea populară din cele două provincii. Ea se explică în cea mai mare măsură prin tradiția grafică. Serierea cu șuierătoarele dure (aici intră și șuierătoarea *j*) în cadrul „normei sudice“ reflectă o situație mult mai veche din graiurile populare

din această regiune. Durificarea șuierătoarelor nu a apărut, cum susține I. Gheție, *BDRL*, p. 140, abia „în secolul al XVI-lea”, „în jumătatea sudsică a țării, fără a se fi generalizat”. Durificarea șuierătoarelor nu este o „inovație” sudsică, pe care „nordul nu [o] cunoștea decât cu totul sporadic”, cum susține același autor, care, în acest caz, pune un semn de egalitate între situația din graiuri și situația din limba literară. În realitate, durificarea șuierătoarelor s-a produs în graiurile sudsice încă la începutul epocii numită „româna primitivă” sau „româna comună” (secolele al VII-lea – al VIII-lea), în vreme ce graiurile de tip moldovenesc au menținut fază inițială, din epoca de formare a limbii române (secolele al V–al VII, al VIII-lea), cu *se*, *si*, *sia*, *sea*, *sio*, *siu*. Înmuierea șuierătoarelor este adevărată „inovație” care s-a produs în graiurile din jumătatea sudsică a țării, nu durificarea lor. Ea a început să aibă loc începând de prin secolul al XIV-lea, dar n-a avut acces în limba scrisă decât târziu și sporadic, căci norma literară se fixase la variantele dure, pe care le întâlnim în zeci de ocurențe în textelete muntenesti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cazurile din BB și din ms. 4 389, pe care le vom prezenta mai jos, sunt concludente și irefutabile. Fenomenul durificării șuierătoarelor a început să se producă în graiurile nordice, de tip moldovenesc, începând de prin secolul al XIV-lea, dar inovația nu a avut acces imediat în limba scrisă din această parte a țării, decât în mod „cu totul sporadic”, cum observă I. Gheție (*ibid.*). S-a opus tradiția literară, grafică, în care se impuseau scrierea, și, desigur, la cărtură, și rostirea, cu șuierătoarele muiate. Această normă cu șuierătoarele muiate este prezentă, de pildă, în toate scrierile lui Dosoftei. Ea se întâlnește, de asemenea, ca normă, în textul ms. 45, din care vom prezenta mai jos mai multe exemple probante.

Interpretarea fenomenului velarizării prin șuierătoare din textelete vechi prin prisma realităților dialectale actuale este o eroare pe care o fac și alți cercetători contemporani. De asemenea, în numeroase studii, nu sunt separate diferențele realizării ale fenomenului numit velarizare după tipurile de consoane care preced vocalele *e* și *i*. Sunt tratate în bloc fenomenele de velarizare prin șuierătoare, cu cele de velarizare prin labiale, prin africatele *f* și *dz*, prin spirantele *s* și *z*, prin dentalele *t* și *d*, prin *n* și prin *r* etc., fără a se ține seama de cronologia relativă a fiecărui din aceste fenomene în parte, după dialecte și graiuri, precum și de tradițiile grafice și literare căroru apărîn textelete studiate.

3.5.1. A d. v. *aşa* (<lat. *eccum+sic+a>* **acisia>aşa*) a avut în româna comună un *s* palatal. Această rostire este redată în grafia chirilică din ms. 45 prin *ѡѡѡ* și *ѡѡѡ*, forme care trebuie transcrise *așea*. Realizarea cu șuierătoarea muiată apare în ms. 45, Ex., într-un număr de 21 de ocurențe. Paralel cu acest mod de scriere, care a caracterizat cu siguranță manuscrisul original, mai întâlnim în același text forma cu *s* dur, *aşa* (*ѡѡѡ*), într-un număr de 22 de ocurențe. O comparație cu situația aceluiasi cuvînt din carteala *Facerea* este concluzentă pentru modul de a proceda al copistului muntean Dumitru din Cîmpulung, atunci cînd trebuia să transcrie cuvîntele care conțineau în original, cel puțin la nivelul grafiei, șuierătoare palatalizate. Numărul ocurențelor cu *așea* este în carteala *Facerea* de 21, în timp ce a cel al variantelor de tip muntenesc, cu *s* dur (*aşa*) este numai de 6. Copistul s-a străduit la început să respecte grafia din textul pe care îl copia. Dar treptat-treptat, el se lasă prins de tradiția grafică pe care o deprimase în școală. Procedeul se întâlnește și în cazul altor fenomene. El a fost surprins și ilustrat

cu multe exemple și de N.A. Ursu în studiile sale asupra acestui manuscris. (URSU, NOI INFORM.).

Norma muntenescă cu *s* dur în scrierea acestui cuvînt este pusă în practică în modul cel mai consecvent de diortositorii bucureșteni ai BB, care au înălțat complet în carteala *Ieșirea*, în toate cele 43 de ocurențe, varianta moldovenească *așea*, punind în locul ei forma *așa*, devenită ulterior singura admisă în limba literară modernă. De asemenea, în celălalt text de proveniență sudsică, în ms. 4 389, forma curentă în carteala *Ieșirea* este *așa*, folosită în 50 de ocurențe. Cf. și ST.L. FAC., p. 56; I.3.5.2.

3.5.2. Fenomenul velarizării, respectiv cel al muierii șuierătoarei și este bine ilustrat de formele verbului *a șeza* (<lat. *ad-sediare*). Formele cu *s* dur (cu *şă*, *şa*) caracterizează norma muntenescă, sudsică. Ele se întâlnesc în BB și în ms. 4 389. Astfel, în BB: (*şa*) *așaze* (Ex., 14, 26); *așăzat* (Ex., 29, 40); *așăza-i-vă* (Ex., 24, 14); *așăză* (10, 14; 14, 27). În ms. 4 389: *așază* (Ex., 30, 7); *așăză* (Ex., 10, 14; 36, 33); *așăzătă* (Ex., 29, 40); *așăză* (Ex., 14, 27; 40, 16, 16); (*şa*) *așăzi* (Ex., 26, 30); *așăzămintul* (Ex., 31, 7). Formele cu *s* muiat se întâlnesc în ms. 45: *aședză* (Ex., 10, 14; 14, 27); *așeză-i-vă* (Ex., 24, 14); (*şa*) *așeadze* (*ѡѡѡ*) (Ex., 14, 26). Comparind ultima formă cu cea din BB, *așaze* (*ѡѡѡ*), constatăm că în varianta moldovenească, din ms. 45, slova și nota cu siguranță diftongul *éá* în poziție *e*. În conformitate cu norma lor literară sudsică, diortositorii bucureșteni au înlocuit scrierea *ѡѡѡ*, din textul milesian, cu scrierea *ѡѡѡ*, în care *s* are o rostire dură. Cf. ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.4.

3.5.3. O situație asemănătoare cu cea a cuvîntului din paragraful precedent prezintă formele verbului *a sedea*. Formele cu *s* dur se întâlnesc în BB: *şăd* (Ex. 5, 8; 34, 12, 15); *şădea* (Ex., 12, 29; 17, 12); *şădef* (Ex., 5, 17); *şădefi* (16, 29); *şăzi* (Ex., 18, 14); *şăzu* (Ex., 18, 13; 32, 6); *şăzut* (Ex., 2, 15); *şade* (Ex., 11, 5). Cu toate acestea, sub influența modelului moldovenesc, tipografii au introdus de două ori și variante cu *s* muiat: *sed* (Ex. 23, 31); *sedea* (Ex., 16, 3). În celălalt text sudsică, atribuit lui Daniil Andreian Panoaneanul (ms. 4 389), rostirea dură a șuierătoarei și este prezentă în toate formele verbului *a sedea*: (*şa*) *şazăd* (Ex., 12, 39; 16, 29); *şăd* (Ex., 5, 8; 23, 31; 34, 12, 15); *şădea* (Ex., 12, 29); *şădeam* (Ex., 16, 3); *şădef* (Ex., 5, 17; *şăzi* (Ex., 18, 14); *şăzu* (Ex., 2, 15; 17, 12; 18, 13); *şăzură* (Ex., 32, 6); *şade* (Ex., 11, 5).

În opozitie cu ambele texte de mai sus, care reflectă norma literară sudsică de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în ms. 45 se întâlnește scrierea și rostirea, în cazul multor cărturări ai epocii) *ѡѡѡ*, *ѡѡѡ*, prin care se nota caracterul muiat, palatal, al șuierătoarei și: *sed* (Ex., 5, 8; 23, 31; 34, 12, 15); *şădefi* (Ex., 5, 17; 16, 29); *şădea* (Ex., 17, 12); *şădeam* (Ex., 16, 3); *şădef* (Ex., 18, 13; 32, 6); *şăzut* (Ex., 2, 15); *şade* (*ѡѡѡ*). Ultima formă trebuie comparată cu cea din BB, *şade* (*ѡѡѡ*), care-i prezentă și în ms. 4 389, și cu formele din paragraful precedent, *așeadze*, din ms. 45, și *așaze*, din BB. Concluzia este că în ms. 45 grupul *ѡѡѡ* avea în acest caz în mod cert valoare de *sea*, deși diftongul *éá* era în poziție *e*. Cf. ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.5.

3.5.4. La atestările cuvîntului *cenușă* din ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.3., se alătură alte două, din ms. 4 389: *cenușă* (Ex., 9, 8, 10), cu *-să* (<lat. *-sia*), în timp ce în ms. 45, finala cuvîntului este *-se*.

3.5.5. A d. j. *deşerl* cunoaște în BB atât forma cu șuierătoarea dură: *deşărl* (Ex., 34, 20); *deşărli* (Ex., 3, 21); *deşarlc* (Ex., 5, 9), cît și pe cea cu șuierătoarea muiată: *deşerl* (Ex., 20, 7, 7; 23, 1); *deşerlu* (Ex., 23, 15). Amestecul de forme, echivalind cu un amestec

de norme literare, se datorește, desigur, originalului de pe care-l culegeau tipografi. Acesta, judecind după ms. 45, trebuie să fi avut numai forme cu șuierătoarele muiate. Într-adevăr, în ms. 45 apare în cazul acestui cuvînt numai grupul sonor *še*, respectiv *sea*: *deșerlu* (Ex., 2b, 7, 7; 23, 15; 34, 20); *deșcarle* (Δεψάρημε) (Ex., 5, 9). Ultima formă se alătură variantelor *seade* și *așezadze*, prezente în ms. 45, față de *șade*, *așaze*, precum și *desarte*, din BB și din ms. 4 389. (vezi mai sus, sub I.3.5.3.). În ms. 4 389, apar numai formele cu *s* dur: *dășarle* (Ex., 5, 9; 23, 1); *dășărti* (Ex., 2b, 7; 23, 15; 34, 20); *dășărti* (Ex., 3, 21). Cf. și ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.6.

3.5.6. Sufixul *-el*, precedat de *s* dur, devine *-ăl*, în *frumușăl*, din ms. 4 389 (Ex., 2, 2; în BB și în ms. 45: *iscusit* 'fein, zierlich, kunstvoll', H. Tiktin, DRG, s.v.).

3.5.7. Rostirea dură a șuierătoarei *s* caracterizează ms. 4 389, cum rezultă și din formele: *greșăști* (Ex., 23, 33); *greșală* (Ex., 32, 31); *greșalele* (Ex., 28, 38). Ea se întâlnește și în BB: *greșala* (Ex., 10, 17; 32, 29); *greșală* (Ex., 28, 39; 32, 29, 30); *greșalele* (Ex., 28, 34; 34, 7). Dar în ms. 45 apare rostirea muiată a lui *s*: *greșeala* (ρριμάλλα) (Ex., 32, 28); *greșală* (ρρετ-μάλλα) (Ex., 32, 29); *greșalele* (ρρετιμάλλε) (Ex., 28, 34; 34, 7). Totuși, intervenția copistului muntean Dumitru din Cimpulung este prezentă și în acest caz, explicând formele cu *s* dur din ms. 45: *greșala* (Ex., 10, 17); *greșală* (Ex., 32, 30); *greșale* (Ex., 28, 39). Varianta *greșalele* se alătură formelor menționate mai sus *seade*, *așezare*, *deșarte*, în care grafiiile chirilice *ѡ*, *ѡѡ*, *ѡѡѡ* conțineau un *s* palatal urmat de distongul *é* (sau *iá*), cu toate că acest distong era în poziție *c*. Aceste forme din norma moldovenească li se opuneau *șade*, *așaze*, *desarte*, *greșalele*, cu *s* dur și cu distongul *é* redus la *á*, în conformitate cu norma literară a dialectului literar sudic sau muntenesc, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Menționăm faptul că, în toate cele trei texte studiate, grupul *si*, din forme ca *greși*, *greșit*, *greșit*, se menține ca atare.

3.5.8. Forma cu *s* dur poate fi semnalată în 2 ocurențe din ms. 4 389 în cazul cuvîntului *îngroșără* (Ex., 15, 8, 8). În BB și în ms. 45, echivalentul este *încheagară*.

3.5.9. Verbul *a însela* (<lat. *sello*, *-are*; lat. *sella* >*sa*) cunoaște în ms. 4 389 formele cu *s* dur: *însăla* (Ex., 3, 22; 22, 16); (*să*) *însăli* (8, 29). Vélarizarea lui *e* prin *s* dur se întâlnește și în BB: *a însăla* (Ex., 8, 29). Dar aici, sub influența textului milesian, apare și *însela* (Ex., 22, 16), formă care există ca atare în ms. 45 (*ibid.*).

3.5.10. Pluralul neutru de la *lăntuș* este *lăntușă*, în BB (Ex., 28, 22; 39, 13, 16). Există însă și varianta cu *s* palatal și cu *-e*: *lăntușele* (Ex., 39, 16). În ms. 45 apare corespondenta sonoră *j*, palatală: *lăntuje*, *lăntuje* (Ex., 28, 24; 39, 16, 16).

3.5.11. Cuvîntul *mûșifă* (<vsl. *mušica*, diminutiv de la *muha* 'musecă') apare în ms. 45 cu grupul *-si-* în toate cele 6 ocurențe: *mûșife* (Ex., 8, 16); *mûșifa* (Ex., 8, 18); *mûșifile* (Ex., 8, 16, 17, 17, 18). Forma cu *s* palatal se întâlnește și la Dosoftei (H. Tiktin, DRG, s.v.): „*Mûșife și fîntari ca nuărîi*“. Dar, față de ms. 45, diortositorii bucureșteni ai BB, aplicând norma literară sudică, muntenescă, au substituit pe *-si-* prin *-șî-*, scris *-шк-*: *mûșife* (μύσκη) (Ex., 8, 16); *mûșifa* (μύσκη) (Ex., 8, 18); *mûșifile* (μύσκης) (Ex., 8, 16); *mûșifile* (μύσκης) (Ex., 8, 17, 17, 18).

În ms. 4 389, Daniil Panoneanul a preluat varianta din versiunea prezentă și în ms. 45, *mûșife* (Ex., 8, 16, 16, 17, 17, 18, 18). Dar în dreptul versetelor 16,

17, întîlnim pe margine, scrisă de același mină, sintagma explicativă: *păduchi de lemn* [după DRL, s.v.: 'ploșnițe'], fapt care ar putea fi interpretat în sensul că autorului traducerii nu-i era familiar termenul *mûșifă*. Din această cauză, el nici n-a operat transpunerea grupului *-si-* în *-șî-*, cum cu procedat, cu o remarcabilă consecvență, diortositorii bucureșteni ai BB.

3.5.12. Dar vélarizarea lui *e* prin *s* dur se întâlnește în ms. 4 389 în formele de plural, nominativ acuzativ, și de singular și plural, nearticulate sau articulate, genitiv-dativ, ale substantivului *moașă*: *moașă* (pl.) (Ex., 1, 15, 16); *moașele* (Ex., 1, 17, 19, 21); *moașelor* (Ex., 1, 20). Totuși, probabil sub influența textului lui Nicolae, „spătarul moldovean“, se pot găsi în ms. 4 389 și două ecurențe cu *-șe*: *moașele* (Ex., 1, 18); *moașelor* (Ex., 1, 18). Într-adevăr, în ms. 45, în toate cele 8 ecurențe, apare varianta cu șuierătoarea muiată: *moașe* (Ex., 1, 16); *moașele* (Ex., 1, 17, 18, 19, 21); *moașelor* (Ex., 1, 15, 20). Influența normei din acest text moldovenesc se resimte și în BB. În 7 din cele 8 ecurențe, a fost preluată forma cu *-șe*: *moașe* (Ex., 1, 16); *moașele* (Ex., 1, 17, 18, 19, 19); *moașelor* (Ex., 1, 15, 20). Numai într-un singur caz, apare *-șă*: *moașăle* (cu *-шъ-*) (Ex., 1, 21).

3.5.13. Rostirea palatală a lui *s* în adj. *rosiu* (ρώωις) este atestată în 20 de ocurențe în ms. 45, iar forma articulată *roșiu* (ρώωις), în 4 ocurențe. În primul caz, rostirea era *roșiy*, adică silaba a două avea distongul descendenter *-iy*. Acest *-iy* apare și în *luciu*, *saſiu*. Ocupindu-se de aceste cuvîntc, H. Tiktin ², DRG, sub *luciu*, observă că silaba finală este neclară. Pentru *roșiu*, explicația ar putea pleca, după opinia noastră, de la forma de feminin *roșie*, rostită *roșije*. Din forma de feminin lat. *rūssea*, a rezultat în lat. pop. **rosja*, apoi, pe terenul limbii române, **rosjā***roșie*. În ultimele două forme, distongarea lui *ó* în poziție *ă*, e nu a avut loc, din cauză că, încă din epoca de formare a limbii române (secolele al V-lea – al VII, VIII-lea), cuvîntul a devenit, în unele regiuni, trisilabic: *roșic*, în urma unui fenomen care a avut loc și în: *salcie* (rostit *salćije*), față de etimonul lat. pop. *salce(m)* (>*salce*); *așchie* (<lat. *astula*); *gracie* (<lat. *cratis*); *fringhie* (<lat. *frimbia*); *unghie* (<lat. *ungula*) etc. (vezi A. Philippide, *Principii*, p. 51). Plecindu-se de la forma de feminin *roșie* (*rosjje*), s-a refăcut masc. sg. *roșiu* (*roșij*). Terminația *-ij* s-a extins apoi și în cuvîntele *luciu* (<vb. lat. *luceo*, *-ere*), *saſiu* (<vb. lat. *satio*, *-are*).

Dar încă în epoca numită „româna comună“ sau „româna primitivă“ (secolele al VIII – al X, XI-lea), în graiurile sudice ale teritoriului dacoromân (munteñesi) a avut loc fenomenul durificării șuierătoarei *s*, astfel că, în loc de forma **roșiu* (<*rūscessus* **rośiu*), a părut în aceste graiuri forma *roșu*. Aceasta a fost adoptată în norma literară a variantei muntenesti a limbii literare din epoca veche. Ea se întâlnește atât în BB, cât și în ms. 4 389. În primul caz, adj. *roșu* cunoaște în cartea *Iesirea* un număr de 20 de ocurențe, în majoritatea cazurilor exact în locurile în care ms. 45 are forma *roșiu*. De asemenea, este atestată în această carte și forma articulată *roșul*, în 5 ocurențe. Cu toate acestea, sub influența textului de proveniență nordică, moldovenească, întîlnim în BB, *Iesirea*, și varianta *roșiu* (ρώωις) (Ex., 25, 4), care a mai fost folosită de 3 ori și în cartea *Facerea* (Fac., 25, 25; 38, 28, 30). În ceea ce privește ms. 4 389, varianta folosită, cea sudică, *roșu*, cunoaște 10 ocurențe, iar forma articulată, *roșul*, 2 ocurențe.

În toate cele trei texte studiate, forma de feminin din sintagma *Marea Roșie* are finala *-ie*, iar pl. și

gen.-dat. sg. fem. este *rășii*. Cf. și ST.L. FAC., p. 58; I.3.5.17.

3.5.14. Rostirea dură a șuierătoarei și este atestată și în cuvîntul *secerișor*, în m. 4 389 (Ex., 34, 22); dar, în același text, și *secerișilor* (Ex., 23, 16).

3.5.15. Aceeași rostire dură a șuierătoarei și este prezentă și în cazul numeralului *sapte*, cu diferite forme: *saptea*, *saptelea*, *saptelelor* etc. În BB, inițiala *sa-* cunoaște 27 de ocurențe, iar în ms. 4 389, 26 de ocurențe. Față de aceste două texte, care urmează norma sudică, ms. 45 are silaba inițială *șea-* (*urk-, wa-* *wa-*), în 8 ocurențe: *șaptea* (Ex., 12, 15; 16, 29; 20, 11; 24, 16; 29, 9); *șaptelea* (Ex., 21, 2; 23, 11); *șaptelelor* (Ex., 34, 22). Dar în acest text se întîlnesc și 4 cazuri în care grupul inițial este *șa-* (Ex., 12, 16; 16, 30; 20, 10; 31, 14). Explicația nu poate fi decât intervenția copistului muntean Dumitru din Cimpulung. Cf. și ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.13.

3.5.16. Cuvîntul *șarpe*, al cărui á, ca și cazul precedent, *șapte*, provine dintr-un gá precedat de un s dur (<lat. *sérpes*), apare ca atare în BB, Ex., în 3 ocurențe, iar în ms. 4 389, în 6 ocurențe. Această varianta sudică, *șarpe*, a fost introdusă de copistul muntean al ms. 45 și în 3 ocurențe din cele 5 cîte sunt în textul cărții *Ieșirea*. Varianta încărcată cu *șea-*, în grafie chirilică *wa-* sau *wa-*, se întîlneste în ms. 45, Ex. 4, 3 și 7, 15. Dar în carte *Facerea*, copistul muntean Dumitru din Cimpulung a respectat mai atent originalul pe care îl transcria, căci acolo, din 6 cazuri, în 5 a păstrat silaba inițială cu -*ș-* muiat, *wa*. Vezi ST.L. FAC., p. 58; I.3.5.14.

3.5.17. Numărul lăsalor săse apare în ms. 40, Ex., numai de două ori: o dată cu silaba inițială *șa-* (Ex., 16, 22) și a doua oară cu *șea-* (*wa-wa*) (Ex., 16, 5). În multe alte situații, se folosește cifra ș. În BB, însă, forma transcrisă este cu *șa-*, *șase*, în 18 ocurențe, și *șasea*, în 4 ocurențe. În ms. 4 389: *șase*, în 8 ocurențe, iar *șasea*, în 4 ocurențe. Varianta cu șuierătoarea muiată, *șea-*, este atestat de trei ori și în carte *Facerea*, ms. 45; vezi ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.13.

3.5.18. Fenomenul velarizării, respectiv al muierii șuierătoarei și, este ilustrat și de formele cuvîntului *ușă* (<lat. *ostia*). În BB, Ex., acesta cunoaște 32 de ocurențe. Dintre acestea, forma articulată *ușă* cunoaște 9 ocurențe; forma nearticulată *ușă*, 4 ocurențe; forma de plural articulat *ușăle*, (*oγωκλε*) 1 ocurență; iar aceeași formă, de plural articulat, în varianta *ușile* (*ογωκλε*), 6 ocurențe. În rest, apar variante cu *še*, *si*. Față de această situație, în ms. 45 se întîlnesc aproape peste tot numai varianta cu *ș* muiat: *ușea*, în 7 ocurențe; *ușele* (Ex., 29, 4, 10); *ușile* (Ex., 29, 10, 11; 33, 9; 38, 8; 40, 6, 11, 26); *ușe* (Ex. 12, 22, 22; 21, 6). Acestea li se opun în BB formele *ușă*, *ușăle*, *ușile*, *ușă*. Dar varianta cu *ș* dur apare de două ori și în ms. 45: *ușă* (Ex., 32, 25; 36, 35). Ea nu poate fi explicată decât prin intervenția copistului muntean Dumitru din Cimpulung. În ms. 4 389, norma muntenăsească este prezentă în formele: *ușă*, cu 3 ocurențe; *ușă*, cu 2 ocurențe. Velarizarea nu are loc însă în: *ușă*, 1 ocurență; *ușă*, 2 ocurențe; *ușă*, 6 ocurențe; *ușă*, 7 ocurențe. Scrisarea și rostirea cuvîntului în discuție în acest text este cea mai apropiată de norma literară actuală.

3.5.19. Rostirea dură a lui și explică formele cu -*ș*, *ș-* ale pronumelui reflexiv și (*să-ș*, *de-ș*, *ș-au*, *vechin-ș*, *numă-ș*), întîlnite în BB, Ex., în 16 ocurențe. Nu se poate spune dacă în ms. 45 acest -*ș* era palatal; din cauză că în mai multe cazuri (Ex., 2, 25; 3, 6; 9, 34; 19, 10, 14; 21, 7; 33, 6) și este suprascris. Tot suprascrisă este această slovă în *vechin-ș*

(ms. 45, Ex., 11, 2; 22, 14) și în *maică-ș* (Ex., 22, 30). Dar în alte două situații, în care în BB întîlnim scrierea *ș-au*, în ms. 45 apare și *au* (Ex., 9, 20; 32, 30). În fine, în alte două cazuri, ms. 45, Ex., are forma de pronume reflexiv *sic* (Ex., 1, 21; 5, 7). Tot suprascris este *ș* (pronume reflexiv) și în ms. 4 389, în cele aproximativ 10 ocurențe.

Același sunet, în poziție finală, se mai întîlnește în BB în următoarele cuvinte: *aleș* (Ex., 15, 4; 24, 11); *cineș* (Ex., 12, 3; 32, 26, 26, 26); *iărăș* (Ex., 3, 15; 4, 6, 7, 7); *luîș* (Ex., 22, 16); *povășîș* (Ex., 15, 13). O singură dată este folosit *îș*, fără -i, dar cu -i protetic (Ex., 39, 20). Situația este asemănătoare și în ms. 45, numai că aici, în loc de *luîș*, apare *sie*, iar în loc de *îș*, să (*vor spăla*) 'își vor spăla' (Ex., 30, 20). Tot fără i, final apare -*ș* și în ms. 4 389, de regulă fiind suprascris. Însă, în toate textele studiate, și, conj. și adv., este transcris ca atare în sute și mii de ocurențe.

3.5.20. Cronologia relativă a fenomenului velarizării prin șuierătoare (vezi ST.L. FAC., p. 56; I.3.5.0.; p. 58; I.3.6.0.) a putut fi stabilită și cu ajutorul evoluției fonetice a unor cuvinte ca *bășică*, *cămașă*. În acest mod a precedat A. Philippide, OR, II, p. 45-47. În cele trei texte de care ne ocupăm (cărțile *Facerea* și *Ieșirea*), este semnalat numai primul din aceste cuvinte. Astfel, în BB se găsește forma *bășici* (*εκώνιη*) (Ex., 9, 9, 10); în ms. 4 389, *ibid.*, apare o dată forma *bășici* (*εκώνι*) (Ex., 9, 9); a doua oară, cuvîntul este scris *εκώνι* (Ex., 9, 10), slova și putind nota, uneori, și pe i, în acest text. În acest caz, și precedent are timbru dur. În ms. 45, apare varianta moldovenească *beșici* (Ex., 9, 9, 10). Ca să fi putut avea loc velarizarea lui e, din etimonul lat. pop. *vesica* > **bešică*, a fost mai întîi necesară rostirea dură a șuierătoarei și, care a schimbat timbrul lui i în i, căci velarizarea prin labiale are loc numai dacă în silaba următoare există vocală cu timbru dur. Astfel, munt. **bešică* a devenit mai întîi *bešică*, după care a putut apărea forma cu *bă-*, *bășică*. După secolul al XIV-lea, graiul muntenesc cunoaște fenomenul muierii șuierătoarelor, în urma căruia apare forma *bășică*, pl. *bășici*. Ultima formă a fost semnalată în BB și în ms. 4 389, Ex. În ultimul text, s-ar putea să existe și varianta mai veche cu -i-: *bășică*. Varianta muntenăsească *bășică* este considerată astăzi literară. Spre deosebire de aceasta, varianta moldovenească are silaba inițială *be-*. Velarizarea prin labiale nu a putut avea loc aici din cauză că vocala din silaba următoare avea un timbru palatal, muiat, iar acest fapt se datoră rostirii muiate a șuierătoarei și, multă vreme după epoca „românei comune”, pînă prin secolul al XIV-lea. Această rostire s-a fixat în scriere și s-a transmis de-a lungul secolelor, astfel începîn în ms. 45, care datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, întîlnim forma cu șuierătoarea muiată și, firește, cu e, precedat de labială, nevelarizat: *beșici*. Dar în graiurile populare din această parale a teritoriului dacoromân, rostirea dură a șuierătoarelor începe să se producă de prin secolul al XIV-lea. În acest fel, există un decalaj, o diferență între tradiția grafică și, eventual, rostirea acestui cuvînt de către unii cărturari ai vremii, care rosteau cum scriau: *bešică*, *beșici*, și realizarea fonetică cu șuierătoare dură și, care îi conferea cuvîntului forma cu -i-, *beșică*, pe care o cunoște pînă în prezent graiurile populare de aici.

3.6.0. Velarizarea prin șuierătoare a sonoră j are loc în aceleasi condiții ca și velarizarea corespondentei surde și.

3.6.1. Verbul *a jăfui* (<*jaf*) are în textele studiate și variante cu *je-*, rezultate în urma rostirii muiate a șuierătoarei j (vezi ST.L. FAC., p. 59; I.3.6.7. și p. 66; I.3.20.0.). În carte *Ieșirea*, numărul exemplelor

cu acest cuvînt este mult mai mic. Ele confirmă însă explicațiile propuse în studiu menționat. Astfel, în ms. 45 se întîlnește forma cu șiuerătoarea muiată, *jeçură* (Ex., 12, 36), care a fost preluată ca atare și în BB (*ibid.*). În ms. 4 389, este atestată forma cu *j-*: *jăfură* (*ibid.*) și *jăfuit* (Ex., 22, 8).

3.6.2. Pentru discuția privitoare la formele velarizate, respectiv muiate (palatalizate), cu *je-*, *ji-* sau cu *jă-*, *jî-*, ale cuvintelor *jertă*, *jirtvă*, *jirtvănic* etc., vezi ST.L. FAC., p. 58–59; I.3.6.2. Situația din carte *Ieșirea* merită să fie consemnată, căci faptele de aici confirmă explicațiile de detaliu propuse în studiu anterior. Astfel, în ms. 45, varianta cu *ji-*, în *jirtvă*, cunoaște un număr de 15 ocurențe; *jirtvănic*, 53 de ocurențe; *jirtvă*, 2 ocurențe; *a jirtvăi*, 12 ocurențe; *jirtvăire*, 1 ocurență. Trebuie scos în mod cu totul deosebit în relief faptul că în acest text nu apare niciodată, în carte *Ieșirea*, varianta cu *j-* dur, pe care, însă, o întîlnim de nenumărate ori în BB: *jirtvănic*, de 58 de ori; *jirtvă*, de 20 de ori; *a jirtvăi*, de 9 ori; *a jirtvăi*, de 4 ori. În celălăt text de proveniență sudică, ms. 4 389, se întîlnesc, de asemenea, variante velarizate, numai că, de data aceasta, vocala de după șiuerătoare fiind *e*, rezultatul a fost grupul inițial *jă-*: *jărlăfă*, în 24 de ocurențe; *jărlăvnic*, în 3 ocurențe.

3.6.3. Cuvîntul de origine germană (săsească) *jet* (<*sâs. sâtz*) avea la inițială grupul sonor *je-* (‘*zătz*’) (cf. ST.L. FAC., p. 59; I.3.7.7. și p. 90–91; IV.1.5.2.). În ms. 4 389, în care, cum s-a văzut din numeroasele exemple date pînă acum, șiuerătoarele sunt dure, acest cuvînt are forma *jăsiul* (Ex., 11, 5; 12, 29) (vezi prezența lucrare, sub IV.1.8.3.).

3.6.4. Suierătoarea sonoră cu timbru dur, *jî-*, în locul formei cu *ji-* din etimon, este semnalată în BB, în cuvîntul *jilnițe* (жълніцę) (Ex., 16, 32), pl. de la *jilničă* (<vsl. *žilnica*).

3.6.5. Fenomenul invers, de înmuire a șiuerătoarei *j*, cu schimbarea simultană a velarei *ă* în *e*, se întîlnește în ms. 45 în cuvîntul *mreaje* (Ex., 27, 4), în loc de *mreajă* (<vsl. *mrěža*). În BB și în ms. 4 389, cuvîntul are –ă.

3.6.6. În consecvență în folosirea formelor velarizate și nevelarizate constituie o trăsătură caracteristică a limbii din BB. Ea se întîlnește și în cazul verbului *a sluji* (cf. ST.L. FAC., p. 59; I.3.6.5.). Alături de formele cu *j* palatalizat (*je-*, *ji-*), avem: *slujești* (Ex., 20, 5; 23, 24, 25); *slujim* (Ex., 14, 12); *slujfi* (Ex., 16, 8; 12, 31); *sluji* (Ex., 10, 26; 21, 6; 23, 33, 40, 12), apar și forme cu *j-* dur: *slujî* (сλужжъ) (Ex., 28, 31); *slujim* (сλужжамъ) (Ex., 16, 26; 14, 12); *slujit* (сλужжу) (Ex., 10, 11, 24). Acestea li se alătură: *slujascu* (Ex., 35, 18); *slujască* (Ex., cu 16 ocurențe). Ms. 4 389, care urmează norma sudică, are, de asemenea, forme cu *j* dur: *slujăști* (Ex., 26, 5; 23, 25); *slujaște* (Ex., 35, 19); *slujască* (Ex., cu 7 ocurențe). Dar ms. 45 are: *slujescu* (Ex., 35, 18); *slujești* (Ex., 20, 5; 23, 24, 25); *slujim* (Ex., 3 ocurențe); *slujifi* (Ex., 4 ocurențe); *sluji* (Ex., 4 ocurențe), aşadar numai forme nevelarizate. Însă în forma *slujască*, cu 15 ocurențe în ms. 45, carte *Ieșirea*, nu se întîlnește niciodată grupul sonor *jea-*, ci numai *ja-*. Pentru acest caz, vezi Philippide, OR, II, p. 45, care face presupunerea privind existența unei faze cu *s*, *j* duri în graiul moldovenesc înainte de secolul al XVII-lea. În aceeași situație se află și forma *grijască*, din BB și din ms. 45 (Ex., 25, 9, 9).

3.6.7. Velarizarea vocaliei e prin *j* dur se întîlnește și în cuvîntul *vîrtejăle* (кърмѣжълъ și кър-), pl. art. de la *vîrtej* (<vsl. *vrâteži*), în BB (Ex., 25, 31, 34).

3.6.8. Oscilație între formele velarizate prin *j* (dur) și cele nevelarizate apare în BB și în cazul cuvintelor: *vrăjile* (Ex., 7, 11, 22) și *vrăjile* (2 ocurențe); *vrăjitori* (Ex., 7, 11), *vrăjitorii* (Ex., 7, 11, 22) și *vrăjitori* (Ex., 2 ocurențe), *vrăjitorii* (Ex., 4 ocurențe). Din totalul de 13 atestări, 8 au *-ji-*, iar 5, *-jî-*. În ms. 45, în cele 12 ocurențe ale cuvintelor de mai sus, apare grupul *-ji-*; o singură dată, *-je-*, *vrăjitori* (Ex., 9, 11). Tot *-ji-* se întîlnește în cele 12 atestări din ms. 4 389. Etimonul slav avea *-ži-* (vb. *vražiti*).

3.7.0. Velarizarea prin labiale se întîlnește în carte *Ieșirea* numai în cuvînte cu labialele *p*, *b*, *v*, *m*. Trecerea lui *e* la *ă* și a lui *i* la *î* are loc numai dacă în silaba următoare nu există *e*, *i*, sunet muiat. Cf. ST.L. FAC., p. 59–60; I.3.7.0.

3.7.1. Velarizarea lui *e* din diftongul *ęá*, precedat de *p*, și a lui *e*, în aceleasi condiții, se întîlnește, sporadic, numai în ms. 45: *răștpască* (Ex., 8, 9); *lo-păscu* (Ex., 33, 3); *topască* (Ex., 32, 11). În BB: *topescu* (Ex., 33, 3); *lopească* (Ex., 33, 11).

3.7.2. Velarizarea prin *b* se întîlnește în pl. *bășici* (vezi mai sus, I.3.5.20.). Forma circulă în graiurile sudice și în limba scrisă din această regiune. Velarizarea s-a putut produce aici, în acest cuvînt, pentru că avuise loc velarizarea prin șiuerătoare. În alte cazuri, fenomenul velarizării prin labiala *b* pare a avea o frecvență mai mare în graiurile nordice. Astfel, în ms. 45, care provine din această zonă, se întîlnește formele: *iubăscu* (Ex., 20, 6); *orbăscu* (Ex., 28, 8); *robăscu* (Ex., 6, 5), cărora în BB și în ms. 4 389 le corespund forme cu *-be-*: *iubesc*, *orbesc*, *robesc*. Cu toate acestea, în ms. 4 389 se află cuvîntul *băzăr* ‘peritoneu’ (Ex., 29, 13, 22), cu *bă-*, în loc de *be-* (etimonul este gr. *μεσάριον*; cf. IV.1.5.5.).

3.7.3. Velarizarea prin *v* este mai des atestată în ms. 45: *ivască* (Ex., 34, 3; în BB: *ivească*; în ms. 4 389: *la fel*); *lovască* (Ex., 12, 23, 23; în BB: *lovească*); *vac(uł)* (Ex., 12, 24; 14, 13; 15, 18; 29, 9; în BB: *vac*, în 5 ocurențe; în ms. 4 389: *la fel*, în 4 ocurențe); *vășmintul* (Ex., 28, 3; 29, 21, 21, 29) și chiar, contrar „legii fonetice”, *vășmințele* (Ex., 25, 30; această din urmă formă se întîlnește și în ms. 4 389, Ex., 28, 4). Dar în ms. 45 apare și varianta fără velarizare, *veșmint* (Ex., 28, 2; 29, 21), care cunoaște în BB, Ex., 7 ocurențe.

Velarizarea prin *v* se întîlnește în cazul cuvîntului *zăvasă* ‘perdea’, ‘covor’ (<vsl. *zavěsa*), care are și varianta *zăveasă*. Termenul este caracteristic pentru ms. 4 389: *zăvasă* (Ex., 26, 2, 31, 35; 27, 11; 35, 17); *zăvasa* (Ex., 26, 32, 33, 34; 27, 16; 35, 12). Varianta cu *-ed-*, *zăveasă*, cunoaște 3 ocurențe (Ex., 26, 8, 9, 10).

3.7.4. Velarizarea prin *m* apare sporadic în ms. 45: *mărgu* (Ex., 3, 11; în BB și în ms. 4 389: *merg*); *margă* (Ex., 5, 4, 7; 10, 11, 24; 24, 14; 34, 9; 36, 2); *rumân* (<vsl. *ruměnū*) (Ex., 25, 4); *tocmală* (Ex., 5, 8, 11, 18; 27, 19; 28, 15; 30, 32, 37; 31, 7; 38, 21); *tocmăscu* (Ex., 18, 16).

3.8.0. Velarizarea prin *t*, *dz* (>*z*). (Cf. ST.L. FAC., p. 60; I.3.8.0.). În cîteva cazuri a fost înregistrat fenomenul velarizării lui *-ę-* din diftongul *ęá*, în textul ms. 45: *preulască* (Ex., 28, 3, 4). Dar în BB: *priołească* (Ex., 28, 37; 31, 9); *preolească* (Ex., 28, 1; 29, 44), iar în ms. 4 389: *preulească* (Ex., 28, 3).

3.8.1. Velarizarea prin *t* a lui *e* din formele verbului *a țese* (<lat. *texo*, *-ře*), precum și din unele derivate de la acestea, este realizată în modul cel mai consecvent în ms. 45: *fășător* (Ex., 26, 1; 36, 7); *fășătoriului* (Ex., 28, 28); *fășatura* (Ex., 28, 8; 39, 19); *fășălură* (Ex., 39, 8, 20); *fășăluri* (Ex., 28, 17); *fășul* (Ex., 26, 32; 28, 6; 36, 33; 38, 23; 39,

3, 7, 21, 22, 26); *lăsulă* (Ex., 28, 28); *lăsute* (Ex., 38, 23). Cîteva forme velarizate au pătruns și în textul BB: *lăsătoriu* (Ex., 26, 1); *lăsătura* (Ex., 28, 8); *lăsul* (Ex., 26, 32). Dar, în cele mai multe cazuri, diortositorii bucureșteni au introdus norma literară munteanescă, în care nu avea efect velarizant asupra lui e și următor. În cartea *Ieșirea*, din BB, se întâlnesc 22 de ocurențe ale formelor menționate, care au /e/ în silaba inițială, nu /ă/. Este norma pe care a adoptat-o limba română literară actuală. Ea funcționa și în celălalt text de factură literară munteanescă, ms. 4 389. Aici, în toate cele 9 ocurențe ale cuvintelor discutate în acest paragraf, apare la inițială grupul /e/, niciodată /ă/.

3.8.2. O formă velarizată a prin /a/ a vocaliei i (>i) se întâlnește în ms. 45 în cuvîntul *lăntuști* (Ex., 39, 5). În BB, acest cuvînt sună *lăntuite* (*iibid.*). În forma din ms. 45, -i (final), poate din cauza funcției morfolactice, nu s-a durificat. Despre această situație ne ocupăm pe larg mai jos (I.3.8.4).

3.8.3. Pentru formele velarizate și nevelarizate ale cuvîntului *vîșel*, vezi ST.L. FAC., p. 61; I.3.8.1. Și în cartea *Ieșirea* acest termen cunoaște un număr mare de ocurențe. Astfel, în ms. 45 sunt 21 de atestări, care, toate, au silaba -ă-: *vîșel* (9 ocurențe); *vîșăi* (1 ocurență); *vîșăii* (1 ocurență); *vîșelul* (6 ocurențe); *vîșelului* (4 ocurențe). În BB, formele velarizate au fost înlocuite sistematic cu formele nevelarizate: *vîșel* etc., în total 20 de atestări. Numai o singură dată, sub influența textului din ms. 45, sau poate datorită unui tipograf moldovean, apare în BB forma *vîșul* (Ex. 29, 3). Norma munteanescă, devenită astăzi generală, a scrierii cu /e/, în cuvîntul *vîșel*, este prezentă și în ms. 4 389, în toate cele 24 de ocurențe din cartea *Ieșirea*.

3.8.4. Mai dificilă de definit este norma silabei finale -i, în care i este ultrascurt și șoptit. Dacă /i/ este rostit cu timbru de i, devenind un /i/ dur, acest -i, deși cu o valoare morfonematică precisă și importantă, dispare din rostire și, de cele mai multe ori, și din scriere. Astfel stau lucrurile în numeroase cazuri din BB, Ex., și din ms. 4 389, Ex. Dar în ms. 45, care, după cum s-a văzut din exemplele din paragrafele precedente, are o predilecție pentru formele cu /i/ dur urmat de ă, i (ă, î), în cazul grupului final -i, constatăm păstrarea cu consecvență a lui -i, întocmai ca în norma limbii scrise din vremea noastră. Exemple în acest sens (*vești*, *păsați*, *toși*, *faceți* etc.) pot fi văzute, pentru cartea *Facerea*, în ST.L. FAC., p. 61; I.3.8.3. La fel stau lucrurile și în cartea *Ieșirea*, cum poate oricine verifică dacă parurge cîteva rînduri din acest text.

Dar în BB și în ms. 4 389, există un amestec de forme cu -i și -î, în poziție neaccentuată, cînd i este ultrascurt șoptit. În ms. 4 389, acest -î apare în marea majoritate a cazurilor cu -i supraseris, fapt care creează dubii în privința transcrierii acestui grup sonor cu litere latine. Din această cauză, vom sărbări asupra exemplelor din BB și din ms. 4 389 cu -i sau cu -î.

3.8.5. În BB, scrierea lui -i este în marea majoritate a cazurilor în rînd. Cazurile cu /i/ supraseris sint foarte rare în acest text tipărit. Alternanța -i/-î se constată în următoarele situații:

a) În formele verbale de indicativ și conjunctiv prezent, persoana a II-a singular și plural; în formele de imperativ, persoana a II-a plural, întîlnim fie -i, fie -î, în cazul uneia și a celeiași forme, lăsând să se putea scoate vreo regulă. Exemplele le prezentăm în ordine alfabetică: *abăsi* (Ex., 23, 2); *aduceți* (Ex., 23, 13), față de *aduceț* (Ex., 32, 2; aici, -i este supraseris); *adunăți* (Ex., 5, 11; 16, 16); *arăți* (Ex., 23, 15; 34, 20, 24); *ardeți* (Ex., 12, 10; 35, 3), față de *ardești* (Ex., 34, 13); *aruncăți* (Ex., 1, 22), față de *aruncați* (Ex., 22,

31); *ascultați* (Ex., 16, 28); *bați* (Ex., 2, 13); *căutați* (Ex., 10, 10; 33, 5), față de *căutați* (Ex., 31, 12); *cercăți* (Ex., 10, 11); *chinuți* (Ex., 22, 21), față de *chinuși* (Ex., 23, 9); *cruțăți* (Ex., 1, 16, 22); *dați* (Ex., 5, 7, 16, 21; 21, 13); *faceți*, cu 7 ocurențe în Ex., față de *facești* (Ex., 22, 22; 30, 31); *gilceviți* (Ex., 16, 7), față de *gilceviști* (Ex., 16, 8); *greșiti* (Ex., 20, 20); *hulit* (Ex., 17, 2); *iesit* (Ex., 12, 22), față de *iesită* (Ex., 12, 31; 13, 4); *ispități* (Ex., 17, 2); *împleteți* (Ex., 16, 32); *îndrăzniți* (Ex., 14, 13; 20, 20); *învăluți* (Ex., 23, 9); *lăsați* (Ex., 16, 23), față de *lăsați* (Ex., 22, 18); *luăți* (Ex., 9, 8; 32, 2), față de *luăți* (Ex., 35, 5); *mîrgeți* (Ex., 5, 4; 10, 24), față de *mîrgeți* (Ex., 3, 19; 5, 8; 10, 8; 12, 31, 32); *omoriți* (Ex., 16, 3); *păziți* (Ex., 13, 10; 31, 12, 13), față de *păziti* (Ex., 12, 25; 23, 15); *povestiti* (Ex., 10, 2); *prăznuiti* (Ex., 23, 14); *priimăți* (Ex., 10, 17); *priviți* (Ex., 14, 13); *rugăți* (Ex., 10, 17), față de *rugăți* (Ex., 30, 16); *săvîrșiti* (Ex., 5, 13); *scoși* (Ex., 3, 12; 33, 15); *sfârmați* (Ex., 34, 13); *sînteti* (Ex., 1, 16; 5, 17); *slujit* (Ex., 10, 11, 24), față de *slujiti* (Ex., 10, 8; 12, 31); *socioti* (Ex., 38, 25); *stați* (Ex., 14, 13); *surpați* (Ex., 12, 13); *sădeți* (Ex., 5, 17), față de *sădeți* (Ex., 16, 29); *stringeți* (Ex., 16, 16); *sliti* (Ex., 23, 9); *tăiați* (Ex., 34, 13); *trimiți* (Ex., 8, 2, 21; 23, 20), față de *trimiți* (Ex., 8, 29; 9, 2; 10, 4; 21, 26); *ucideți* (Ex., 1, 16); *vedeți* (Ex., 16, 29); *veniți* (Ex., 1, 10); *veți*, cu 47 de ocurențe, față de *vești*, cu 19 ocurențe (spre comparație, în ms. 45, în toate cele 54 de ocurențe, apare forma *vești*); *zdrobiți* (Ex., 34, 13); *ziceți* (5, 17; 12, 31).

O numărătoare a formelor cu -i și cu -î, de mai sus, arată că în 101 de cazuri apare -i, și în 61 de cazuri, -î. Textul BB nu posedă o normă în acest caz, deosebindu-se astfel de modelul său nordic, ms. 45, în care, în marea majoritate a cazurilor, este aplicată norma care constă, pînă astăzi, în scrierea lui -i după i. Situațiile rare în care acest -i final nu apare în ms. 45 pot fi puse pe seama copistului muntean, Dumitru din Cîmpulung.

b) În formele de plural ale substantivelor, adjecțiilor, pronumelor etc.: *alși* (Ex., 20, 3; 34, 14); *cetăți* (Ex., 1, 11); *cît* (Ex., 4, 19; 36, 2), față de *cîși* (Ex., 30, 13; 35, 22); *dereplăți* (Ex., 15, 25); *deșărși* (Ex., 3, 21); *învîrtiți* (Ex., 22, 24); *mulți* (Ex., 1, 12; 23, 22); *munți* (Ex., 32, 11); *neclătiți* (Ex., 12, 15); *nopți* (Ex., 24, 18; 34, 28); *peccăți* (Ex., 28, 21; 35, 21). Pluralul substantivului *col* cunoaște în BB, Ex., 12 ocurențe cu -i (cof) și 26 de ocurențe cu -î (cofi). O comparație cu situația aceluiasi cuvînt din textul ms. 45 este clarificatoare. În ultimul caz, în toate cele 37 de ocurențe ale formei de plural apare -i, care, împreună cu i, este supraseris. Un alt cuvînt este *tot*, al cărui plural *toți* cunoaște în BB, Ex., un număr de 19 ocurențe, pe cînd varianta cu -i, *toși* are 17 ocurențe. În ms. 45, însă, în toate cele 38 de ocurențe se folosește forma *toți*, întocmai ca în limba literară actuală. De asemenea, auxiliarul de perfect *compus*, persoana a II-a plural cunoaște în BB, Ex., 9 ocurențe cu *al* și 7 ocurențe cu *ăli*, pe cînd în ms. 45, în toate cele 11 ocurențe, apare numai forma *al*. În sfîrșit, pronumele *își* apare ca atare în ms. 45 în 10 ocurențe, pe cînd în BB forma este *îi* și cunoaște 3 ocurențe (Ex., 2, 9; 7, 1; 1, 9). Acestea li se adaugă forma -i (Ex., 28, 16, 22); o singură dată apare în BB, Ex., -î (25, 22).

c) În ms. 4 389, judecînd după cartea *Ieșirea*, norma pare a fi -i nu -î. De exemplu, pl. *toși*, prezent în acest text într-un număr de 55 de ocurențe, nu are niciodată -i. De fiecare dată îi este supraseris. Supraserierea acestei slove este aproape generală în poziție finală.

Pluralul lui *col* este, de regulă, *cof*, cu / supraseris, și apare în 27 de ocurențe. Numai de două ori se întâlnește scrierea cu -i în rînd, *keni* (Ex., 27, 1, 18). Tot astfel, auxiliarul *aſi* are în toate cele 16 ocurențe forma *aſi*, iar / este supraseris.

Scrierea cu -i după u, în rînd, și uneori și supraseris, se întâlnește în următoarele exemple din ms. 4 389: *ascultaſi* (Ex., 23, 24); *běſi* (*rkuň*) (Ex., 32, 18); *bǎſti* (Ex., 8, 5); *cauſi* (Ex., 4, 21); *dǎſarſi* (Ex., 3, 21); *fringeſi* (Ex., 12, 46); *faceſi* (Ex., 20, 23; 35, 1; varianta fără -i, *faceſi*, cunoaște 12 ocurențe); *ieſiſi* (Ex., 12, 22; 13, 3); *iertaſi* (Ex., 21, 27); *inloarceſi* (Ex., 32, 27); *luuſi* (Ex., 12, 5); *muiſi* (Ex., 1, 7, 12; 19, 21; 20, 12; uneori, literele *l*, /, i sunt scrise supratajat); *ſcoſi* (Ex., 3, 12). Aceste exemple sunt foarte puține în comparație cu numărul extrem de mare al cuvintelor care au la finală slova u.

În concluzie, textul ms. 45 prezintă o normă în privința scrierii lui -i (final) care este esențială pentru cea folosită în scrierea limbii române actuale. În BB, se întâlnește un amestec de forme cu -i și cu -i, primele fiind mai numeroase. În transcrierea cu litere latine a acestui text, trebuie respectată situația din tipăritura chirilică, în ciuda faptului că în acest caz „norma” constă într-un amestec de forme. La fel se prezintă situația în textul ms. 4 389. Mai mult, aici formele fără -i, după /, sunt preponderente, încât cele nici 20 de ocurențe ale formei cu -i, din carteia *Ieſirea*, ar putea fi considerate ca o influență din partea manuscrisului lui Mîlăescu, pe care Daniil Panoneanul, cum spune el însuși în *Cuvînt înainte către celitor*, l-a avut la dispoziție cînd făcea traducerea acestui text. În această situație, transcrierea cu litere latine trebuie să respecte situația din text: dacă -i după / apare fie în rînd, fie supratajat, el se transcrie ca atare; dacă / nu este urmat de un -i, el se transcrie pur și simplu /, neadăgându-se în mod arbitrar un <i>/</i> după el. În vorbirea populară din multe regiuni ale teritoriului dacoromân acest -i (final), precedat de /, dispăruse, în urma fenomenului de durificare a acestiei africate. În limba scrisă, acest -i a fost menținut, sau reintrodus, din necesitatea de a marca anumite categorii gramaticale, și, la nivelul grafic, pluralul substantivelor, adjecțiivelor, pronumelor etc., anumite forme personale la verbe etc. Sub influența formelor scrisă, unei vorbitori au reintrodus în rostirea lor pe acest -i (final) ultrascurt și ſoptit, realizat printr-o articulație suplimentară la palat a limbii în momentul catastazei africatei /.

3.9.0. Velarizarea prin africata dz. Acest sunet constituie o caracteristică a limbii din ms. 45. Lui îi corespunde în BB și în ms. 4 389 spiranta z. Ambele sunete pot fi rostite cu timbru dur, pot avea, prin urmare, efect velarizant asupra vocalelor e și i care le urmează. Exemplile care să ilustreze acest efect vor fi prezentate mai jos (I.3.11.0.—3.11.1.).

3.10.0. Velarizarea prin sibilante. Sunetele s, z, rostite dur, pot schimba timbrul vocalelor palatale e, i în ă, ī. În secolul al XVII-lea, durificarea sibilantelor, cu efectul velarizant menționat, este semnalată mai des în texte de proveniență moldovenească, nordică, în genere. Graiurile populare muntenești n-au cunoscut acest fenomen. De aceea, prezența unor forme velarizate în scrierile muntenești constituie o influență din partea unor texte nordice. Dintre textele studiate, velarizarea prin sibilante poate fi ilustrată cu exemple din ms. 45, dar nu lipsesc nici cazurile cînd formele cu să, si, ză, ţă să se întâlnescă în BB sau în ms. 4 389. Cf. ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.0.

3.10.1. Velarizarea prin s poate fi întâlnită în exemple de felul celor pe care le vom prezenta

în continuare. Contra tendinței generale, primul exemplu de acest fel provine din textul BB: *aduſāră* (Ex., 24, 5). În acest text, există și forma *aduſeră* (Ex., 32, 3; 39, 32), înci varianța cu -să- ar putea fi interpretată ca fiind accidentală, putind fi atribuită intervenției vreunui tipograf moldovean. Aceasta cu atât mai mult cu cît chiar textul ms. 45 conține forma cu -se-: *aduſeră* (Ex., 29, 4; 39, 32). Varianta din urmă se întâlnește în toate cele 9 ocurențe din ms. 4 389. Pentru amestecul de forme velarizate și nevelarizate în cartea *Facerea*, din cele trei texte studiate, vezi ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.1.

3.10.2. Cuvîntul ascănare (<lat. *assimilo*, -āre) cunoaște în toate cele trei texte studiate numai varianța velarizată: *asǎmǎnare* (în BB și ms. 45: Ex., 20, 4; 36, 25; în ms. 4 389: 20, 4). Pentru atestări ale varianței cu -se-, vezi ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.3.

3.10.3. Velarizarea lui i precedat de s se întâlnește în *desiſurile* (cu -z-), în ms. 45 (Ex. 34, 13), față de *desiſurile*, din BB (*ibid.*) (de remarcat grafia insolită -wie-, care ar putea nota un ſ' palatal).

3.10.4. Același fenomen se află în forma din ms. 45 *inſătă* (Ex., 17, 3), pe cînd BB are *inſetăſă*, iar ms. 4 389, *inſedăſără*.

3.10.5. Velarizarea lui i din distongul *ea*, cînd este precedat de s, se întâlnește în *lipsască*, din ms. 45 (Ex., 21, 10). Forma a fost preluată și în BB (*ibid.*), în timp ce în ms. 4 389 întâlnim varianța *lipſească*.

3.10.6. Velarizarea lui -e (final) se întâlnește în forma *mǎlaſă*, din BB (Ex., 26, 31, 36; 27, 18; 35, 33; 36, 33). În același text, forma *mǎlaſe* este prezentă într-un număr de 26 de ocurențe; de asemenea, un s palatalizat se află și în forma articulată *mǎlaſea*, care cunoaște 4 ocurențe. Etimonul este mgr. *peſtăξia*.

3.10.7. Velarizarea prin s a lui e se întâlnește în textul ms. 45 în cuvinte ca: *uſăbire* (Ex., 7 ocurențe); *uſăbše* (Ex., 19, 28); *uſăbi* (Ex., 6 ocurențe); *uſăbit* (Ex., 29, 27). Forma cu u- este prezentă și în ms. 4 389, alături de cea cu o-, dar în acest text nu apare fenomenul velarizării prin s: *uſebeſi* (Ex., 13, 12); *usebi* (Ex., 29, 24); *usebit* (Ex., 19, 23; *usebiſci* (Ex., 29, 27), apoi *oſobi* (Ex., 29, 24); *oſobire* (Ex., 29, 28); *oſobirea* (Ex., 29, 27); *oſobeti* (Ex., 29, 26). Varianta cu o- și fără velarizarea prin s este prezentă și în BB, Ex., în 12 ocurențe. Cf. și ST.L. FAC., p. 62; I.3.9.5.

3.10.8. Velarizarea lui e din distongul *ea* în cuvîntul *ſcară* este realizată în toate cele 6 ocurențe din ms. 45: *sara* (Ex., 12, 18; 16, 8); *sară* (Ex., 12, 6; 16, 12, 13; 18, 13). În BB, Ex., din totalul de 11 ocurențe, 10 au forma veche, *ſcară*, și numai o dată apare *sară* (Ex., 33, 8). Silaba inițială *ſea-* este prezentă și în ms. 4 389, în toate cele 7 ocurențe. Cf. și ST.L. FAC., p. 62; I.3.9.6.

3.10.9. Din varianța cu se- a cuvîntului *siciu* (<magh. *szekrény*) provine forma *sǎcruu(l)* (*sǎcruuſciu(l)*), care se întâlnește în ms. 45, în carteia *Ieſirea*, în 26 de ocurențe.

3.10.10. Forma velarizată ſǎmuu(l) apare numai în ms. 45, Ex., în 5 ocurențe. În aceeași carte, în alte 13 cazuri, se întâlnește varianța nevelarizată: *ſemuu* (Ex., 2 ocurențe); *ſemnului* (Ex., 2 ocurențe); *ſémne* (Ex., 2 ocurențe); *ſémnele* (Ex., 7 ocurențe). Aceeași variantă este prezentă în BB (Ex., 19 ocurențe) și în ms. 4 389 (Ex., 13 ocurențe).

3.10.11. Forma velarizată ſǎuſ (<lat. *sēbum*) se întâlnește o singură dată în ms. 45 (Ex., 29, 22).

3.10.12. Verbul a ſcǎină și substantivul ſemǎnat cunoște în toate cele trei texte de care ne ocupăm,

în cartea *Ieșirea*, varianta cu *e*, precedat de *s*, trecut la *ă*. Astfel, în ms. 45 : *sămănu* (Ex., 23, 10, 16); *sămână* (Ex., 32, 19); *sămânătul* (Ex., 34, 21). În BB, apar aceleași forme. Iar în ms. 4 389, se întâlnește o dată *sămăna* (Ex., 23, 16). Aici însă apare și forma nevelarizată în *semănătură* (Ex., 34, 21). Cf. și ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.3.

3.10.13. Velarizarea prin *s* a lui *e* din cuvîntul *sămînþie* este atestată de 5 ori în ms. 45 (Ex., 6, 15; 12, 14; 24, 4; 32, 12, 12), în timp ce forma actuală, cu *e*, *semînþie*, cunoaște tot în acest text un număr de 10 ocurenþe. Pe de altă parte, în BB, din totalul de 11 ocurenþe, varianta velarizată, *sămînþile*, apare o singură dată (Ex., 27, 21). În celâlalt text, ms. 4 389, *semînþie*, cu diferite forme flexionare, cunoaște, în Ex., un număr de 23 de ocurenþe.

3.10.14. Velarizarea prin *s* a lui *i* apare sporadic în forma *simþrei*, din BB (Ex., 28, 3), în timp ce acest cuvînt are în ms. 45 (*ibid.*) grupul initial *sim-*. Trecerea lui *i* la *î* se mai întâlnește în diferitele forme ale lui *sîngur*, *sîngură*, *sînguri*, cu un număr de 13 ocurenþe în ms. 45, Ex., și cu 5 ocurenþe în ms. 4 389, Ex. Forma nevelarizată este prezentă în toate cele 9 ocurenþe din BB, Ex. Trecerea lui *i* la *î*, în condiþiile de care ne ocupăm, se întâlnește și în cazul lui *sîlnic* (< vsl. *sîlnikû*) și al derivatului *sîlnicie*. În ms. 45 : *sîlnic* (Ex., 14, 21); *sîlnicia* (Ex., 6, 6, 7). În BB : *sîlnic* (Ex., 14, 21); *sîlnici* (Ex., 13, 15). Dar în *sîlă*, *sîli*, *silească*, velarizarea nu s-a produs. Fenomenul nu a avut loc în niciunul din cuvîntele derivate de radicalul *sîlă*, în ms. 4 389, Ex. Un ultim exemplu de velarizare a lui *i* prin *s* apare în forma *râsipască*, din ms. 45 (Ex., 8, 9).

3.10.15. Ca o reacþie la fenomenul velarizării prin *s*, se produce în epocă, în mod sporadic, fenomenul invers, de hiperliterarizare sau hipercorectitudine. Numai astfel pot fi explicate formele iniþinîte în BB : *sîmbetele* (Ex., 31, 12); *sîngele* (Ex., 29, 12). Acestea reprezintă însă niþe exceptii, căci, de pildă, primul exemplu, cu silaba iniþială *sî-*, cunoaște în BB, Ex., un număr de 11 ocurenþe, iar al doilea, *sîngele*, în acelaþi text, un număr de 24 de ocurenþe.

3.11.0. Velarizarea prin *z* (*dz*). Fonemul consoană *z* are mai multe surse. În numeroase cazuri, el provine din africata *dz*, prin dispariþia elementului oclusiv, *d*. Este cazul elementelor de origine latină. Altele, *z* a fost introdus prin împrumuturi strâine, slave, grecești etc. Sunt regiuni, mai ales în partea de nord a teritoriului dacoroman, în care africata *dz* s-a menþinut pînă astăzi, coexistînd cu spiranta dentală sonoră *z*. Prezenþa africatei într-un text vechi românesc constituie o dovadă sigură cu privire la apartenenþa la dialectul literar nordic al aceluþi text. Totodată, cuvîntele cu *dz* sunt de origine latină, sau datează, în orice caz, de dinaintea contactului cu slavii. Dintre textele studiate, ms. 45 conþine un număr foarte mare de cuvînte și forme în care apare africata *dz*. Dar, în mod neaþteptat, acest sunet se întâlnește și în cîteva elemente de origine slavă. Prezenþa slovei *s* în aceste cuvînte se poate explica numai ca o folosire eronată a ei de către copistul Dumitru din Cîmpulung. Fiind muntean și necunoscînd în norma literară pe care o deprinsese scrierea unor cuvînte cu acest semn, care notează africata *dz*, precum și datorită faptului că în graiul său natal această africată dispăruse de multă vreme, copistul muntean a putut face greșeala de a serie în loc de *z*, din unele elemente slave, africata *dz*. Pot fi menþionate următoarele exemple din cartea *Ieșirea*, ms. 45 : *bodzi* (Ex., 22, 28); *bodzii* (Ex., 12, 12; 18, 11; 32, 8; 34, 15); *bodzilor* (Ex., 23, 32, 33; 34, 13,

15, 16, 16); *obradzele* (Ex., 37, 9); *obrădzui* (Ex., 12, 44); *pomăd:uit* (Ex., 30, 31) (Cf. și ST.L. FAC., p. 56; I.3.4.3.).

Precedate de *dz*, *z*, vocalele prepalatale *e*, *i* pot să devină vocalele velare *ă*, *î*. Ca și în cazul africatei surde, omorgane, *f*, precum și a spirantei surde, omorgane, *s*, velarizarea prin *dz*, *z* s-a petrecut cu o mai mare consecvenþă în graiurile nordice, reflectîndu-se, cu numeroase inconsecvenþe însă, în texte de la sfîrþul secolului al XVII-lea, care provin din regiunea menþionată. Amestecul de forme velarizate și nevelarizate caracterizează și texte de provenienþă sudică. Fenomenul a devenit general în limba română literară modernă.

3.11.1. Velarizarea prin africata *dz* poate fi ilustrată cu numeroase exemple din ms. 45. Vom menþiona cîteva : *audzîndu* (Ex., 32, 16; 33, 4; în alte 9 ocurenþe ale acestui verb, *i* precedat de *dz* rămîne neschimbat); *dzic* (Ex., 5, 16; 6, 29); *dzicind* (Ex., 35, 4). Fenomenul este frecvent în formele *Dumnedzădu*, *dumnedzăescu*, *dumnedză'zei*, 'idoli', care cunosc și în *Ieșirea*, ca și în *Facerea*, un număr foarte mare de ocurenþe. Substituind fonemul *dz* prin *z*, editorii BB au menþinut totuþi, în foarte multe ocurenþe, vocala velară *ă*, în silaba *-zău* (și *-zăi*-). Formele în care *e* nu s-a velarizat, în cuvîntele menþionate acum, sănt, în cartea *Ieșirea*, din BB, în număr de 44 (în *Facerea* erau 51). Amestecul de forme velarizate și nevelarizate, în cazul exemplelor menþionate în acest paragraf, nu se întâlnește în textul *Ieșirea* din ms. 4 389. În acest text, sănt generale numai formele fără velarizarea vocalelor *e* și *i*.

3.11.2. Cuvîntele cu velarizări mai pot fi semnalate din BB : *cincîzăci* (Ex., 18, 21, 25); *păzilă* (Ex., 12, 6); *păzind* (Ex., 34, 7); *păzască* (Ex., 23, 20; la fel, în ms. 45); *păzascu* (Ex., 20, 6); *zăciueală* (Ex., 38, 24); *zî (az)* 'zî' (Ex., 5, 13, 19; 6, 28; 1b, 6; 19, 11, 16; 21, 21; 34, 21; varianta *zi (zm)* cunoaște în BB, Ex., 21 de ocurenþe); *zinî* (Ex., 37, 12).

3.11.3. Forma hipercorectă *zemislind* se întâlnește o singură dată în ms. 45 (Ex., 2, 23). Cf. ST.L. FAC., p. 63; I.3.10.4.

3.12.0. Velarizarea prin *t*, *d*, *n*, *r* (Cf. ST.L. FAC., p. 63–65; I.3.10.0.–3.18.0.) poate fi ilustrată cu următoarele fenomene semnificative, întâlnite în cartea *Ieșirea*, din cele trei texte studiate.

3.12.1. Velarizarea prin *t*. Pentru explicarea formelor verbului *a (in)timpina / a (in)timpina* și pe cele ale substantivului *timpinare / timpinare*, frecvent folosite în textele studiate și în multe altele din epocă, trebuie avut în vedere faptul că alternanþa *-i* / *-î* își poate avea sorginte atîn în etimon, cît și în fenomenul velarizării prin *t*. Prin etimon se explică, cu siguranþă, o altă variantă veche a acestor cuvînte, cea cu grupul iniþial *tump-*, *a tumpina*, cu numeroase atestări în româna veche (vezi DA, s.v.). Etimonul este vgr. și gr.-biz. *τύμπανον* 'Handpauke, Handtrommel', din care provine lat. *tympanum*, apoi vsl. *topenă*, vrus. *tumpanz*, rus. *timpán*, ngr. *τόύμπανον* ($\mu\pi=\text{mb}$) (vezi M. Vasmer, REW, III, p. 105). Varianta românească cu *-i-* a putut pleca de la cea rusească, cel puþin în cazul textelor românești mai noi, din secolul al XIX-lea : *timpán*. Varianta cu *-u-* se datoreþte, poate, influenþei cuvîntului rusesc vechi *tumpanz*, sau celei a cuvîntului ngr. *τόύμπανον*. Nu poate fi exclus nici un reflex ca *u* al vocalei nazale vsl. *-o-*, din *topenă*. Dar mai degrabă acest *-o-* nazal vechi slav s-a putut reflecta în varianta românească cu *-i-*, *timpina*, *timpinare*. Situaþia acestor forme, cu fonetismele menþionate, se complică și datorită variaþiilor de timbru cauzate de fenomenul velarizării.

rizării prin *t* a vocaliei *i*. Fenomenul are loc sporadic, adică nu în toate cuvintele, și în unele dialectale discontinu.

În cele trei texte de care ne ocupăm, cuvintele de mai sus se prezintă după cum urmează. În ms. 45, se întâlnesc astfel forme cu *-t*, cît și cu *-i*. Cele cu *-i* sunt transcrise prin slova *-z-*. În ambele cazuri, lipsește prefixul *in-*: *timpina* (Ex., 7, 15; 23, 4); *timpene* (Ex., 15, 20); *timpinard* (Ex., 5, 20); *timpină* (Ex., 4, 27; 9, 14); *timpänă* (Ex., 15, 20); apoi, cu *-i*: *timpinarea* (Ex., 4, 14, 27; 5, 20; 18, 7; 1, 17); *timpină* (Ex., 4, 24); *timpine* (Ex., 5, 3). În BB, predomină varianta cu *-i*; *timpinările* (Ex., 9, 14); o dată, în loc de *-i*, apare *-e*: *intempină* (Ex., 4, 24). În 6 ocurențe, există prefixul *in-*, iar în 7, nu. Se adaugă, apoi, și *timpăna* (Ex., 15, 20); *timpene* (Ex., 15, 20), ca în ms. 45. În ms. 4 389, apare numai varianta cu *-i*: *intimpinard* (Ex., 5, 20); *intimpinarea* (Ex., 4, 14, 27; 18, 7); *intimpină* (Ex., 4, 27); *timpān* (Ex., 15, 20).

3.12.2. Velarizarea prin *d* este ilustrată prin cuvinte ale căutate cu prefixele *des-*, *dez-*, *de-*. Astfel, în ms. 4 389 se întâlnesc exemple ca: *dă 'de'* (Ex., 26, 13; forma curentă este *de*); *dedăsupt* (Ex., 17, 12; 38, 4); *dăparte* (Ex., 5 ocurențe); *dăscoperi* (Ex., 20, 25); *dăspari* (Ex., 14, 16); *dăspară* (Ex., 26, 33); *dăspărſire* (Ex., 8, 28); *dăspică* (Ex., 14, 21; 15, 8); *dăstemeiařă* (Ex., 14, 26); *dăstul* (Ex., 12, 4, 4); *dăſtupa* (Ex., 21, 33); *dăsupra* (Ex., 5 ocurențe); *dăſarte* (Ex., 5, 9; 23, 1); *dăſtărl* (Ex., 20, 7; 23, 15); *dăſtări* (Ex., 3, 21); *dăſchide* (Ex., 8 ocurențe); *dăſchise* (Ex., 2, 5); *dăbrăca* (Ex., 3, 22); *dăcleagă* (Ex., 3, 5).

În ms. 45: *dăſchide* (Ex., 13, 13); *dăſchizind* (Ex., 34, 19). În alte 9 atestări ale verbului *a deschide*, din acest text, silaba inițială este *de-*: *deſchide*, *deſchidu*, *deſchis*. De aceea, varianta cu *dă-* aparține copistului muntean Dumitru din Cîmpulung. Cf. ST.L. FAC., p. 63–64; I.3.12.0.

3.12.3. Velarizarea prin *n* apare foarte rar în textele studiate (vezi ST.L. FAC., p. 64; I.3.13.0.). Exemplul *Dumnařău*, semnalat în BB, FAC., revine și în Ex. (6, 2). I se adaugă *dumnařău* (Ex., 23, 24), tot din BB. Nu poate fi vorba, prin urmare, de o eroare de tipar, cum presupuneam în studiul precedent, ci, desigur, de o particularitate fonetică datorată poate unui tipograf moldovean care a cules acest text. O formă hipercorectă pare a fi *a năſilnicī* (<*a năſilnicī*>, din BB (Ex., 13, 15). Vezi mai jos, IV.1.4.32.

3.12.3. bis. Velarizarea prin *r* a semivocaliei *-e-* din *ěá* (vezi ST. L. FAC., p. 64; I.3.14.0.) este întâlnită în *přaſte*, din BB și din ms. 45 (Ex., 22, 9), sau în *tăbřaſte*, din ms. 4 389 (Ex., 17, 9).

3.12.4. Precedent de *r*, *i*, din verbe ca *a striga* (<lat. *strīx*, *-igis*), *a strica* (<lat. **extrīco*, *-äre*), se transformă în *t*, mai cu seamă în graiurile nordice. Velarizarea se întâlnește în ms. 45: *strīga* (cu *-z-*) (Ex., 11, 8); *strīgare* (Ex., 11, 6); *strīgarea* (Ex., 3, 7); *strīgă* (Ex., 8, 12; 15, 25); *strīgind* (Ex., 32, 16); *strīgindu* (Ex., 22, 23). Aceste 7 ocurențe cu varianta velarizată li se opun 13 ocurențe, în același text, Ex., din ms. 45, cu varianta nevelarizată. În cartea *Facerea*, numărul acestora din urmă era mai mic. Înmulțirea ocurențelor cu *stri-* ar putea fi pusă pe seama copistului muntean, care, poate involuntar, introduce particularitățile normei literare muntenesti pe măsură ce înaintă cu transcrierea textului milesian.

În ceea ce privește verbul *a strica*, varianta cu *-t*, (*stric*, *strică* etc.), existentă în cartea *Facerea*, din ms. 45, nu mai apare în cartea *Ieșirea*. În BB și în ms. 4 389, forma curentă este cea admisă astăzi în limba literară: *a strică*, *strică* etc.

3.12.5. Reacție exagerată la formele rezultante prin velarizarea prin *r* are ca efect apariția formelor hiperliterarizate sau hipercorecte. Este cazul cu formele verbului *a ridica* (<lat. *eradīco*, *-are*). Silaba inițială *ri-* a apărut în urma fenomenului menționat, căci forma curentă mai veche a fost *ri-*, iar aceasta provine din *ră-* (<lat. pop. **ra-*). A putut avea loc și un fenomen de asimilare regresivă: *-ă- -i-> -i- -i-* (*rădic*) > *ridic*). Inovația apare numai în BB: *ridică* (Ex., 17, 11); (*să*) *ridice* (Ex., 25, 27). Dar, alături de aceste două cazuri, în BB, Ex., se întâlnesc 19 ocurențe cu varianta etimologică *ră-* și 11 ocurențe cu varianta *ri-* (ρχ-). Ms. 45 și ms. 4 389 au numai varianta cu *ră-* (*rădică* etc.).

3.12.6. Situație similară se întâlnește în cazul formelor verbului *a risipi* (cf. ST.L. FAC., p. 65; I.3.15.1.). Forma cu *ri-* este atestată o singură dată în BB: *risipise* (Ex., 32, 2). În același verset, există și varianta cu *ră-* (ρχ-): *răſipit*. De asemenea, în BB apare și varianta cu *ri-* (ρχ-): *risipi* (Ex., 5, 12; *risipit* (Ex., 2, 8). În ms. 45, se întâlnește o singură atestare a acestui cuvânt: *răſipască* (Ex., 8, 9). Tot varianta cu *ră-* și în ms. 4 389: *răſipă* (Ex., 18, 18); *răſipesc* (Ex., 28, 8); *răſipi* (Ex., 18, 18); *răſipiră* (Ex., 5, 12); *răſipit* (Ex., 34, 13). Etimonul este vsl. *rasypati*.

3.12.7. Evitarea sunetelor velare din motivul că ar contraveni normei ar putea explica forme ca: *uriciunile*, din ms. 45. (Ex., 8, 26); *tăbării*, din ms. 4 389 (Ex., 14, 2; 18, 5). Forma (*să*) *măñince*, din ms. 45 (Ex., 2, 20; 18, 12), a putut rezulta și datorită acestei tendințe spre hipercorectitudine. Cf., pentru ultimul exemplu, și ST. L. FAC., p. 66; I.3.16.0.

3.13.0. Phenomenul durificării lui *r* într-o serie de cuvinte terminate în *-ar*, *-er*, *-or*, sau în sufixele *-ariu*, *-(d)toriu*, *-(i)toriu*, este o inovație care se va impune în norma limbii române literare abia în decursul secolului al XIX-lea. În textele studiate, întâlnim o permanentă oscilație între formele cu *r* dur și cu *r* muiat.

3.13.1. Forma *acoperitor* este semnalată în ms. 45 și în ms. 4 389 (Ex., 15, 2), în timp ce în BB finala este *-toriu*.

3.13.2. Durificarea lui *r* apare și în realizarea *agitator*, din ms. 45 (Ex., 2, 23; 18, 4), respectiv *ajutor*, din ms. 4 389 (Ex., 2, 22; 18, 22). Dar în ambele texte, ca și în BB, apare și forma mai veche cu *-toriu*.

3.13.3. Forma cu *r* dur se întâlnește în cuvântul *altar* 'jertfelnic', din ms. 4 389, într-un număr de 33 de ocurențe. Varianta cu *-ariu* este prezentă și ea într-un număr de 32 de ocurențe. În BB, apare o singură dată varianta *oltariu* (Ex., 35, 11).

3.13.4. Varianta de palatalizată *cer*, care este și etimologică (<lat. *caelum*), apare în ms. 45 (Ex., 9, 10; 16, 4; 17, 14; 20, 4, 22), alături de *ceriu* (cu 10 ocurențe). Ultima este singura folosită în BB, Ex. (16 ocurențe) și în ms. 4 389, Ex. (4 ocurențe). Cf. ST.L. FAC., p. 65; I.3.17.2.

3.13.5. Varianta cu *r* dur, în *cuptor*, se găsește în ms. 45 (Ex., 19, 18), alături de cea cu *r* muiat, *cuptoriu* (Ex., 9, 8; 34, 13; *cuptorului* (Ex., 9, 10). Aceeași situație se întâlnește și în ms. 4 389: *cuptor* (Ex., 19, 18), alături de *cuptoriu* (Ex., 9, 8; 9, 10). **3.13.6. Forma cu *r* dur** se întâlnește în *făcător*, în ms. 45 (Ex., 37, 33) și în ms. 4 389 (Ex., 23, 2), pe cind varianta cu *r* muiat apare în toate cele trei texte studiate.

3.13.7. Sunetul *r* dur apare și în *grătar*, din ms. 4 389 (Ex., 27, 4; 38, 4). În acest text, mai întâlnim cuvântul în discuție, dar cu finala *-ariu*, în încă 5 ocu-

renje. Aceeași finală este prezentă în BB, Ex., și în ms. 45, în fiecare caz într-un număr de 10 ocurențe.

3.13.8. *Sufixul -ătoriu*, din derivatul *împungătoriu* '(laur) care împunge', întâlnit în BB (Ex., 21, 29, 36) și în ms. 45 (Ex., 21, 29), apare în ms. 4 389 ca *-ător*, *împungător* (Ex., 21, 29, 36).

3.13.9. O situație asemănătoare cunoaște și cuvântul *judecător*, din ms. 4 389 (Ex., 2, 14), și din ms. 45 (ibid., aici: *giudecător*). În BB, însă: *judecătoriu*.

3.13.10. *Sufixul -toriu* se întâlnește în derivatul *jugitorul* 'bou care poate fi înjugat, pus la jug', janimal de povară', din ms. 45 (Ex., 23, 5, 12); dar, în același text, apare și varianta cu *r* dur, *jugitor* (Ex., 22, 9). În ms. 45, se întâlnește și derivatul de la (*ug* + suf. *-ător*, *jugător* (Ex., 22, 9), neînregistrat în dicționarele românești, alături de *jugătorul* (Ex., 20, 10, 17). În BB: *înjugătoriu* (Ex., 22, 9, 10); *înjugătoriul* (Ex., 20, 10, 17; 22, 30; 23, 4, 5, 12).

3.13.11. Prezența unui *r* muiat în cuvântul *măgariu* (ca și în cuvântul menționat mai sus, *ceriu*) nu are justificare din perspectivă etimologică (cf. alb., bg. *magare*). Finala *-ariu* a apărut pe cale analogică și se găsește în toate cele trei texte studiate. De exemplu, în ms. 4 389, *măgariu* apare în cartea *Ieșirea* în 7 ocurențe. Dar tot în acest text se întâlnește și varianta cu *r* dur, *măgar* (Ex., 21, 33; 22, 4, 10).

3.13.12. Un *r* dur în poziție finală are și cuvântul *fesător*, din ms. 4 389 (Ex., 28, 32). Varianta cu *-toriu* apare în BB, *făsătoriu* (Ex., 26, 1); *fesătoriu* (Ex., 36, 9), în ms. 45, *făsătoriului* (Ex., 28, 28) și în ms. 4 389, *fesătoriului* (Ex., 36, 8).

3.13.13. În concluzie, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, judecind după situația din textele studiate, nu există o normă unitară, nici măcar în cadrul aceluiași text, în privința scrierii (și rostirii) părții finale a cuvintelor terminate în *-tor* sau *-toriu*, *-ar* sau *-ariu*, *-er* sau *-eriu*. Norma de mai tîrziu cu *r* dur este ilustrată cu mai multe exemple din textul ms. 4 389. Scriere cu *r* este apoi prezentă și în ms. 45, datorită, poate, copistului muntean. În BB, tendința spre formele mai vechi, cu *r* muiat, este evidentă.

3.14.0. Alte fenomene din domeniul consonantismului.

3.14.1. Tratamentul consoanei *h* în cuvintele de origine slavă *pohľa*, *a pohli* diferă de la un text la altul. În BB, de pildă, se menține forma etimologică: *poh-tești* (Ex., 20, 17, 17); *pohli* (23, 17; 3, 24), pe cind în ms. 45, exact în locurile indicate, apar *poftești*, *poftli*. Forma nouă, cu *-f*, este atestată și în ms. 4 389: *poftească* (Ex., 3, 24); *poftli* (Ex., 20, 17, 17); *poftia* (Ex., 35, 21). Cf. ST. L. FAC., p. 66–67; I.3.19.0.; 3.20.3.

3.14.2. În timp ce în BB și în ms. 45 se folosește forma *prah* (< vsl. *prachū*), în ms. 4 389 întâlnim forma actuală literară *prăf* (Ex., 9, 9).

3.14.3. O serie de cuvinte de origine slavă terminate în *-chū* (*prachū*, *vřuchū*) au în graiul moldovenesc finala *-v* (*prav*, *viru*). De aceea, este explicabilă forma *vîrvul*, din ms. 45 (Ex., 17, 9, 10; 19, 20; 24, 17; 34, 3) și *vîrvurile* (Ex., 26, 37; 27, 11). În locurile menționate din cartea *Ieșirea*, textul BB are varianta, muntenească și literară, *virful*. Aceeași variantă apare și în ms. 4 389 (Ex., 17, 10; 21, 35; 34, 2).

3.14.4. Varianta dialectală nordică *fānină*, întâlnită în FAC. (vezi ST.L. FAC., p. 67–68; I.2.23.0.), este atestată o singură dată și în cartea *Ieșirea*, ms. 45 (Ex., 28, 2).

3.14.5. Tot o singură atestare cunoaște varianta etimologică *turbură*, în ms. 4 389 (Ex., 14, 24). Cf. ST.L. FAC., p. 68; I.3.24.0.).

3.14.6. În BB, grupul consonantic *zdr-*, din verbul *a zdrobi* (< vsl. *sūdrobili*), este redus la *zr*: *zrobesci* (Ex., 23, 24); *zrobind* (ibid.); *zrobiți* (Ex., 34, 13). Forma neobișnuită cu *zr* în acest verb mai este atestată și în alte cărți ale BB, precum și în alte texte din secolul al XVII-lea, cum se poate vedea din H. Tiktin, *DRG*, s.v., unde sunt citate exemple din BB, Ps. 75, 3; *Isaia*, 21, 9, precum și dintr-un manuscris din secolul al XVII-lea (GCR. I.5). De aceea, este de mirare faptul că editorii BB 1688–1988 au amendat tacit cele trei forme cu *zr* din cartea *Ieșirea*, scriind *zdr*. Nu la fel au procedat însă în cazul exemplilor *zrobi*, din *Psallire*, și *zrobiră*, din *Isaia*, care au fost menținute ca atare. Despre schimbarea grupului *zdr* în *zr*, Tiktin este de părere că o explicație este greu de dat („ist schwierig“). Poate că a avut vreun rol influența unui verb ca *dezrobi*, cu grupul *zr* rezultat din imbinarea prefixului *de*- cu verbul *robi*.

În textele studiate, este prezentă însă și forma *zdrobi*, cu 3 ocurențe în BB, cu 4 ocurențe în ms. 45 și cu două ocurențe în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*.

3.14.7. Grupurile consonantice vsl. *sv-*, *sūv-*, *skv-* sunt reflectate în imprumuturile românești de origine slavă prin grupul *sf-*, de exemplu: *svetlū*>*sfint*; *sūvrušili*>*sfîrși*; *skvara*>*sfără* 'Dunst von verbrannten Fett'. De la această regulă se abat așa-numitele slavonisme, elemente savante pe care le foloseau cărturarii români din epocă. Sub influența etimonului slav, acești învățați foloseau în scrierile lor românești și formele care aveau la inițială grupul *sv-*, cum se va vedea din exemplele care urmează.

3.14.8. Astfel, cuvintul *sfesnic* (< vsl. *svěštník*), atestat sub această formă, cu *sf*, în zeci de ocurențe din cele trei texte studiate, cartea *Ieșirea*, cunoaște, totuși, o singură dată, și varianta cu *sv*, în ms. 45: *svěšnic* (свѧшнїк) (Ex., 25, 34).

3.14.9. Grupul sonor inițial *sv-*, motivat etimologic, se întâlnește și în verbul *a sveștenui* 'a oficia serviciul divin în calitate de preot'. Este un derivat, neînregistrat în dicționarele românești, de la substantivul *sveštenic* 'preot' (< vsl. *svěštenik* 'id.'), acesta din urmă prezent în dicționarul lui H. Tiktin și în cel al lui A. Scriban. Cuvântul slav mai apare în derivele folosite de Dosoftei, în *Dumnedăiască Liturghie*, 1678 (ed. N.A. Ursu, Iași, 1980): *sveštenoinoci* 'ieromonah' (p. 53); vb. *sveštenoi deistvui* 'a oficia liturghie' (p. 9). Cât privește verbul *a sveștenui*, acesta este atestat în ms. 45: (să) *sveștenuească* (Ex., 28, 37; 29, 1; 31, 9). O singură dată, în locul grupului *sv*, apare în ms. 45 grupul *sf*: *sfeșlenească* (Ex., 30, 30).

3.14.10. Oscilația între grupul inițial *sf-* și *sv-* este prezentă și în cazul cuvântului *sfînt*, cu derivele lui. În BB și în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*, norma scrierii și rostirii este *sf*, în peste o sută de ocurențe. Dar în 15 ocurențe, apare grupul *sv*: *svinfête* (Ex., 13, 2; 19, 23); *svinfescu* (Ex., 39, 12); *svinjenie* (Ex., 19, 6); *svîntu* (Ex., 28, 3; 30, 10) etc.

3.14.11. În ms. 4 389, se înregistrează o singură dată, în cartea *Ieșirea*, forma *trimbitei* (gen.-dat), cu *-t*, în loc de *-f* (Ex., 20, 18). Varianta normală, cu *f*, este și ea atestată în acest text (Ex., 19, 13, 16, 19), precum și în BB și în ms. 45 (în fiecare cu cîte 4 ocurențe). Etimonul slav avea *-f*: vsl. *tr̄bica*. Varianta cu *-t*, *trimbitea*, atestată încă la Coresi, are ca etimon magh., croat. *trombita* (cf. și ucr. *trymbita*), care provine din it. *trombetta*, sp. *trombeta*, fr. *trompette* etc. Partea inițială a cuvântului a fost modelată după *trimbila*.

3.15.0. Sonorizarea lui *s* din grupul *sm-* (> *zm-*) este atestată mai des în textele de proverbe.

niență sudică. Astfel, în BB, întâlnim: *zmaragd* (Ex., 28, 17; 39, 8); *zmaragdu* (Ex., 28, 9); *zmaragdului* (Ex., 35, 12, 25; 39, 5); în ms. 4 389, de asemenea: *zmaragd* (Ex., 28, 9; 35, 12, 17). Probabil copistul munțean î se dătoresc formele cu sonorizare din ms. 45: *zmaragdu* (Ex., 28, 8; 39, 8); *zmaragdului* (Ex., 35, 12, 25). În acest text se întâlnesc și forme fără sonorizarea lui *s*: *smaragdu* (Ex., 28, 17; *smaragdului* (Ex., 30, 5), ca de altfel, o singură dată, și în ms. 4 389: *smaragd* (Ex., 28, 17). Etimonul grecesc avea *sm*: *σμάραγδος* (dar și *zm*: ζυ-); la fel și lat. *smaragdus*. (Cf. ST.L. FAC., p. 69; I.3.28.0.). Norma actuală, cum se vede în DEX, este cu *sm*.

3.15.1. Nu mai în ms. 4 389 se întâlnesc forme cu *zm*- în *zminteală* (Ex., 23, 33); *zmintele* (Ex., 34, 12) (<vsl. *súmesti*, -*męgę*).

3.15.2. Varianta sonorizată *zmirnă* apare în toate cele trei texte: în BB și în ms. 45, Ex., 30, 23, 24; în ms. 4 389, Ex., 30, 23.

3.15.3. În BB și în ms. 4 389 apare forma cu *zm-* în *zmoolă* (Ex., 2, 3), pe cind în ms. 45, cea cu *sm-*, *smoolă* (*ibid.*) (<vsl. *smola*). Grupul *-zm-*, în loc de *-sm-*, se întâlnesc și în *catapelazma*, BB (Ex., 35, 11); *catapetezma* (Ex., 3, 34), față de gr. *καταπέτασμα*.

3.16.0. Propagarea lui *n* în *mănumichi* (<lat. pop. *manūculus*) este atestată în scrisul lui Dosoftei și în altele texte din secolul al XVII-lea, dar ea poate fi mai veche. Forma cu *-n-* se întâlneste în ms. 45: „*Mănumichiu de isop*“ (Ex., 12, 22), pe cind în BB apare *mănumichiu*, fără *-n-* (*ibid.*). Tot astfel, și în ms. 4 389.

3.16.1. Într-un cuvînt cu structură fonetică asemănătoare, *mărunți* (<lat. *mīnulus*), propagarea lui *n* se produse în toate graiurile dacoromânești cu mult înainte de epoca literară, fapt care a făcut posibilă ulterior disimilația *n*–*n*–*r*–*n*: *mărunl*. Această formă nouă se întâlneste în toate cele trei texte studiate. Dar în ms. 45 se mai păstrează fază mai veche cu *-n-*, *mănumantu* (Ex., 16, 14).

3.16.2. Forma în care apare schema *n*–*n* este prezentă în ms. 45 și în cuvîntul *mănumuntăle* (Ex., 35, 10), pl. art. de la *mănumuntaie* (<lat. *mīnūtaliā* 'kleine Dinge'), în timp ce în BB și în ms. 4 389 apare forma *mărunțăile* (*ibid.*).

3.16.3. Propagarea lui *n* se întâlneste și în forma *rărunchii* (<**rānunči*<lat. pop. *renuculi*), din ms. 45 (Ex., 29, 13, 22). Cuvîntul *rărunchi* cunoaște în întregul text al *Vechiului Testament* din ms. 45 numeroase atestări. Dintre acestea, N.A. Ursu, NOI INFORM. (III), p. 44, consemnează 13 ocurențe. În BB și în ms. 4 389 (Ex., 29, 13, 22), se întâlneste forma sudică *rănicii* (<lat. pop. **renīculūs*, pl. **renīculū*), în care nu a avut loc fenomenul propagării lui *n*.

II. MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL

1.1.0. Declinarea. Substantivul *mîncunoaște* în ms. 45, la plural, forma *mânule*, care reprezintă un rest din declinarea a IV-a latină, *manu*+art. *-le*. Dar este folosită și forma analogică *mâinile*, de la singularul feminin de declinarea I, *mână*, în versetul următor din ms. 45: „*Si vei săvîrși mâinile lui Aaron și mânule fiilor lui*“ (Ex., 29, 9) (în BB: „*Mâinile... mîinile, cu -x-*“ în ambele cazuri). Forma *mânule* mai cunoaște în ms. 45 un număr de 7 ocurențe (Ex., 29, 10, 19, 24, 24; 30, 19; 32, 29; 40, 28). Totuși, forma nouă, de declinarea I, are la plural un număr de 27 de ocurențe, în ms. 45, Ex. În BB și în ms. 4 389, ultima formă este generală.

1.1.1. Apartenența la declinarea a III-a a substantivului *arame* (<lat. *aeramen*) este probată de cele 12 ocurențe ale acestei forme din ms. 45 (Ex., 26, 37; 27, 4, 11, 17, 18, 19; 36, 15, 37; 39, 3, 5, 6, 17; 39, 40). Dar forma de declinare I este și mai bine reprezentată, cunosind în ms. 45, carteia *Ieșirea*, un număr de 23 de ocurențe. De asemenea, forma *aramă* este generală în BB și în ms. 4 389.

1.1.2. Declinarea a III-a este în ms. 4 389 substantivul *odăjdie* (sg.) (Ex., 28, 4, 4, 30); *odăjdiei* (gen.- dat., sg.) (Ex., 28, 8, 12, 15, 33, 34); *odăjdiia* (nom.-ac., art.) (Ex., 28, 6; 29, 5). Cuvîntul, al cărui etimon este vsl. *odeždu*, este folosit, de regulă numai la plural, *odăjdii*. De la această formă, a fost refăcut un singular *odăjdie*, feminin de declinarea a III-a.

1.1.3. Cele spuse despre substantivul feminin de declinarea a III-a, *pustie*, și despre substantivul neutru de declinarea a II-a, *pustiu*, în ST.L. FAC., p. 70; II.1.2.2., sunt confirmate de datele oferite de carteia *Ieșirea*, din cele trei texte studiate.

1.1.4. Substantivul art. *răotata*, din ms. 4289 (Ex., 32, 14), în loc de *răutatea*, aparținea declinării I (dacă nu cumva esie vorba de o eroare de grafie).

1.2.0. Genul. Față de cele arătate în ST.L. FAC., p. 70; II.1.2.0., mai adăugăm două situații noi. Mai întîi, substantivul *belciug* este în ms. 45 atât de genul neutru, cu pl. *belciuge* (Ex., 26, 11), cât și de genul masculin, cu pl. art. *belciugii* (Ex., 26, 6, 11). În BB și în ms. 4 389, substantivul este de genul neutru, cum rezultă din pl. art. *belciugele* (cu cîte 3 ocurențe în ambele texte) și pl. neart. *belciuge* (cu 1 ocurență în BB și cu 13 ocurențe în ms. 4 389).

1.2.1. Substantivul *clopoț* este de genul masculin, cum rezultă din forma de plural *clopoți*, atestată în ms. 45 (Ex., 28, 30; 39, 24, 25), de unde a trecut și în BB (*ibid.*). Această formă se găsește și în HERODOT, *Glosar*, p. 682, constituind o particularitate lingvistică remarcabilă, pe care N.A. Ursu a seos-o în evidență în discuția privitoare la paternitatea traducerii acestor două texte. Prezența pl. *clopoți* în BB și în HERODOT este semnalată și de L. Onu, *Concordances onomasiologiques dans les traductions de Nicolas Spalhar Milesku*, în „Revue des études sud-est européennes“, XXIII, nr. 2, 1985, p. 141–142.

1.3.0. Numărul. Desinența de plural feminin (și neutru) *-e* (-*e*), precedată de *r* dur, devine *-ă* (-*ă*). Forma velarizată se întâlneste în pluralul *cară* (de la sg. *car*), existent în toate cele trei texte studiate. Astfel, în BB și în ms. 45 au fost notate: *cară* (Ex., 14, 7, 17, 26; 15, 19); *carăle* (Ex., 14, 6, 9, 18, 28; 15, 4); *carălor* (Ex., 14, 25), iar în ms. 4 389: *carăle* (Ex., 14, 25).

1.3.1. Pluralul feminin *fiarăle* se întâlneste în BB (Ex., 23, 29) și în ms. 4 389, *fiiarăle* (Ex., 23, 11). Cf. ST.L. FAC., p. 70; II.1.3.0.

1.3.2. Pluralul articulat *hotărăle* este prezent în BB și în ms. 45 în 7 ocurențe (Ex., 8, 2; 10, 4, 14; 13, 7; 23, 17, 31; 30, 11). Aceeași situație se întâlneste și în ms. 4 389, Ex.

1.3.3. În toate cele trei texte studiate, pluralul substantivului neutru *izvor* este *izvorără*: BB și ms. 45, în Ex., 15, 27; ms. 4 389, în Ex., 8, 5; 15, 27).

1.3.4. Forma de plural *păhară* apare în ms. 4 389 (Ex., 37, 16), alături de *păharăle* (Ex., 25, 29; 27, 3; 38, 3). Ultima formă se găsește și în BB (Ex., 27, 3; 38, 3), precum și în ms. 45 (*ibid.*).

1.3.5. Velarizarea lui *-e* precedat de *r* dur se întâlneste o singură dată și în forma de plural *picioară*

răle, din ms. 45 (Ex., 29, 20). În celelalte 10 ocurențe din acest text, pluralul acestui cuvânt are desinența -e. La fel stau lucrurile în BB și în ms. 4 389, cartea *Iesirea*.

1.3.6. Substantivul *țară* are pluralul articulat *țărăle*, în ms. 4 389 (Ex., 3, 8; cuvântul e scris pe margine).

1.3.7. Pluralul nearticulat *zăvoară* cunoaște în BB și în ms. 45 un număr de 7 ocurențe. Forma articulată, *zăvoarăle*, este atestată în BB, Ex., în 7 ocurențe, iar în ms. 45, în 4 ocurențe. În ms. 4 389, *zăvoară* este atestat de trei ori, iar *zăvoarăle*, de două ori.

1.3.8. Desinența de plural e devine cănd este precedată de un s dur. Exemplul provin în mare parte din ms. 4 389; vezi mai sus, sub I.3.5.10. (*lănușă*); 3.5.12. (*moaștor*); 3.5.14. (*secerișale*); 3.5.18. (*ușale*).

1.3.9. Desinența de neutru plural -e apare la următoarele forme speciale ale substantivului *briu*: *brine*, în BB (Ex., 28, 36); la fel în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4 389 (Ex., 28, 40; 29, 8); apoi forma articulată *brinele*, în BB (Ex., 29, 8, 39, 28). Numai în ms. 45 a fost întâlnită forma *brilele* (Ex., 12, 11; 29, 8; 39, 29). Substantivul *briu* cunoaște și alte forme de plural, cum se poate vedea din ALR 1, întrebările 1 871, 1 866, 1 869, al căror material inedit a fost folosit de Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolinguistică comparată sud-est europeană*, București, 1978, în harta nr. 14 (p. 22^a). Pluralul de tip *brine* alcătuiește o aria dialectală care cuprinde Oltenia, Muntenia, sudul și sud-estul Transilvaniei, cea mai mare parte a Dobrogei. De asemenea, mai există o aria mai mică cu această formă, care se întinde în centrul Transilvaniei, în părți din sud-vestul acestei provincii, prin Munții Apuseni și prin Banat. Sunetul -n- se întâlnește și în formele de plural *brină*, din nord-vestul Olteniei, *brini*, din sud-vestul Munteniei, din sud-estul Munteniei și din sudul Dobrogei. Forma de plural *fără -n*, *brii*, alcătuiește o aria îninsă și compactă, care se întinde din Maramureș, din nord-estul și estul Transilvaniei, peste Bucovina și Moldova dintre Carpați și Prut (lipsesc datele din Basarabia), cu prelungiri în nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei. Mai există și o formă de plural în -uă (<ue>), *briuă*, atestată prin sud-vestul Transilvaniei. În textele studiate, se reflectă, în linii generale, situația actuală din graiuri. În BB și în ms. 4 389, cu pluralul *brine*, se reflectă forma din aria sudică, în ms. 45, cu *brii*, cea din aria nordică și nord-estică. Apariția lui *brine*, o singură dată, și în acest text, trebuie pusă pe seama copistului muntean Dumitru din Cimpulung.

1.3.10. Pluralul *grîne* cunoaște o singură atestare în ms. 4 389 (Ex., 34, 22). Tot în acest text apare și pl. în -uri, *grîurilor* (Ex., 23, 19).

1.3.11. Desinența de plural neutru -e apare o singură dată ca -i, în *suspiniile*, din ms. 4 389 (Ex., 6, 5). Ca și în cazul din paragraful precedent, cu formele *grîne* și *grînuri*, desinența -e poate alterna cu desinența de neutru -uri: *zăgașe*, în ms. 45 (Ex., 8, 5), și *zăgașurile* (Ex., 7, 19).

1.3.12. Varianta mai veche a desinenței de neutru plural -ure apare o singură dată în BB: *lucrure* (Ex., 1, 11). De asemenea, *riure*, formă adesea atestată în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, 11, p. 104), cunoaște o singură ocurență în ms. 4 389 (Ex., 7, 24), dar lectura nu este sigură; să putea interpreta grafia și *riuri* (ρίσης).

Desinența -uri apare o singură dată la un substantiv de genul masculin, *păr*, în ms. 45: „*Păruri de capre*“ (Ex., 35, 24), alături de „*Peri de capră*“ (Ex., 35, 6). Forma *păruri* este semnalată în *DRL*, s.v., în BB (Preol., 13, 52).

1.4.0. Cazul. Forma articulată de genitiv-dativ singular a substantivelor feminine cu singularul nominativ în -ă sau în -e (de declinarea I sau de declinarea a III-a) este fie -ei, fie -ii. Cind radicalul se termină în -i, apar în finală grupurile sonore -iei sau -ii(i). Exemple: *ariei*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 22, 29), dar *arii*, în ms. 45 (*ibid.*), în loc de *ariii*; *casei*, în BB (Ex., 12, 22; 22, 8), în ms. 45 (5 ocurențe) și în ms. 4 389 (5 ocurențe), dar și *casii*, în BB (Ex., 19, 3; 20, 22; tot aici, în 40, 13, și *casile*); *cărămidizii*, în BB (Ex., 5, 7), în ms. 45 (Ex., 5, 8, 18), în ms. 4 389 (Ex., 5, 8), dar și *cărămidizii*, probabil cu nom.-acuz. *cărămidzie* *cărămidărie*, în BB (Ex., 5, 18); *cărămidziei*, în BB (Ex., 5, 8), presupune o formă de nom.-acuz. *cărămidzie* *cărămidărie*; *cărămidării*, în BB (Ex., 5, 14), față de nom.-acuz. *cărămidărie* în BB (Ex., 5, 9); *făgăduinței*, în BB (Ex., 31, 7), în ms. 45 (Ex., 25, 15; 31, 7) și în ms. 4 389 (Ex., cu 4 ocurențe), dar și *făgăduinții*, în BB (Ex., 24, 7, 8; 34, 28) și în ms. 45 (*ibid.*); *groapei*, în ms. 45 și în ms. 4 389 (Ex., 21, 34), dar și *gropii*, în BB (*ibid.*); *mărturiei*, în BB (Ex., cu 41 de ocurențe), în ms. 45 (Ex., cu 48 de ocurențe) și în ms. 4 389 (Ex., cu 46 de ocurențe), dar și *mărturii*, în BB (Ex., cu 9 ocurențe); *moșiei*, în ms. 45 (Ex., 6, 17) și în ms. 4 389 (Ex., 15, 17), dar *moșii*, în BB (Ex., Z, 17); *rudeniei*, în ms. 45 (Ex., 12, 3), dar *rudenii* (ρουδηνι), în BB (*ibid.*); *trimbitei*, în ms. 45 (Ex., 19, 19; 20, 18), dar și *trimbii*, în ms. 45 (Ex., 19, 16) și în BB (Ex., 19, 16, 19; 20, 18); variantă cu -t-, *trimbitel*, în ms. 4 389 (Ex., 20, 18); de la *mumă*, gen.-dat. sg. este *mumunei*, în ms. 4389, (Ex., 23, 19);

1.4.1. Genitiv-dativul articulat al substantivului *țară* este *țărăi*: „*Pre calea Țărăi Filistimului*“, în ms. 4 389 (Ex., 13, 17), corespunzând pluralului *țărăle*, în ms. 4 389 (Ex., 3, 8; cuvântul este scris pe margine, de aceeași mină).

1.4.2. Vocativul în -el este atestat în *judecătoare* l, din ms. 4 389 (Ex., 23, 7, într-o însemnare marginală, de aceeași mină: „*Cauț de vez, o judecătoare l!*“); *Doamne* l, în BB (Ex., cu 13 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., cu 13 ocurențe), în ms. 45 (Ex., cu 11 ocurențe); *Israile* !, în ms. 4 389 (Ex., 32, 8). Vocativul în -lor: „*Bărbaților*!“, în ms. 4389 (Ex. 36, 6); *muierilor*! *ibid.*

1.4.3. Unele nume proprii au o situație specială în declinare. Ilustrativ este cazul numelui propriu *Sinai(a)*, care denumește un munte și un pustiu. În textul grecesc, acest toponim cunoaște formele: *Σὺν*, în „τὴν ἔρημον Σὺν“ în pustiul *Sin*’ (Ex., 16, 1; 17, 1); *Σινά*, în „ἀνὰ μέσον Σινά“ (Ex., 16, 1); sau „τὴν ἔρημον τοῦ Σινά“ (Ex., 19, 1); sau „τὸ ὄρος τὸ Σινά“ în muntele *Siná*’ (Ex., 19, 23). În cele trei texte de care ne ocupăm, situația este următoarea: În ms. 45, al căruia autor a fost primul confruntat cu traducerea sintagmelor grecești de tipul menționat, se întâlnesc formele: „*Muntele Siná*“ (Ex., 19, 11; 24, 16; 34, 2, 29, 32); „*Muntele lui Siná*“ (Ex., 19, 16); „*Pustiul Siná*“ (Ex., 19, 1); „*Pustiul lui Siná*“ (Ex., 19, 2); „*Mijlocul Siná*“ (Ex., 16, 1); „*Muntele Sináei*“ (Ex., 19, 18, 20, 23; 31, 17); „*Pustiul Sin*“ (Ex., 16, 1; 17, 1).

În BB: „*Pustiul Sin*“ (Ex., 16, 1; 17, 1); „*Între Siná*“ (Ex., 16, 1); „*Pustiul Siná*“ (Ex., 19, 1, 2); „*Muntele Siná*“ (Ex., 19, 16); „*Muntele Sináei*“ (Ex., 19, 23; 34, 2); „*Muntele Sináii*“ (Ex., 19, 18; 24, 16; 31, 17; 34, 4, 29, 32; în 19, 11, 20, accentul nu este notat).

În ms. 4 389: „*Pustiia Sinului*“ (Ex., 16, 1; 17, 1); „*Pustiia Sirului*“ (Ex., 15, 22; desigur o confuzie cu numele de țară *Sir*); „*Între Sináia*“ (Ex., 16, 1); „*Pustiia Sináei*“ (Ex., 19, 1, 2); „*Muntele Sináei*“ (Ex., 19, 11, 16, 18, 20, 23; 24, 16; 31, 18; 34, 2, 4, 29, 32).

Forma grecească *Siná*, considerată de traducătorii români ca fiind de genul feminin, a putut primi arti-

colul de genitiv-dativ -ei, rezultând forma *Sinăei*, sau articolul -ii, rezultând forma *Sinăii*. Apoi, de la aceste forme, s-a creat și forma de nominativ-acuzativ, articulată, *Sinaia*, precum și forma *Sinai*. Numele unei mănăstiri, al unor așezări, al unui munte etc. din toponimia românească au avut ca motivare inițială toponimicul biblic de care ne ocupăm. O formă nouă de genitiv-dativ apare în acul de fundație al mănăstirii *Sinaia*, care a fost zidită de spătarul Mihai Cantacuzino, în 1695, la poalele Munților Bucegi: „Am zidit din temelie și am înălțat un schițor, numindu-se *Sinaia*, după asemănarea *Sinăiei-iei mari*“ (sublinierea noastră; vezi lorgu lordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 250).

2. ARTICOLUL

2.1.0. Articolul hotărât *lui* nu apare, de multe ori, înaintea numelui propriu *Israel*, în ms. 45: „*Fiielor Israel*”, în loc de „*Fiielor lui Israel*”; dar și: „*Fiielor Simeon*” (Ex., 6, 15); „*Fiielor Levi*” (Ex., 6, 16). În primul caz, absența articolului este atestată în aproximativ 30 de ocurențe din cartea *Ieșirea*. Prezența articolului *lui* este întâlnită însă în aproximativ 150 de ocurențe. S-ar putea să fie vorba de o scăpare de transcriere, întâlnită și în sintagma „*Măne lor*” (=mâinilor lor) (Ex., 9, 10). Varianta *lu* este semnalată în BB și în ms. 45: *lu Israel* (Ex. 6, 9, 11, 12).

2.2.0. Articolul genitival-posessiv avariabil *a*, din ms. 45, *Ieșirea*, precum și *al*, *a*, *ai*, *ale*, din BB și din ms. 4 389, cunoaște aceeași situație cu cea prezentată și analizată în ST.L. FAC., p. 72-73; **II.2.2.0.-2.2.2.** Semnalăm numai apariția superfluă a articolului *al* în sintagma „*Popa al Madiamului*”, din ms. 4 389 (Ex., 2, 16; 3, 1; 18, 1).

2.2.1. O folosire specială a articolului genitival se întâlnește în ms. 4 389: în cazul pronumelor nehotărîte *fieșteare*, *fiecine*, articolul *al*, *a*, *ai* separă pe *fiește* sau pe *fie* de forma oblică a pronumelui relativ, înaintea căruia stă. Exemple: *fiește-a-căruia* (Ex., 18, 16; 28, 21); *fiește-a-căruia* (Ex., 18, 16; 28, 21; 29, 9); *fiește-a-cării* (Ex., 22, 9). Alte exemple au fost prezentate în ST.L. FAC., p. 73; **II.2.2.3.**

Tot în ms. 4 389, se întâlnește construcția care se asemănă cu cea de mai sus: „*A căriia asupră nu vor fi muște cînești*” (Ex., 8, 22), pentru „*Asupra căreia...*”.

2.3.0. Articolul adjectival de genitiv-dativ, singular, *celei*, ca și pronumele demonstrativ echivalent, (*a*)*celei*(*a*), nu se întâlnește în textul cărții *Ieșirea* al celor trei variante studiate. Apar numai formele justificate din punct de vedere etimologic *cei*, *ceii*, *ceia*. Astfel, în BB, Ex., *cei*, în loc de *celei*, cunoaște un număr de 16 ocurențe, în exemple ca: „*Al slujnecii cei de lingă moară*” (Ex., 11, 5); „*Marginea mînei cei dirărpe*” (Ex., 29, 20); „*Al roabei ceia din groapă*” (Ex., 12, 29). În ms. 45, formele *cei*, *ceii*, *cei* cunosc în cartea *Ieșirea* un număr de 13 ocurențe. Exemple: „*Tăsalura ceii-preste-umăr*” (Ex., 39, 19); „*Tăsalură a ceia-preste-umăr*” (Ex., 39, 20); „*Slujnicii cei lingă moară*” (Ex., 11, 5). În ms. 4 389, numărul ocurențelor cu *cei* (=*celei*), în cartea *Ieșirea*, este de 16. Exemple: „*Deci, de nu vor crede pre tine, nici glasul minunei cei dentăi nu vor asculta, ei vor crede glasul minunei cei a doaba*” (Ex., 4, 8); „*Tesăturile odăjdiei cei-de-prestere*” (Ex., 28, 8). Cf. ST.L. FAC., p. 73; **II.2.3.0.**

3. ADJECTIVUL

3.1.0. Forma de plural masculin a adjecțiului *supțire* este *supții*, în ms. 45: „*Zimți supții de aur*” (Ex., 37, 2) (vezi ST.L. FAC., p. 73; **II.3.1.1.**).

3.1.1. Forma de plural feminin a adjecțiului *tîrziu*, anume *tîrzie* (<lat. *tardivae*), apare ca nume predicativ pe lingă două substantive neutre, în ms. 45: „*Grîul și ovăsul nu s-au bădul, pentru că tîrdzie era*” (Ex., 9, 32). Diortositorii bucureșteni ai BB au modificat puțin textul, dar au păstrat construcția din ms. 45 care ne interesează: „*Grîul și ovăsul nu s-au strică, pentru că era tîrzie*” (ibid.). Același verset în ms. 4 389 conține forma *tîrzi-i* (măresc): „*Grîul și ovăsul nu au pierit, că fusese tîrzi-i*” (ibid.).

4. PRONUMELE

4.1.0. Pronumele personale. Pronumele personal de persoana a II-a plural, dativ, forma neaccentuată, este, în două ocurențe din BB, *vî* / *vi*: „*Săvîrșî lucrurile voastre cele ce vî să cuvine pre zi, ca și cind vî să da voao paie*” (Ex., 5, 13); în ms. 45: „...vă să cuvin...în ce chip și cînd vă să da voăă paie” (ibid.). În ms. 4 389, „...cînd vă dam noi pleavă” (ibid.). Probabil că varianta *vî*, care provine din *vă*, este o formă nouă, din care provine actualul *vi*. În ms. 45, pronumele personal de acuz. pl., *i*, este așezat după verb: *mîncă-i*=*ii* *mîncă* (Ex., 15, 7); *înghiști-i*=*ii* *înghiști* (Ex., 15, 12), *prinsă-i*=*ii* *prinsă* (Ex., 15, 15).

4.1.1. Pronumele personale *însu*'el', *însă*'ea', *însi*(*i*)'ei', *însel*(*e*)'ele', continuatoare ale formelor latinești populare *ipsu*, *ipsa*, *ipsi*, *ipsae*, care au fost folosite ca pronume personale de persoana a III-a, se întâlnesc numai în ms. 45, constituind una din trăsăturile arhaice ale acestui text. În acest manuscris, se întâlnesc și formele, azi generale, *el*, *ea*, *ei*, *ele*, care continuă formele pronumelui demonstrativ lat. pop. **illu*, *illa*, *illi*, *illae*. Se știe că latina nu avea forme proprii pentru pronumele personal de persoana a III-a. De aceea, alături de pronumele demonstrative menționate, au mai funcționat în română veche, iar unele forme sunt în uz și astăzi, pronume compuse cu **ipsu*, de tipul *de+*ipsu* sau *id+*ipsu>dinsu*; *cum+*ipsu>cunlinsu*, cu sensul 'el'.

4.1.2. Situația cantitativă a pronumelor personale de persoana a III-a: *el*, *însu*, *dinsu*, precedate de diferite prepozitii, aşa cum se reflectă această situație în cartea *Ieșirea* din cele trei texte studiate, ne poate oferi o imagine mai clară asupra statutului acestor pronume și asupra modului cum erau ele folosite în cadrul celor două norme literare mai importante din epocă: cea nordică, moldovenească, și cea sudică, muntenescă.

a) În ms. 45, pronumele *el*, precedat de prepozitii (*pre el*, *de el*, *cătră el*, *suptu el*, *pesle el*, *lingă el*, *întru el* etc.), este prezent în cartea *Ieșirea* într-un număr de 96 de ocurențe. Alături de *el*, se folosesc, cu același sens, pronumele personal de persoana a III-a masculin, singular, *îns*, precedat de prepozitii: *într-îns*, *pre îns*, *de îns*, *cu îns*, *dentră îns*, *întru îns*, *preste îns*, toate într-un număr de 41 de ocurențe. Acestea li se adaugă alte 6 ocurențe ale variantei cu -u păstrat, *însu* (*pre însu* 'pe el'), dar mai cu seamă cele 82 de ocurențe ale formei cu articolul -l, *însul* 'el': *pre însul*, *-la însul*, *cu însul* etc. Adunând, găsim un total de 129 de ocurențe ale formelor *îns*, *însu*, *însul* 'el', care depășește pe cel al ocurențelor pronumelui *el* (96 de ocurențe). Trăsătura mai arhaică a acestui text în privința fenomenului în discuție este, deci, clară. S-ar putea însă ca folosirea lui **ipsu* cu valoare de pronume personal să fie la fel

de veche ca și cea a lui **illu*, aceste pronume demonstrative fiind repartizate pe arii diferite în latina populară de la baza limbii române, cu funcțiile lor noi de pronume personale.

În textul ms. 45, se întâlnesc și 3 ocurențe ale pronomului personal *dinsul*, care este caracteristic pentru norma literară sudică. De aceea, aceste apariții ar putea fi atribuite intervenției copistului muntean Dumitru din Cîmpulung.

În BB, carteia *Ieșirea*, pronomile personal *el* este prezent în aproximativ 90 de ocurențe. O mare întrebunțare cunoaște pronomul *dinsul*, cu 91 de ocurențe. Celălalt pronom, *insu*, nu se folosește niciodată singur, cu numai precedat de prepozițiile *întru* sau *dentru*: *într-însul*, cu 5 ocurențe și *dentr-însul*, cu 18 ocurențe.

În ms. 4 389, carteia *Ieșirea*, pronomile *el* este atestat de 26 de ori, *dinsul*, de 54 de ori, iar *insu(l)* nu este folosit decât precedat de *întru* și *dentru*: *într-însul* are 10 ocurențe, iar *dentr-însul*, 14 ocurențe.

b) Pronumele personal de persoana a III-a, singular, feminin, *ea* cunoaște în ms. 45, carteia *Ieșirea*, un număr de 19 ocurențe. Pronumele *insă 'ea'*, precedat de *pre*, *întru*, *dentru* etc., apare într-un număr de 22 de ocurențe. Pronumele *dinsa 'ea'* nu există în acest text. Față de această situație, în BB, *dinsa* cunoaște un număr de 21 de ocurențe. Pronumele *ea* apare într-un număr de 17 ocurențe, iar pronumele *insă 'ea'* nu apare singur niciodată, ci numai cînd este precedat de prepozițiile menționate și mai sus: *într-însa*, cu 8 ocurențe, și *dentr-însa*, cu 9 ocurențe. Situația din BB se seamănă cu cea din ms. 4 389. În acest din urmă text, carteia *Ieșirea*, pronomile *dinsa* cunoaște 8 ocurențe, pronomile *ea*, 2 ocurențe. Pronumele *insă 'ea'* nu apare niciodată singur, ci numai precedat de *întru* și *dentru*: *într-însa* are 9 ocurențe, iar *dentr-însa*, 10 ocurențe.

c) La plural, pronomile personal masculin *ei* cunoaște în ms. 45, carteia *Ieșirea*, un număr de 77 de ocurențe. Pronumele *înși 'ei'* (*pre însi*, *întru însi* etc.) are 20 de ocurențe, iar forma articulată, *înșii*, 36 de ocurențe, deci în total 56 de ocurențe. Pronumele *dinsii* lipsește *însă* din ms. 45, carteia *Ieșirea*. În textul tipărit al BB, diorlositorii bucureșteni au intervenit și în acest caz, rezultând următoarea situație. În timp ce pronomile *ei*, aproape ca în ms. 45, cunoaște 79 de ocurențe, pronomile *înșii* lipsește complet (o singură ocurență cu *dentr-înșii*). În schimb, *dinsii*, care nu se întâlnesc în ms. 45, cunoaște în BB, Ex., un număr de 67 de ocurențe. Această normă literară „munteană” este prezentă și în ms. 4 389, carteia *Ieșirea*. Astfel, pronomile *ei* apare în 27 de ocurențe, pronomile *dinsii*, în 48 de ocurențe, pronomile *înșii(i)*, folosit singur, lipsește. Numai cînd este precedat de *întru* și *dentru* el apare, și anume: *într-înșii*, cu 3 ocurențe; *dentr-înșii*, cu 6 ocurențe.

d) La plural, pronomile personal feminin, *ele*, are în ms. 45 un număr de 37 de ocurențe; pronomile *înse 'ele'*, 8 ocurențe, iar *însele* (în *cărt-însele*, *pre însele*, *cu însele*, *dentr-însele*), 6 ocurențe. Nu este atestată în ms. 45, *Ieșirea*, forma de plural *dînsele*. În BB, Ex., situația este următoarea: *ele* cunoaște un număr de 37 de ocurențe; *însele*, precedat de *dentru*, cunoaște 1 ocurență, iar precedat de *într-*, tot 1 ocurență. Al treilea pronom, *dînsele*, apare în 18 ocurențe. Norma privind utilizarea pronomelor *ele* și *dînsele* este prezentă și în ms. 4 389: *ele* are 3 ocurențe, iar *dînsele*, 11 ocurențe. Nici în acest text nu există pronomul *înse 'ele'*, ca în ms. 45. Dar există forma articulată *însele*, atunci cînd ea este precedată de *într-* sau *dentru*: *într-însele* se întâlnesc în 7 ocurențe, iar *dentr-însele*, în 3 ocurențe.

Textele studiate ilustrează existența, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, a unor norme literare bine conservate în privința utilizării formelor de pronom personal de persoana a III-a. Astfel, norma nordică sau de tip moldovenesc, din ms. 45, era mai arhaică, în sensul că aici se continua o situație atestată în secolul precedent, referitoare la folosirea cu valoare de 'eu', 'ea', 'ei', 'ele' a descendenților în română ai pronomului demonstrativ latinesc **ipsu*, *ipsa*, *ipsi*, *ipsae*, devenite *însu(l)*, *însă (insa)*, *înși(i)*, *înse(le)*. Alături de acestea, dar cu o circulație ceva mai mică, apărău și formele descințind din lat. **illu*, *illa*, *illi*, *ilae*: *el*, *ea*, *ei*, *ele*. Totodată, norma nordică nu cunoștea pronomul *dinsul*, *dinsa*, *dinsii*, *dînsele*, din lat. pop. **de+ipsu* sau *id+ipsu*. Cele 3 atestări ale formei de masculin singular, *dinsul*, din ms. 45, Ex., pot fi atribuite copistului muntean al acestui text. Cealaltă normă, munteană sau sudică, din BB și din ms. 4 389, se caracterizează prin: folosirea în proporții aproape egale a pronomelor *el*, *ea*, *ei*, *ele* și *dinsul*, *dinsa*, *dinsii*, *dînsele*; absența pronomelor personale *însu(l)*, *însă(-a)*, *înși(i)*, *înse(le)*; apariția acestor forme numai cînd ele sunt precedate de *întru*, *dentru*. Norma sudică este foarte apropiată de cea a limbii literare actuale.

4.1.3. Pronomele *însu(m)*, precedat de *eu*, se întâlnesc în ms. 4 389 (Ex., 33, 14). Tot în acest text se mai întâlnesc: *tu însu* (Ex., 18, 18; 33, 13, 15), sau numai *însu*, fără *tu* (Ex., 34, 12); *pre însu* apare și în BB (Ex., 23, 21); *voi însivă*, în ms. 4 389 (Ex., 19, 4; 30, 32, 37; 35, 5); chiar *voi însi*, ms. 4 389 (Ex., 10, 11); *voao însivă*, în BB (Ex., 30, 37); *ei însi*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 1; 5, 7; 18, 26; 32, 31).

4.1.3. Pronumele personal *eluși 'el însuși'* a fost întlnit o singură dată în ms. 4 389 (Ex., 19, 23; este scris pe margine, de aceeași mină).

4.1.4. Pronomele *(și adv., prep.) adins* (<lat. *ipsum*), precedat de *id*, sau de *ad*, sau de *ad-de*) nu apare în carteia *Ieșirea*, în niciunul din cele trei texte. Dar, sub forma *adins* (άδινς), el se întâlneste în carteia *Facerea*, varianta din ms. 4 389 (Fac., 43, 18), cit și în carteia *Ieșirea*, ms. 4389 (Ex., 36, 8): *adins eis 'între ei'*: „*Luceru cusut de sine împelit ei însis făcură adins eis după săptura lui*”. În discuția din ST.L. FAC., p. 74; II.4.1.4. (și p. 105, nr. 8), am făcut afirmația, eronată, că această formă *n-a* există în limba veche și că s-ar putea chiar să fie o formă „unică”. De asemenea, analiza sintagmei în care acest cuvînt apare, anume „*Ziseră adins eis*”, a fost inadecvată: „*a dîns-eis*”, în loc de „*adins eis*”, dacă ținem seama de etimologia dată mai sus (după H. Tiktin, DRG, s.v.). Pronumele *adins* are și valoare de prepoziție, cu sensul 'între', și exprimă reciprocitatea, cînd este urmat de un pronom personal. O. Densusianu, ILR, II, p. 177, menționează exemple din secolul al XVI-lea de tipul: „*Ziseră adins eis*”; „*Adins eis gränd*”; „*Adins vois*“. Exemple asemănătoare sunt date și de H. Tiktin, DRG¹, p. 22, sub *adins*: „*Adins élusi 'er selbst*”, din secolul al XVII-lea (*Îndreptarea legii*); „*Adins minești*”, din 1642 (*Învățături preste toate zilele*); „*Pre dins vois*”, din 1648 (*Noul Testament de la Bălgard*).

4.1.5. Relatărea pronomului conjunct de acuzativ *l* apare în ms. 45: „*L-au luatul-l*” (Ex., 2, 5). O topică neobișnuită a pronomelor *fi*, *iși*, în același ms. 45: „*Pămîntul....carele Dumnedzău dă-fi ie*”, în loc de „*Pămîntul....carele... iși dă ie*” (Ex., 20, 12).

4.2.0. Pronomele reflexiv *sie* este prezentă numai în ms. 45 (Ex., 1, 21; 6, 20, 31; 12, 39; 21, 10; 22, 16).

4.2.1. Forma neaccentuată de acuzativ a pronomului reflexiv *se*, urmată de auxiliarul de perfect compus *au*, la singular și plural, avea în ms. 4 389, carteia *Ieșirea*, un s palatalizat, cum rezultă din grafia

căs (*se-au*), prezentă în toate cele 20 de ocurențe. La fel este situația și în aproximativ 25 de ocurențe din BB, Ex. Dar aici apare și grafia *căs* (*s-au*), care notează rostirea dură a lui *s*, numărul ocurențelor cu această formă fiind de 31. În ms. 45, varianta cu *s* dur este generală, intocmai ca în româna literară modernă.

4.2.2. Pronumele reflexiv de acuzativ era de multe ori scris și rostit *să*, astfel încât în formele de conjunctiv era identic cu morfemul acestui mod, care este tot *să*. În BB, succesiunea *să* *să* cunoaște 29 de ocurențe. Inovația, constă în trecerea la forma *se* a pronumelui, este înregistrată în cartea *Ieșirea* din BB numai de 6 ori. Ea lipsește complet în ms. 45, care cunoaște în toate ocurențele numai succesiunea *să* *să*. În schimb, în ms. 4 389, forma nouă, cu *să* *se*, este pe deplin realizată în toate cazurile, care, în cartea *Ieșirea*, sunt în număr de mai multe zeci. Un singur exemplu: „*Să se apropie de munte*” (Ex., 19, 21). Avem a face cu un nou caz în care norma din ms. 4 389 este identică cu cea a limbii române literare actuale.

4.3.0. Pronume și adjective posesive. Formele conjuncte de dativ ale pronumelor personale și reflexive se folosesc uneori cu valoare de adjective posesive, în exemple ca: *aproapele-i*, în BB (Ex., 2, 13); *mijlocu-vă*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 27); *a mîndă-fi*, în BB (Ex., 17, 5;) *mumă-s*, în BB (Ex., 22, 30); *picioare-f-i*, în BB (Ex., 3, 5); *stînghe-s*, în ms. 45 (Ex., 32, 26); *vecinu-s*, în ms. 45 (Ex., 11, 2; 22, 4). Varianta *miu*, pentru *meu*, este prezentă în BB și în ms. 45; „*Numele miu*” (Ex., 6, 3).

4.4.0. Pronume și adjective demonstrative. În cele două texte manuscrise, se întâlnesc cîteva forme cu afereza lui *a*- în cazul pronumelui demonstrativ-determinativ de apropiere: *cesta*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 1); *cestu*, în ms. 45 (Ex., 4, 2; cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mină); *ceastă*, în ms. 4 389 (Ex., 10, 17); *cîstea*, în ms. 4 389 (Ex., 10, 14); și un caz de pronume de depărtare: *cîea* (ψκῶ), în ms. 4 389 (Ex., 26, 12).

4.4.1. Formele de genitiv-dativ singular, feminine, ale pronumelor și adjectivelor demonstrative nu au încă *-l*- analogic: *ceilalte* (în loc de actuala formă *celeilalte*), în ms. 4 389 (Ex., 26, 5); *aceii*, în ms. 45 (Ex., 36, 2).

4.4.2. Pronumele demonstrativ *acesta* /chiar acesta/ se întâlnesc în sintagma: „*Intr-un-acestaș chip*”, în BB (Ex., 7, 11; 9, 18; 28, 30; 30, 38).

4.5.0. Pronumele relativ-e-interrogative. Pronumele *care*, cu formă unică de nominativ-acuzativ, singular și plural, masculin și feminin, apare ca atare cu cele mai multe atestări în textul ms. 4 389, cartea *Ieșirea*: un total de 119 ocurențe. Tendința spre forma unică actuală se realizează apoi mai bine în textul BB, Ex., unde numărul acestei forme, în situațiile mentionate, se ridică la 60 de ocurențe. Pe cînd, în ms. 45, *care*, cu funcțiile menționate apare abia în 6 ocurențe. Norma din textele sudice, BB și ms. 4 389, s-a impus în limba literară română modernă.

Cu valorile de masculin și feminin, singular și plural, nominativ-acuzativ, se folosesc în ms. 45 forma *carele*, într-un număr de 87 de ocurențe, în cartea *Ieșirea*. Această formă articulată, cu aceleași valori, cunoaște în BB, Ex., un număr de 56 de ocurențe, pe cînd în ms. 4 389, și anume la masculin singular, nominativ-acuzativ, numai 16 ocurențe. Pe lîngă formele menționate, mai apar în BB, Ex.: *carei*, la masculin plural, nominativ-acuzativ, în 2 ocurențe; *carii*, cu aceleași funcții, în 9 ocurențe. Ultima formă, *carii*, cu același rol, se întâlneste în ms. 45, Ex., în 18 locuri. Prima formă, *carei* (masculin plural, nominativ-acuzativ) se întâlneste în ms. 4 389, Ex., într-un număr de

21 de ocurențe, iar forma *carii*, în același text, într-un număr de 4 ocurențe.

Forma de feminin singular, nominativ-acuzativ, *carea* are în BB, Ex., un număr de 9 ocurențe. În ms. 45, numărul se ridică la 16 ocurențe, iar în ms. 4 389, la 19 ocurențe.

La genitiv-dativ, masculin, singular: *cărui-a*, în BB, Ex., într-un număr de 4 ocurențe. La genitiv-dativ, masculin și feminin, plural: *cărora*, într-un număr de 7 ocurențe. Forma *cărui-a* are în ms. 45, 3 ocurențe, iar *cărora*, 8 ocurențe. În ms. 4 389, *cărui-a* are 4 ocurențe, iar *cărora*, 2 ocurențe.

La genitiv-dativ, feminin singular, forma *căreia* nu există în BB, Ex. În ms. 45, se întâlnește, o singură dată, forma *cării* (Ex., 24, 8), iar în ms. 4 389: *cării* (Ex., 22, 9); *căria* (Ex., 8, 22).

Analiză ade mai sus arată că la sfîrșitul secolului al XVII-lea se menținea varietatea formelor acestui pronume la cazurile nominativ-acuzativ, singular și plural, masculin și feminin. Totodată, se poate constata că tendința de simplificare, prin folosirea formei unice, *care*, începusă să se manifeste. Cel mai avansat din punctul de vedere al apropierii de fază moderă este, în acest caz, textul ms. 4 389 al lui Daniil Andreian Panoneanul.

4.5.1. Pronumele relativi în variabili de „care” se întâlnește în unele exemple din ms. 4 389: „*Fete de păstea oile*” (Ex., 2, 16); „*Un om de se numia Levit*” (Ex., 2, 1).

4.5.2. Pronumele relativi-interrogativi care are în ms. 45 forma *ci* (Ex., 16, 16; 19, 22; 21, 16, 35; 22, 3, 9; 23, 31; 34, 12, 15). și conjuncția este uneori tot *ci* (Ex., 23, 5).

4.6.0. Pronume și adjective nehotărîte. Merită consemnată forma *unita*, în corelație cu *alția*, în ms. 4 389: „*Unita de o parte, alția de altă parte*” (Ex., 36, 12); apoi forma de gen.-dat. sg. fem. *alții*, în ms. 4389: „*Alții seminții*” ‘altei seminții’ (Ex., 30, 33).

4.6.1. Pronumele nehotărît *alalt(u)* (<lat pop. *illu* + *alterum*; vezi H. Tiktin, DRG, s.v.; G. Ivănescu, ILR, p. 150) era folosit destul de des în secolul al XVI-lea fără *cest*- sau *cel-* (vezi O. Densusianu, ILR, II, p. 123). Acest uz mai arhaic se regăsește și în ms. 45, în exemple ca: „*De la alalt*” (Ex., 26, 3); „*Cătră alalt*” (Ex., 26, 17); „*Cu alalt*” (Ex., 39, 4); „*Pre alaltu*” (Ex., 18, 7); „*Cătră alaltu*” (Ex., 26, 5); „*Cu alaltu*” (Ex., 30, 34; 36, 11); „*De alallu*” (Ex., 36, 9); „*De alaltă*” (Ex., 28, 7); „*Cătră alaltă*” (Ex., 36, 10); *alalte* (Ex., 28, 10). În ultimul exemplu, cuvîntul precedent este *cèle*, dar sudura dintre aceste elemente nu-i realizată. Totuși, în cîteva locuri se găsește și forma cu cele două părți componente contopite: *celalal*, în „*Un col den cela și un col den celalalt*”, în ms. 45 (Ex., 26, 13); și: *celalaltu* (Ex., 29, 12).

Desigur, sub influența textului de bază, de proveniență moldovenească, diortositorii bucureșteni ai BB au păstrat în textul tipărit pe *alalt*, cu sensul ‘celalalt’, ‘cestalalt’ (Ex., 26, 3, 5, 17; 37, 9; 39, 4). Dar în celalăt text cu normă sudică, în ms. 4 389, Ex., *alalt* nu a fost niciodată folosit singur.

4.6.2. Pronumele relativi care poate primi particula de întărire *-si* (<lat. *sic*), formindu-se astfel pronumele nehotărît *careși* ‘fiecare’, „ein jeglicher, ein jeder’ (von mehreren der Gattung nach Bekannten)”, vezi H. Tiktin, DRG, s.v., cu un exemplu din BB, Ex., 33, 10. Alte exemple din BB: „*Privind careș de la ușa cortului său*” (Ex., 33, 8) „*Si venia tot înțeleptii... careș după lucrul lui carele ei lucra*” (Ex., 36, 4); „*Careș den numele său*” (Ex., 39, 12). Pronumele nehotărît *careș* există și în ms. 45 (Ex., 33, 8, 10; 36, 4), dar este absent în ms. 4 389, Ex. În ms. 45, se întâlnește și forma *careles* ‘fiecare’ (Ex., 32, 27; 39, 12).

4.6.3. Pronumele nehotărît *cineș* 'fiecare' '(ein) jeder, jeglicher' este prezent în BB: „*Săs ia cineș oiaa*" (Ex., 12, 3); „*Și ucidefi cineș pre fratele său și cineș pre aproapele lui și cineș pre cel de lingă el*" (Ex., 32, 26). Acest pronume apare exact în aceleași capitulo și versete în ms. 45.

4.6.4. Particula de întărrire -*și* se adaugă și la sfîrșitul pronumelui nedefinit *cineva*, rezultând forma *cinevași* 'cineva'. Acest cuvînt este folosit o singură dată în BB: „*De-s va vinde cinevașa fata lui roabă*" (Ex., 21, 7). Nu apare niciodată în ms. 45, Ex., dar cunoaște 14 ocurențe în ms. 4 389 (Ex., 21, 12, 1, 16; 22, 5, 7, 10, 14, 16; 30, 33, 33, 38; 32, 26; 33, 11, 34, 3). Fiind semnalat în secolul precedent la Coresi, acest pronume nehotărît pare a constitui o trăsătură caracteristică a normei literare muntești din epocă. Alte atestări din DA ale lui *cinevași* converg în același sens.

4.6.5. Pronumele *cine sau ce*, precedate de *fie*, au devenit pronumele nehotărîte: *fiecine*, atestat în ms. 4 389 (Ex., 12, 16); *piece*, în ms. 4 389 (Ex., 22, 10) și în BB (*ibid.*). Pronumele *cine* se combină și cu *fiește-*, rezultând *fieștecine*, din ms. 4 389 (Ex., 12, 3, 4; 35, 22). În BB și în ms. 45, Ex., nu apare acest pronume.

4.6.6. Pronumele relativ *care*(*le*), în compunere cu *fiește* (<*fie+și+ce*, sau din *fie+și+le*), a dat forma de pronume nehotărît *fieștecare*(*le*), care apare în următoarele realizări în textele studiate. În BB, Ex., la nominativ-acuzativ, apare *fieștecare*, cu 1 ocurență; apoi *fieștecarele*, într-un număr de 8 ocurențe; *fieștecarele* (Ex., 7, 12; 16, 16, 16). La genitiv-dativ, masculin, *fieștecărui*, 1 ocurență; la feminin, *fiește cării*, 1 ocurență.

În ms. 45, forma *fieștecarcile* cunoaște 15 atestări, iar forma de feminin *fieștecarea*, 1 ocurență (Ex., 38, 10). La genitiv-dativ, masculin: *fieștecărui* (Ex., 28, 21); feminin: *fiește cării* (Ex., 22, 8).

În ms. 4 389, forma de nominativ-acuzativ *fieștecare* cunoaște 14 ocurențe. La genitiv-dativ, în loc de *a fieștecărui*, se spune *fiește-a-cărui* (Ex., 18, 16; 28, 21); iar în loc de *a fiește cării*, apare ordinea *fiește-a-cărui* (Ex., 22, 9); vezi mai sus, II.2.2.1.

Varianta fără -*te*, *fieșcarele*, este semnalată o singură dată în BB (Ex., 16, 29).

4.6.7. Pronumele nehotărît *neșline* 'cineva' cunoaște în BB, *Ieșirea* un număr de 12 ocurențe, iar în ms. 45, 8 ocurențe. Nu apare însă în ms. 4 389. Situația repartiției pe texte este asemănătoare cu cea din cartea *Facerea*. Cf. ST. L. FAC., p. 76; II.4.6.2.

4.6.8. Pronumele negativ *nimeni* are în BB variantele: *nime*, cu 2 ocurențe; *nimene*, cu 1 ocurență; *nimeni*, cu 1 ocurență; *nimenea*, cu 3 ocurențe. În ms. 45: *nime*, cu 6 ocurențe; *nimeni*, cu 2 ocurențe; *nimerile*, cu 1 ocurență (Ex., 34, 24). În ms. 4 389, apare forma actuală *nimeni* în toate cele 7 ocurențe (Ex., 2, 12; 10, 23, 23; 16, 19; 23, 17; 34, 3, 24).

4.6.9. Pronumele și adjecțivul nehotărît *oricât* este atestat o singură dată în ms. 45, dar cu elementele componente în ordine inversă, în forma de feminin plural *cîteoare*: „*Și va rădica Aaron greșealele svinților cîteoare vor slinți*" (Ex., 28, 34).

5. NUMERALUL

5.1.0. Numeralul ordinal. Forma fără -*a*, (*al*) *treile*, se întâlnește o singură dată în BB (Ex., 39, 10). Numeralul *a dzêcea* este folosit fără determinatul *parte*, în ms. 45: „*Iar gomor a dzêcea a trei vîdre era*" (Ex., 16, 35). La fel este construcția în BB. Dar ea

chalciază textul grecesc: Τὸ δέ γομὸρ τὸ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. În ms. 4 389, același text are cuvîntul *parle* („a zêcea parte"), ca în versiunea latină („decima pars").

5.2.0. Numeralul multiplicativ de la doi este *indoit*, -*ă* 'de două ori, dublu'. În ms. 4 389: „*Vita accea indoită să se plătească*" (Ex., 22, 4); „*Strins-seră re le trebuia indoit 2 gomor*<*i>* la un loc unui om" (Ex., 16, 22). Numeralul multiplicativ de la patru este *impărat*, -*ă* 'de patru ori' (<vb. *a impătra*), cuvînt întilnit numai în ms. 4 389: „*Oiaia să o dea impărată*" (Ex., 22, 1). De la cinci, numeralul multiplicativ este *incinct* 'de cinci ori', în ms. 4 389: „*Să dea vițelul incinct*" (Ex., 22, 1).

6. V E R B U L

6.1.0. Conjugări. Forma „*Si prisáre*", din BB (Ex., 9, 8), indică apartenența verbului respectiv la conjugarea I, *a prisárá*, -*áre*, în timp ce forma „*Si prēsere* (ηπάσει), din ms. 45 (*ibid.*), arată că în acest text verbul era de conjugarea a III-a. Tot astfel, forma de infinitiv lung substantivat din „*Punérea-lăinainte*" 'jerisfă, ofrandă', din ms. 4 389 (Ex., 40, 3), arată că verbul era de conjugarea a II-a. Apartenența la aceeași conjugare o indică și forma de infinitiv lung, *umplérea*, din ms. 4 389 (Ex., 35, 27). Forma de gerunziu, *umbrind*, din ms. 4 389: „*Umbrind cu aripele lor acoperemîntul*" (Ex., 25, 20), trimite la un verb *a umbra*, de conjugarea I, alături de *a umbri*. Tot așa, în același ms. 4 389, există verbul *a moștina* 'a moșteni' (Ex., 23, 30; 32, 13), alături de substantivul *moștinare* 'moștenire' (Ex., 6, 8).

6.2.0. Reflexivul cu valoare de pasiv se întâlnește la o serie de verbe ca: *a aduce*, *a lucra*, *a omori*, *a pingări*, *a vinde*, *a zidi*. Cîteva exemple din BB: „*Cèle re să adurea*" (Ex., 36, 3); „*Aurul care s-au lucrat la lucruri*" (Ex., 38, 24); „*Să să omoară*" (Ex., 21, 12; 15, 29, 32; 22, 19); „*Se va omori*" (Ex., 31, 13, 14); „*S-au pingărit*" (Ex., 20, 25); „*Să se vînză*" (Ex., 23, 3; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389); „*S-au zidit*" (Ex., 9, 18). Cf. S.T.L. FAC., p. 76; II.6.2.0.

6.3.0. Verbe iotacizate. Prezentul indicativ și prezentul conjunctiv. Gerunziul. Exemplelor din ST.L. FAC., p. 77; II.6.3.0. li se adaugă aici o altă serie, cu scopul de a se arăta că în cele trei texte studiate ale cărtii *Ieșirea*, ca și în cartea precedentă, încă nu se semnalează 'novaș'a, devenită apo' normă a românei literare, a formelor verbale cu *t*, *d*, *n*, *r*. În cazul numai a două verbe se întâlnește forma cu -*r*: „*Si ceară* în BB și în ms. 45 (Ex., 11, 2); *să piardă*, în BB (Ex., 22, 20).

6.3.1. Conjugarea a II-a. Verbul *a cădea* (< lat. *cado*, -*re*, în loc de lat. clas. *cado*, -*re*) are forme iotacizate apărute prin analogie: (*să*) *căză*, în ms. 4 389 (Ex., 10, 12; 19, 21); *cadză*; în ms. 45 (Ex., 15, 16). Verbul *a mînea* (<lat. *maneo*, -*re*) are la conjunctiv forma (*să*) *mîlie*, în ms. 4 389 (Ex., 28, 18; 39, 25); iar verbul *a părea*, (*să*) *păie*, în ms. 4 389: „*Să le păie rău*" (Ex., 13, 17); verbul *a finea*, (*să*) *ție*, în ms. 4 389 (Ex., 26, 3, 3), și gerunziul *fiindu-se*, în ms. 4 389 (Ex., 28, 7; 36, 10); verbul *a vedea*, (*să*) *văză*, în ms. 4 389 (Ex., 9, 18), (*să*) *văză*, în BB (Ex., 33, 13), (*să*) *vădzu*, în ms. 45 (*ibid.*), (*să*) *vază*, în ms. 4 389 (cu 6 ocurențe), în BB, la fel (cu 3 ocurențe), (*să*) *vadză*, în ms. 45 (cu 3 ocurențe).

6.3.2. Conjugarea a III-a. Conjunctivul prezent, persoana a III-a, singular și plural, de la verbul *a ascunde* este (*să*) *ascunză*, în BB (Ex., 2, 3) și în ms. 4 389 (Ex., 22, 7) și (*să*) *ascundză*, în ms. 45 (Ex., 2, 3). De la *a arde*, conjunctivul este (*să*) *arză*, în BB (Ex., 27, 20), gerunziul, *arzind* (Ex., 29, 17), iar în ms. 45,

(*să*) *ardză* (*ibid.*). Verbul *a crede* are la conjunctiv forma (*să*) *crează*, în BB (Ex., 4, 5) și în ms. 4 389 (Ex., 9, 5; 19, 9; 22, 19), iar în ms. 45, (*să*) *crează* (Ex., 9, 5). De la verbul *a cere*, conjunctivul este (*să*) *câie* (*q̄te*), în ms. 4 389 (Ex., 3, 22). De la *a întinde*, prezentul indicativ, persoana I, este *întinz*: „*Eu săn Domnul care-m întinz mâna spre Eghipet*”, în ms. 4 389 (Ex., 7, 5). De la *a pierde*, se intilnesc formele iotațizate (*să*) *pierz*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 9; 33, 3, 5), și (*să*) *piază*, în BB (Ex., 8, 9) și în ms. 4 389 (Ex., 19, 24; 32, 12). Verbul *a pune* are unele forme iotațizate apărute și pe cale analogică: (*eu*) *puiu*, în BB (Ex., 34, 10, 27), în ms. 45 (Ex., 34, 10; și : *pui*, în 34, 27) și în ms. 4 389 (Ex., 33, 5; 34, 10, 27); (*tu să*) *pui*, în BB (Ex., cu 5 ocurențe), în ms. 45 (Ex., cu 7 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., cu 38 de ocurențe); (*el*, *ei*, *să*) *puiu*, în ms. 4 389 (Ex., cu 7 ocurențe). De la verbul *a purcede*, conjunctivul este (*să*) *purcează*, în ms. 4 389 (Ex. 40, 35). De la verbul *a scoate*, persoana I singular, conjunctiv prezent, este în BB (*să*) *scof* (Ex., 3, 11) și (*să*) *scofu* (Ex., 3, 8, 8); persoana a II-a singular, conjunctiv prezent este (*să*) *scofi* (Ex., 3, 12; 33, 15); persoana a III-a, singular și plural, conjunctiv prezent, (*să*) *scoafă* (Ex., 6, 13, 26, 27; 8, 18; 12, 33, 41); în ms. 45: (*să*) *scof* (Ex., 3, 8, 8, 11; 14, 11; 33, 15); (*să*) *scoafă* (Ex., 6, 13, 26, 27; 8, 18; 12, 33); în ms. 4 389: *să scof* (Ex., 3, 8, 10, 11, 12); (*să*) *scoafă* (Ex., 6, 7; 7, 7). De la verbul *a trimite*, formele iotațizate, care au rezultat pe cale analogică, sunt: (*eu*) *trimiț*, în BB (Ex., 23, 20); (*eu să*) *trimișu*, în BB (Ex., 5, 2); (*să*) *trimiță* (Ex., 6, 11; 7, 2; 8, 32; 10, 27); în ms. 45: (*să*) *trimiț* (Ex., 3, 10, 12; 23, 20); (*să*) *trimiță* (Ex., 6, 11; 7, 2, 14; 8, 32; 10, 27; 11, 10; 12, 15; 21, 26); în ms. 4 389: (*eu*) *trimiț* (Ex., 3, 12); (*eu să*) *trimiț* (Ex., 3, 10). De la verbul *a vinde*, apar forme iotațizate ca: (*să*) *vînză*, în BB (Ex., 22, 3), în ms. 4 389 (Ex., 21, 8, 35; 22, 3); (*să*) *vîndză*, în ms. 45 (Ex., 21, 8; 22, 3).

6.3.3. Conjugarea a IV-a. De la verbul *a auzi*, apar în BB și în ms. 4 389 forme iotațizate ca: (*eu*) *auz(u)* (Ex., 32, 17); (*să*) *auză* (Ex., 19, 9; 23, 13); în ms. 45, aceleași forme, în aceeași ocurență prezintă africata *dz*, în loc de *z*. Verbul *a despărți* are la conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, forma (*să*) *dăsparță*, în ms. 4 389 (Ex., 26, 33), la fel și verbul coradical a *împărți* (<lat. *impartio*, -*re*), (*să*) *împărță*, în ms. 4 389 (Ex., 21, 35, 35). De la verbul *a pieri*, formele iotațizate, din ms. 4 389, sunt prezентate și discutate mai sus, în 1.2.4.9. Forma cu *r* refăcut este atestată într-o singură ocurență din BB: *să piară*, (Ex., 22, 20). De la verbul *a veni*, formele iotațizate sunt: (*eu*) *viu*, în ms. 45 (Ex., 19, 9); (*să*) *vie*, în BB și în ms. 45 (Ex., 10, 1; 32, 25), precum și în ms. 4 389 (Ex., 12, 48; 22, 8; 32, 26; 35, 10).

6.4.0. Imperfectul indicativului. Terminațiile caracteristice ale acestei forme verbale, anume -*iiā* și -*tiā*, sunt prezente în cea mai mare parte a formelor acestui timp. Inovația, adică apariția finalelor actuale -*gá*, -*já*, -*á*, este și ea ilustrată cu exemplele adunate la sfîrșitul acestui paragraf.

Terminația -*iiā* se intilnește la verbele de conjugare a IV-a, după cum urmează: *asuprița*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 1, 13); *cuvinița*, în BB (Ex., 16, 18, 21), *cuviniță*, în ms. 45 (Ex., 16, 18); *ferița*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 17); *fugîța*, în ms. 4 389 (Ex., 14, 27); *gilcevița*, în ms. 45 (Ex., 15, 24; 17, 3) și în ms. 4 389 (Ex., 15, 24); *gilcivîța*, în BB (Ex., 15, 24; 17, 3); *gindîța*, în ms. 4 389 (Ex., 35, 21); *gonița*, în ms. 4 389 (Ex., 12, 39; 14, 9); *grăbița*, în BB (Ex., 5, 10, 13; 12, 33); *grăbița*, în BB (Ex., 6, 27; 16, 10; 34, 34); *hulița*, în toate cele trei texte (Ex., 17, 2); *iștițam*,

în BB și în ms. 45 (Ex., 13, 8); *iștița*, în BB (Ex., 33, 7; 39, 34); și : *iștița*, 33, 11) în ms. 45 (Ex., 37, 7, 11; 34, 34) și în ms. 4 389 (Ex., 19, 18; 33, 7, 7, 11; 34), 34; *ispilița*, în BB (Ex., 17, 7); *incălzița*, în BB, în ms. 45 și în ms. 4 389 (Ex., 16, 21); *îndesîța*, în ms. 4 389 (Ex., 35, 24); *înflorîța*, în ms. 4 389 (Ex., 9, 31); *înlărtîța*, în BB (Ex., 1, 12) și în ms. 4 389 (Ex., 1, 7, 12, 20); *lipșîța*, în ms. 4 389 (Ex., 13, 22); *multîța*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 20); *năcăjîța*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 12; 18, 11); *numița*, în ms. 45 (Ex., 16, 31); *păzîța*, în ms. 4 389 (Ex., 2, 4); *pirjolița*, în ms. 4 389 (Ex., 3, 2); *poftița*, în ms. 4 389 (Ex., 35, 21); *poruncîța*, în BB (Ex., 34, 34); *povăžîța*, în ms. 45 (Ex., 13, 21) și în ms. 4 389 (Ex., 13, 21; 21); *priimița*, în ms. 45 (Ex., 36, 3); *privița*, în BB, în ms. 45 (Ex., 2, 4), precum și în ms. 4 389 (Ex., 33, 7); *răpșîța*, în ms. 4 389 (Ex., 17, 3); *robița*, în ms. 45 (Ex., 1, 14); *scirbița*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 1, 13); *silița*, în ms. 4 389 (Ex., 5, 10; 15, 15); *slobodița*, în BB (Ex., 33, 11), în ms. 4 389 (Ex., 9, 31; 17, 11), iar în ms. 45, *slobodița* (Ex., 17, 11; 33, 11); *smerița*, în BB și în ms. 45 (Ex., 1, 12); *topița*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 16, 21), precum și în ms. 45 (Ex., 3, 2; 16, 21); *umbrița*, în toate cele trei texte (Ex., 40, 32); *venița*, în BB și în ms. 45 (Ex., 36, 4), precum și în ms. 4 389 (Ex., 34, 35; 36, 2).

Terminația -*ilā* apare în formele: *pogorîța*, în BB (Ex., 33, 9; 34, 29), în ms. 45 (Ex., 33, 9) și în ms. 4 389 (Ex., 33, 8); *urîța*, în ms. 45 (Ex., 1, 13).

În exemplile următoare, se constată trecerea de la terminația -*ilā*, la -*gá*, -*já*, sub influența formelor de imperfect de la conjugarile a II-a și a III-a: *asuprea* (față de *asuprița*; vezi mai sus), în ms. 45 (Ex., 1, 13); *grădâ* (față de *grăbița*; vezi mai sus), în BB (Ex., 19, 19; 33, 9), în ms. 45 (Ex., 6, 17, 27; 16, 10; 19, 19; 33, 9; 34, 34) și în ms. 4 389 (Ex., 5, 10; 16, 10; 19, 19; 33, 8, 11; 34, 29, 34, 35); *pricea*, în ms. 45 (Ex., 17, 2).

6.4.1. Forme perifrastice de imperfect. Sub influența modelelor străine, în primul rînd a modelului grecesc al *Bibliei*, în cele trei texte studiate apar în cîteva cazuri din cartea *Ieșirea* forme perifrastice de imperfect, care sunt alcătuite din imperfectul verbului a fi + gerunziul verbului de conjugat, de tipul: „*Era păscind*” ‘păsteară’, în „*Și Moisi era păscind oile lui Iothor*”, în BB (Ex., 3, 1; în ms. 45: „*Era păscindu*”; în ms. 4 389; „*Eru Moisei păscind*”), după gr. Μωσῆς ἦν ποιμάνων τὰ πρόβατα Ἰωθὼρ, în care ἦν ποιμάνων = era păscind; cf. vb. ποιμάνων (ποιμανεύω) ‘faire paître’; (τὸ) πρόβατον, -ou ‘mouton’; „*Era fiindu-se* ‘se ţinea’, în: „*Și 5 zăvese era fiindu-se una de alta*”, în ms. 4 389 (Ex., 36, 10); aceeași construcție se intilnește și în ms. 45: „*Și cinci garduri era dentru dinsele fiindu-se unul de alt*” (Ex., 36, 9); tot așa și în BB. Modelul este în grecește: πέντε δὲ αὐλαῖαι ἤσαν ἔξ αλλήλων συνεχ δύεναι ἡ ἐτέρα ἐκ τῆς ἐτέρας, în care ἤσαν συνεχ δύεναι = era fiindu-se ‘se ţineau’; vb. συνέχω ‘tenir, mătenir’.

În *Septuaginta*, imperfectul perifrastic a fost împrumutat din limba ebraică (vezi Th. Simenschky, *Gramatica limbii grecesti. Partea I-a: Fonetica si Morfologia*, București, 1935, p. 171).

6.4.2. O altă construcție perifrastică de imperfect este alcătuită din verbul *a vrea* + infinitivul verbului de conjugat: „*Vrea mérge*” ‘mergea’, în: „*Și cind vrea mérge Moisi înaintea Domnului...lua acoperemîntul*”, în BB (Ex., 34, 34); aceeași construcție și în ms. 45. Dar în ms. 4 389, apare imperfectul normal, sintetic, *mergea*: „*Iară cind mergea Moisei.... lua acoperemîntul*”; în BB și în ms. 4 389: *am dat*; *dède*, la persoana a III-a singular, în BB și în ms. 45 (Ex., cite 5 ocurențe în fiecare text), pectrum și în ms. 4 389 (Ex., 7 ocurențe)

peremīntul" (*ibid.*). În textul grecesc: 'Hvίxα' δ' žv εἰσπορεύετο este alcătuit din ἵvίxα 'cind', 'wann', zu der Zeit wo'; žv, adv. dubitativ, care se pune de obicei la optativ; adăugat altor moduri, le conferă sens de optativ; vb. πορεύω 'faire passer', 'envoyer', 'passer'; „*Vrea sui*“, în: „*Si cind să vrea sui norul des la cort, înjuga și lui Israel*“, în BB (Ex., 40, 33); la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Deci cind se rădica norul de la cort*“. În gr.: 'Hvίxα δ' žv ἀνέβι ... νεφέλην; vb. ἀναβάτινω, viit. ἀναβήσομαι' 'monter'; „Les formes actives du fut. ou de l'aor. ἀναβήσω et ἀνέβησα signifient : faire monter“ (Chassang, p. 89); „*Vrea intra*—intra, în „*Pină vrea intra a grăi către dinsul*, în BB și în ms. 45 (Ex., 34, 25; în ms. 4389: „*Pină venia de grăia cu dinsii*. În gr.: ἔως ἢν εισέλθῃ συλλαχεῖν αὐτῷ; vb. εἰσέρχομαι 'entrer dans'.

6.4.3. În toate cele trei texte studiate nu apare niciodată -u la persoana a III-a plural a imperfectului. Un exemplu din ms. 4 389: „*Roabele umbla*“ (Ex., 2, 3).

6.4.4. Verbul *a da* cunoaște la imperfectul indicativului, persoana a III-a singular, forma *da* 'dădea', în: „*Ca și cind vă să da voao paie*“, în BB (Ex., 5, 13). În ms. 45, același verset are o topică neobișnuită: „*In ce chip și cindu să vă da voao paie*“; în B 1975: „*Ca atunci cind vi se dădea paie*“. La persoana I plural, imperfectul indicativ, apare forma *dam*: „*Cind vă dam noi pleavă*“, în ms. 4 389 (Ex., 5, 13).

6.5.0. Perfectul simplus. Pentru istoria normelor limbii române literare prezintă interes următoarele forme din carteia *Ieșirea* în variantele din cele trei texte studiate.

Conjugarea I. Verbul *a lua* are la perfectul simplu, persoana a III-a singular, formele: *luoā*, în ms. 4 389 (Ex., 17 ocurențe); *luo*, în BB (Ex., 12 ocurențe); *luă*, în ms. 45 (Ex., 14 ocurențe). De asemenea, verbul *a ploua* are, la același timp, forma *ploō* (naow), în BB (Ex., 9, 23); *ploōd* (naowk), în ms. 4 389 (*ibid.*); *ploōd* (naok), în ms. 45 (*ibid.*). Menționăm cu această ocazie și forma neuzitată de persoana I singular, prezent indicativ, „*Eu plou*“, în ms. 45 (Ex., 9, 18; 16, 4); în BB: „*Voiu ploua*“, în ms. 4 389: „*Voiu ploō*“; vorbește Dumnezeu.

Conjugarea a III-a. Forme slabе, în -eū. Verbul *a întinde* cunoaște forma de persoana a II-a singular *întinsēi*, în BB (Ex., 15, 12), și *întinsej*, în ms. 45 (*ibid.*), de unde se poate deduce o formă de persoana I, *întinseiu* (atestată pentru epoca veche de H. Tiktin, *DRG*, s.v.).

Forma slabă în -ui (*cerșui*) poate fi postulată dacă se pleacă de la forma de plural, persoana a III-a, *cerșură*, din BB și din ms. 45 (Ex., 12, 35).

Conjugarea a IV-a. De la verbul *a povăfi*, persoana a două singular este *povăsiș*, în BB și în ms. 45 (Ex., 15, 13).

Forme tari. Au fost întlnite următoarele forme de perfect forte, la persoana I singular, în -s: *aduș*, în ms. 4 389 (Ex., 6, 5); *ziș* în BB, (Ex., 3, 17; 4, 23.; 32, 32) și în ms. 4 389 (Ex., 4, 23); *dzis* în ms. 45 (Ex., 4, 22; 32, 22); la persoana a III-a sg.: *adaosă* (Ex. 9, 44).

La persoana a III-a singular, forma tare *fēce* apare în BB o singură dată (Ex., 18, 14), în timp ce în ms. 45, Ex., ea cunoaște un număr de 13 ocurențe; același număr de ocurențe apare și în ms. 4 389. Înlăturarea formei arhaice în BB are loc în favoarea formei slabе *fēcu*, care cunoaște în BB, Ex., un număr de peste 50 de ocurențe. Inovația a avut loc și la persoana a III-a plural din același text, în sensul că forma *fēceră*, care are 4 ocurențe în ms. 45, Ex., nu apare în BB, Ex., ci numai *făcură*, cu 27 de ocurențe.

6.5.1. Verbul a da. Forme tari: *dediu*, persoana I, singular, apare o singură dată în ms. 45 (Ex., 31,

O comparație cu cartea *Facerea* privind numărul de ocurențe ale acestei forme de perfect forte arată că utilizarea ei în carteia *Ieșirea* scade similar, căci în *Fac. ea* apărea în BB într-un număr de 34 de ocurențe, în ms. 45, într-un număr de 36 de ocurențe, iar în ms. 4 389, într-un număr apropiat de cele anterioare. Forma de persoana a II-a plural, *dēderă* se întâlnește în BB (Ex., 32, 23) și în ms. 4 389 (Ex., 12, 36).

6.6.0. Perfectul compus. În BB și în ms. 45, apare de cîteva ori o formă de perfect perifrastic, care este alcătuită din perfectul simplu al verbului *a fi* + gerunziul verbului de conjugat. Forma calchiază o construcție similară grecească și nu se întâlnește în ms. 4 389. Prin ea se probează încă o dată procedeul traducătorului Nicolae Milescu de a transpunere servil fiecare element al textului grecesc. În carteia *Ieșirea*, există în cele două texte, BB și ms. 45, următoarele exemple: „*Si fu a treia zi fiind de cără minicale*“ (Ex., 19, 16), în care construcția *fu fiind* (=a fost) este un calc după gr. ἐγένετο ... γενηθέντος; „*Si fu în luna dentii ... ieșind ei den Eghipet*“ (Ex., 40, 15), în care *fu ieșind* calchiază gr. ἐγένετο ἐκπορευομένων (vb. ἐκπορεύω, ἐκπορεύομαι 'sortir'). Cf. ST.L. FAC., p. 78 – 79; II.6.6.0.

6.7.0. Mai mult ca perfectul. Poate fi considerată o singură formă arhaică de la verbul *a da*: *didēse*, în ms. 4 389: „*Cărula cum i se didēse înțelepicuinea*“ (Ex., 36, 1); „*Cărora le didēse Dumnezeu pîncêpe*“ (Ex., 36, 2).

6.8.0. Viitorul. Deosebirea între formele auxiliarelor de viitor *voi(u)* și cele ale verbului predicativ *voiesc* nu este, adesea, marcată, astfel că *voiu* poate însemna 'voiesc', 'vreau'. Cîteva exemple: *voiu 'vreau'*, în BB și în ms. 45 (Ex., 21, 5); *vei 'vrei'*, 'voiești', în BB și în ms. 45 (Ex., 10, 7; 32, 31), precum și în ms. 4 389 (Ex., 4, 23); *vef 'vreți'*, în BB (Ex., 16, 28). Pentru formele acestui verb, vezi mai sus I.2.15.1.

6.8.1. Formă de viitor, compusă din viitorul verbului *a fi* + verb la gerunziu, pare a avea uneori valoare de prezumtiv. Construcția calchiază modelul grecesc. Exemplu: „*Si 5 garduri vor fi fiindu-se unul de alălt și 5 garduri vor fi fiindu-se iară unul de altul*“, în BB (Ex., 26, 3; tot astfel în ms. 45 și în ms. 4 389, *ibid.*); construcția „*Vor fi fiindu-se*“ are valoare de vîtor, 'se vor fiine', și reprezintă un calc după gr. ἔσονται ἐχθρεται (sau συνέχθρεται), care este alcătuită din ἔσονται, viitorul verbului εἴμι 'sunt', persoana a III-a plural, și (συν)εχθρενος, participiul prezent al verbului συνέχω 'tenir'; „*De se va fi ferind se va feri*“, în BB (Ex., 22, 17); în ms. 45: „*De să va ferindu să va feri*“ (*ibid.*), cu construcția „*Se va (fi) ferind*“ = *se va feri*, cu sensul 'va refuza', care reprezintă o calchieră servilă a originalului grecesc, în care apare construcția ἔά δε ἀνανεύων ἀνανεύην (vb. ἀνανεύω, viit. ἀνανεύσω 'faire de la tete un signe de refus').

6.9.0. Conjunctionul prezent. Verbul *a adaoge* are la acest mod și timp forma (să) *adaogă*: „*Cel bogat să nu mai adaogă, nici cel sărac să nu mai impuñinze*“, în ms. 4 389 (Ex., 30, 15). Verbele *a omorî* și *a pogorî* au la același mod, timp și persoană formele (să) *omoară*, (să) *pogoară*. Prima formă cunoaște în BB, Ex., un număr de 9 ocurențe, în ms. 45, 4 ocurențe, în ms. 4 389, 3 ocurențe. Dar în ms. 45 se întâlnește și 4 ocurențe ale variantei cu -re, (să) *omoare* (Ex., 21, 14, 15, 16, 32). Celalătă formă, să *pogoară*, apare o singură dată în BB (Ex., 22, 1), pe cind în ms. 45 (*ibid.*) finală este -re, (să) *pogoare*. Variantele cu -re vor deveni mai tirzii literare.

Verbul *a ucide* are la conjunctiv prezent, persoana a III-a singular și plural, forma (să) *ucigă*, atestată în ms. 4 389 într-un număr de 9 ocurențe, în BB și în

ms. 45, în 2 ocurențe (Ex., 2, 15; 32, 11). Forma de persoana I, (să) uciig, apare o dată în ms. 4 389 (Ex., 33, 3).

O formă izolată de conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, (să) adēpe (*αδέπη*), creată prin analogie cu verbele care aveau să în poziție e [(să) lēage], se întâlnește în ms. 45 (Ex., 2, 6). În același text, conjunctivul de la a potoli este (să) potoale (Ex., 9, 29).

6.9.1. Construcția și +conjunctivul prezent, persoana a III-a singular și plural, apare în frazele care redau vorbirea directă. Nu avem a face cu forma de conjunctiv cu și, de tipul *eu și fac*, ci cu un calc după limba greacă a originalului, în care apare un *καὶ +imperativul*, cum se poate vedea în ST.L. FAC., p. 79; **II.6.9.1.** Această construcție nu se întâlnește în ms. 4 389; aici se folosește să.

Din carteia *Ieșirea*, BB și ms. 45, prezentăm următoarele exemple:

a) „*Si-s adune lor paiele*”, în BB (Ex., 5, 7); în ms. 45: „*Si adune sie paiele*”; în ms. 4 389: „*Să stringă*”. Modelul pentru ms. 45 și pentru BB este gr. *καὶ συναγαγέτωσαν ἐσυντοῖς τὰ ἔχυρα*”.

b) „*Si ceară*”, în BB și în ms. 45 (Ex., 11, 2); în ms. 4 389: „*Să cîie*”. Modelul este gr. *καὶ αἰτησάτω* (vb. *αἰτέω* și *αἰτημαι*, viit. *αἰτήσω* ‘demander’).

c) „*Si grijască acesea și nu grijască intru cuvinte deșarte*”, în BB (Ex., 5, 9). La fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Să aibă grija... nu să cugete*”. Textul din BB și din ms. 45 urmează servil versiunea grecească: „*καὶ μεριμνάτωσαν ταῦτα καὶ μὴ μεριμνάτωσαν ἐν λόγοις κενοῖς*”. În acest text se găsesc: imperativul verbului *μεριμνάω*, -ω 's'inquiéter'; cf. (ἡ) *μέριμνα*, -ης 'soin, souci'; și vb. *μεριμνήσω*, viit. -ίσω și -ίζω 's'inquiéter' [cf. rom. pop. *a meremeli* 'a repara (o casă)]; adj. *κενός*, -ή, -όν 'vain, frivole, inutile'.

d) „*Grăiește fiilor lui Israel și înjuge*” (= să înjuge 'să plece'), în ms. 45 (Ex., 14, 15). În BB apare alt verb, dar cu conjunctivul cu să: „*Si să înhame*”; în ms. 3 489: „*Să se stringă*”; în grecește: „*καὶ ἀναζεύξατωσαν*” (vb. *ἀναζεύγνυμι* 'atteler de nouveau', 'décamper', 'partir'; (ἡ) *ἀναζεύξις*, -εως 'décampement', 'départ', din radicalul (ό) *ζεύς*, -ού 'jou'.

e) „*Si prisare Moisi spre ceriu*”, în BB (Ex., 9, 8); în ms. 45: „*Si prèsere Moisi spre ceriu*”; în ms. 4 389: „*Si să o arunce Moisei spre cer*”. În BB și în ms. 45 este calchiată versiunea grecească: „*καὶ πασάτω Μωϋσῆς εἰς τὸν οὐρανὸν*” (vb. *πάσσω*, și *πάττω*, viit. *πάσσω* 'saupoudrer', 'joncher').

f) „*Si-s spële hainele*”, în BB (Ex., 19, 10); la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Si să-s spële hainele*”; în gr. *καὶ πλυνάτωσαν τὰ λιμάτια*” [vb. *πλύνω* 'laver'; (τὸ) *λιμάτιον*, -ου 'vêtement'].

6.9.2. Uneori, morfemul de conjunctiv să, urmat de negație, este separat de verb și prin alte cuvinte. Cauza este respectarea servilă a topicii originalului grecesc: „*Căutați să nu altă rană aduc eu preste voi*”, în BB (Ex., 33, 5); în ms. 45, să este urmat de un viitor, într-o construcție neromânească: „*Căutați să nu altă rană voi aduce eu pre voi*” (*ibid.*). În gr.: *όρθετε μὴ πληγήν ἄλλην ἔώ ἐπάγω ἐφ'υμαζε*” [vb. *όρθω*, -ῶ 'regarder', 'voir', 's'apercevoir', 'comprendre'; vb. *ἐπάγω* 'amener'; (ἡ) *πληγή*, -ης 'coup', 'malheur'].

6.9.3. Conjunctivul perfect. Flexiunea după persoană și număr a auxiliarului de la această formă verbală se întâlnește în cîteva exemple: „(Eu) să fiu aflat har”, în BB (Ex., 33, 13); la fel și în ms. 45 (*ibid.*); „*Mai bine era noaoă să sim murit rănit de Domnul*”, în ms. 4 389 (Ex., 16, 3).

6.10.0. Conditionalul-optativ. Forma de auxiliar de persoana a III-a, singular și plural, *are*,

se întâlnește în exemplul: „*Ca cîndu are grău neșline*”, în ms. 45 (Ex., 33, 11); în BB: „*Ar grău*”.

6.11.0. Formelelor de imperativ în registrate și discutate în ST.L. FAC., p. 80; **II.6.11.0. —6.11.3.** li se alătură o serie de exemple semnificative din carteia *Ieșirea*.

Conjugarea I. În textele studiate, s-a produs o separare între forma de imperativ, persoana a II-a singular, *stă!*, și cea de indicativ sau de conjunctiv prezent, *stai*, *să slai*. Prima formă a putut fi influențată de sl. *stoj* (H. Tiktin, DRG, s.v.). Forma *stă!* se întâlnește în BB (Ex., 8, 20; 9, 13; 17, 9; 24, 12), în ms. 45 (Ex., 8, 10; 9, 13; 17, 9) și în ms. 4 389 (Ex., 9, 13; 24, 12). În ms. 45, apare și varianta fără -i: *stă!* (Ex., 17, 9).

Conjugarea a III-a: *ado!*, „*Ado-ť aminte!*”, în ms. 4 389 (Ex., 20, 8; 28, 1; în BB și în ms. 45: *adu!*); *serie!*, în „*Serie fie acăstea cuvinte!*”, în ms. 4 389 (Ex., 17, 14; 34, 27; la fel și în BB și în ms. 45); *finde!*, în ms. 4 389 (Ex., 7 ocurențe); în BB și în ms. 45: *intinde!*

6.11.1. Formelor de imperativ ale unor descendenți arhaici și dialectali ai lat. *ambulo*, -āre, pe care i-am prezentat și discutat în ST.L. FAC., p. 80; **II.6.11.1.**, li se adaugă două atestări din carteia *Ieșirea*, ms. 45: *ia-mblă!* (Ex., 3, 10); *ia-mblați!* (Ex., 7, 10).

6.11.2. Verbul defectiv a *păsa* (<lat. *passo*, -āre), astăzi învechit, apare în textele studiate numai la imperativ, singular și plural: *păsă!*, în BB (Ex., în 13 ocurențe), în ms. 45 (Ex., în 12 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., în 14 ocurențe); *păsal(i)!*, în ms. 45 (Ex., 5 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., 10 ocurențe). În BB, Ex., această formă nu apare. În schimb, se folosește imperativul *mărge(i)!* (Ex., 5, 11; 10, 8, 24; 12, 31, 32).

6.11.3. Imperativul verbului *a lua*, din expresia *a lua aminte*, este însotit, în cîteva cazuri, de pronumele de acuzativ *te*: „*Ia-te aminte!*”, în BB (Ex., 23, 21) și în ms. 45 (Ex., 10, 28; 23, 21). În ms. 4 389: „*Ia-te aminte însuți!*” (Ex., 39, 12).

6.12.0. Infinitivul lung este reprezentat prin două exemple din ms. 4 389: *frāmîntarea*, în „*Luară oamenii /dîna mai naințe de-a o frāmîntarea ei cu aluat*” (Ex., 12, 34); *robirea*, în „*Vă voiu mîntui de-a robirea lor*” (Ex., 6, 6).

6.13.0. Generatorul domnind, din „*Eu sint Domnu domnind tol pădmîntul*”, din BB și din ms. 45 (Ex., 8, 22) reproduce gr. *κυριεύων* din ἐγώ εἰμι. *κύριος κυριεύων πάσῃ τῆς γῆς*.

Tot calchiata după limba greacă este construcția alcătuită dintr-un gerunziu și o formă a aceluiasi verb la diferite timpuri: perfectul simplu, perfectul compus, viitorul, conjunctivul prezent etc.: „*Văzînd văzuiu*”, în BB (Ex., 3, 7) și în ms. 45: „*Văzîndu văzduiu*” (*ibid.*); în ms. 4 389, în locul perfectului simplu apare perfectul compus: „*Văzînd am văzut*” (*ibid.*). Modelul este gr. *ἰδών εἴδον* (vb. *όράω*, aor. *εἶδον*, inf. *ἰδεύν* 'voir', 'regarder'). După gerunziu, apare o formă de viitor în: „*Umplînd voiu umple*”, în ms. 4 389 (Ex., 23, 26); în BB și în ms. 45, același verset: „*Plinînd voi plini*”. Modelul este gr. *ἀναπληρῶν ἀναπληρώσω* (vb. *ἀναπληρώω*, -ῶ 'remplir'); „*Grăind va grăi*” se găsește în toate cele trei texte (Ex., 4, 14), fiind un calc după gr. *λαλῶν λαλήσει* (vb. *λαλέω*, -ᾶ 'bavarder'). Gerunziul este precedat de o formă de conjunctiv prezent în: „*Să zică zicind*”, în BB (Ex., 32, 11; la fel și în ms. 45, dar aici apare în loc de *z-dz*), după modelul grecesc *εἰπωσιν λέγοντες* (ambele cuvinte sunt forme ale verbului *λέγω* 'vorbesc'). Cf. ST.L. FAC., p. 81; **II.6.13.0.**

6.14.0. Participiul trecut al verbului a cere este în română veche *cerșut*, formă întîlnită în ms. 4 389, în: „*Voi înșii af cerșut*” (Ex., 10, 11).

7. A D V E R B U L

7.1.0. Adverbul *acii* este folosit o singură dată în BB (Ex., 34, 14): „Așeză-*vă acii*”, și de două ori în ms. 45 (Ex., 3, 5; 24, 14). În ms. 45, apare o dată și forma *icea*: „*Și-m veț lua de icea oasele*” (Ex., 13, 19).

7.2.0. Adverbul *adecă* ‘și anume’ cunoaște o singură atestare în ms. 4 389: „*Si făcu acoperemintul lui, adecă capacul*” (Ex., 37, 6).

7.3.0. Adverbul *astăd*’astă-seară’, ‘deseară’ este prezent, cu o singură ocurență, în ms. 45 (Ex., 16, 6) și în BB (*ibid.*).

7.4.0. Adverbul *asijderecă* este folosit numai în ms. 4 389 (Ex., 7, 11, 22; 22, 30; 25, 20; 2, 4).

7.5.0. Forma *atunce* este prezentă o singură dată în ms. 45 (Ex., 12, 48), alături de *aluncea*, cu 5 ocurențe. Ultima apare și în BB, în tot atâtea ocurențe. În ms. 4 389, este în uz *atunci* (Ex., cu 9 ocurențe).

7.6.0. Adverbul *au* ’oare’ este prezent în BB (Ex., 2, 14), precum și în cele două ms. (*ibid.*).

7.7.0. Adverbul *au doară* ’oare?’ cunoaște 2 ocurențe în BB (Ex., 12, 7, 10); la fel, în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4 389 (Ex., 9, 11, 12).

7.8.0. Adverbul *ba* este prezent în cîte 3 ocurențe în BB și în ms. 4 389, și în 4 ocurențe în ms. 45.

7.9.0. Adverbul interrogativ *că ce*?’ cunoaște în ms. 4 389 10 ocurențe (Ex., 1, 21; 2, 13, 20; 5, 11, 22; 14, 11; 17, 3; 18, 11, 14, 14). În două cazuri, el este precedat de *pentru*: „*Pentru că ce...?*” ’de ce?’ Această din urmă formă apare și în BB (Ex., 5, 4), precum și în ms. 45 (Ex., 2, 13; 3, 3; 5, 22, 22).

7.10.0. Adverbul *cindai* ’poate, întîmplător, posibil’ este folosit în BB și în ms. 45 în cîte 3 ocurențe (Ex., 13, 17; 19, 24; 20, 19). Nu apare în ms. 4 389, Ex.

7.11.0. Adverbul *cit...atîl* apare precedat de *intru*: „*Intru cit... intru atîl*” ’cu cit... cu atîl’: „*Si intru cit îi smeria pre dînsii, intru atîla să făcea mai mulți*”, în BB și în ms. 45 (Ex., 1, 12). În textul grecesc: καθότι...τοσούτῳ (καθότι ‘en ce que’, ‘en tant que’; τοσούτῳ, τοσάντῃ, τοσούτῳ, în forma de neutru, ca adverb: ’tant, autant; d'autant’). În ms. 4 389: „*De ce... de-acăea*” („*Si de ce-i năcăjia, de-acăea era mai mulți*”).

7.12.0. Adverbul *curîndu* ’indată’, ’nu peste mult timp’ apare cu această formă în ms. 45 (Ex., 32, 8); în BB și în ms. 4 389, fără -u. În ultimul text, el se intilnește în 5 ocurențe (Ex., 2, 18; 12, 11, 33; 32, 7, 8).

7.13.0. Adverbul *cu direptu* ’bine’, ’corect’, ’echitabil’ se intilnește în ms. 4 389: „*Nu faci tu cu direptu acest lucru*” (Ex., 18, 17). În BB, apare numai *direptu*, „*Nu faci tu direptu cuvîntul acesta*”; tot astfel, în ms. 45: „*Nu dreptu faci tu acesta lucru*”. Punctul de plecare este din manuscrisul 45, iar autorul acestuia a urmat servil modelul grecesc: Όντε ὁρθῶ σύ ποτεῖς τὸ φῆμα τοῦτο (ὁρθός, -ή, -όν inseamnă atît ’droit’, ’perpendiculaire’, ’vertical’, cît și ’juste’, ’équitable’, ’franc’, ’sincère’).

7.14.0. Adverbul *dard* ’oare’ cunoaște în BB un număr de 14 ocurențe, în ms. 45, 12 ocurențe, în ms. 4 389, 10 ocurențe (Ex.). Forma nouă *dar* apare o singură dată în ms. 4 389 (Ex., 2, 20).

7.15.0. Adverbul *de-acii* ’după aceea, apoi’ este prezent în ms. 4 389 într-un număr de 10 ocurențe; forma cu -a, *de-acia*, apare o singură dată (Ex., 20, 25). Acest adverb lipsescă în ms. 45 și în BB, Ex.

7.16.0. Adverbul *de-a direpta* (și *adv.de-a stînga*) apare în contextul: „*Părête de-a direpta și părête de-a stînga*”, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 14, 22, 29). Dar în ms. 45: „*Den dreapta*”; „*Den stînga*” (*ibid.*).

7.17.0. Adverbul *de-a umere* se intilnește în ms. 4 389: „*O puseră [fâina] de-a umere*” (Ex., 12, 34); în BB și în ms. 45: *de-a umăr* (*ibid.*).

7.18.0. Adverbul *decuseară* apare în BB și în ms. 45 (Ex., 12, 18; 27, 21).

7.19.0. Adverbul *degrab*, în ms. 4 389 (Ex., 12, 11).

7.20.0. Adverbul *dendrăplu* (vezi ST.L. FAC., p. 68; I.3.26.0.) se intilnește numai în ms. 45 (Ex., 14, 19; 26, 23, 27). Prin intervenția copistului muntenan, s-ar putea explica *dendrăplu* din acest text (Ex., 26, 22). Ultima formă este atestată în 6 ocurențe în BB (Ex.), alături de *dendrăpl*, cu 3 ocurențe. În ms. 4 389, *dendrăpl* cunoaște 2 ocurențe; *dendrăplu*, 1 ocurență; *dendrăplu-le*, 1 ocurență (Ex., 14, 20).

7.21.0. Forma *sudică* *dencăuntru*, care, cu o modificare a lui *denc-* în *din-*, a devenit normală în limba română literară actuală, se intilnește în BB și în ms. 4 389, carteia *Ieșirea*, într-un număr de 3 ocurențe, în fiecare. Față de această situație, în ms. 45 apar formele: *denlontru* (Ex., 37, 2; 39, 18); *înlontru* (Ex., cu 17 ocurențe); *înlontrul* (Ex., 13, 5). Formele din ms. 45 au ca radical cuvîntul *lontru*, al cărui etimon este vsl. *vünqtri*, care a devenit *lontru*, *luntru*, în urma unui fenomen de contaminarea cu **läntru* (<lat. *illac+intre* ’înăuntru’). Din forma vsl. *vünqtri*, cu *in-*, a rezultat forma *inuntru* (cu varianta *înuntru*). Această formă a influențat pe *läntru*, care a devenit *lăuntru*. Aceasta, la rîndul său, în combinație cu *înuntru*, a dus la forma *înăuntru*, ir. *änuntru*, ar. *năuntru*, mgl. *annuntru*.

Pe teritorul lingvistic dacoromânesc, din combinația principalelor tipuri, cu -l- și cu -n-, în cazul cuvîntului *dinăuntru* (vezi ALR SN, V, h. 1 498, *dinăuntru*), au rezultat următoarele arii, a căror conturare prezintă interes pentru cunoașterea bazei dialectale a celor trei texte de care ne ocupăm.

a) O primă arie, cu forma *dinăuntru* (simplificăm transcrierea), cu grupul sonor -năun-, cuprinde 3 puncte din jumătatea de nord-est a Olteniei, aproape toate punctele din Muntenia, 2 puncte din colțul de sud-est al Transilvaniei, ambele puncte din Dobrogea și 2 puncte din centrul Moldovei. Această formă a rezultat din contaminarea dintre *înuntru* + *läntru* > *înăuntru*. În *dinăuntru*, prefixul *in-* a fost înlocuit prin *din-* (in româna veche, *den-*, vezi mai sus). Forma din această arie sudică, mutenească mai ales, a devenit literară.

b) O altă arie, cu -n-, în grupul sonor -nun-, cuprinde 7 puncte din Moldova și Bucovina, 1 punct din estul Transilvaniei, vecin cu Moldova, 2 puncte din vestul Olteniei și 1 din sud-vestul Transilvaniei. Forma este aici *dinuntru* și ea provine din *înuntru* (<vsl. *vünqtri*, precedat de prefixul *in-*, și modelat după *läntru*), prin substituirea prefixului *in-* prin prefixul *din-*.

c) A treia arie, destul de întinsă și de unitară, se caracterizează prin prezența consoanei -l-, în grupul sonor -lon-: *dinlontru*. Ea se află în centrul, nordul și sud-vestul Transilvaniei, în nordul Crișanei și în Maramureș. Izolat, forma apare și într-un punct din sudul Crișanei, de lîngă Arad. Sunetul -l- este de explicație din lat. *illac*, care, contopit cu lat. *intro*, a dat forma **läntru*. Această formă s-a încrucisat apoi cu vsl. *vünqtri*, rezultând *lontru*. Precedată de prepozițiile *in-*, *din-* (vrom. *den-*), această formă se intilnește în adv. *înlontru*, *dinlontru* (*denlontru*), care sunt caractereistice pentru cele mai multe grajuri de pește munți. Prezența formei cu -l- în ms. 45 (*înlontru*, *denlontru* etc.) constituie un fapt lingvistic remarcabil, fiind vorba de un fenomen de origine ardelenescă într-un text scris de un moldovean, Nicolae Milescu. Dacă admitem,

împreună cu N. A. Ursu, că acest text a cunoscut o revizie din partea lui Dosoftei și a unor colaboratori ai acestuia, atunci prezența formei cu *-l* poate fi înșeleasă. Ea este prezentă și în scrisurile lui Dosoftei, de pildă în *Dumnezdăasca Liturghie* 1679, ed. N.A. Ursu, Iași 1980, p. 171 (*din lontru*), 285 (*in lontrul*). În acest text apare și varianta *nontru*, p. 227, 239, 269 (*in nontru*), al cărui *n*, în loc de *l*, se explică nu printr-un fenomen de asimilație regresivă, cît mai degrabă printr-o contaminare cu forma moldovenească *tnuntru* (vezi mai sus, sub b) a formei transilvănene, din graiul lui Dosoftei, *lontru*.

d) A patra arie se caracterizează prin prezența lui *-l*, urmat însă de grupul *-un*, astădat *-lun-*: *din-luntru* (și *din-*). Aria cuprinde toate punctele din Banat, se prelungescă apoi în 2 puncte din jumătatea de sud a Crișanei, în 2 puncte din sudul Munților Apuseni și în 3 puncte din sudul Transilvaniei. Forma *din-luntru*, ca și *tnluntru*, a rezultat dintr-o contaminare a formei *lăintru* cu vsl. *vănoțri* (>*in+untru*), astădat, *l* a apărut înaintea segmentului *untru*, detașat din *tnuntru*: *luntru*. Segmentul *untru* se găsește în forma de sub b), *dinuntru*, *tnuntru*.

e) A cincea formă este rezultată prin contaminare. Este vorba de forma *dinlăuntru*, care are *-l*, ca în toate formele dialectale din interiorul arcului carpatice, dar grupul sonor *-un-*, ca în zona întinsă din Muntenia, părți din Oltenia, Dobrogea și cîteva puncte din Moldova [vezi mai sus, sub a)], astădat: *dinlontru+dinlăuntru>dinlăuntru*. Această variantă este atestată într-un punct din sudul Transilvaniei (Poiana Sibiului) și în 3 puncte din sudul Olteniei și Munteniei, pe Dunăre (Măceșul de Jos, Isbiceni, Zimnicea).

Explicațiile etimologice, pe care se bazează interpretarea materialului dialectal prezentat, au fost formulate de O. Densusianu, *IRL*, II, p. 50 și de O. Densusianu - I.A. Candrea, *Dicționarul climologic al limbii române. Elementele latine* (CDDE), nr. 891. Ele sunt preferabile explicației propuse de I. Gheție, care constă în postularea unor „modificări succesive” ale hiatului *ă-u>o* (-*lăun->lon-*) [I. Gheție, *BDRL*, p. 234; explicația este acceptată și de N. A. Ursu, NOI INFORM. (II), p. 33]. Forma cu *-ă-u*, pe care I. Gheție o consideră etimologică, lipsește din textele rotacizante, pentru că baza ei dialectală se află în jumătatea de sud a țării. Forma din aceste texte aparține ariei descrise sub c). Apariția formelor cu *-l* și cu *-n-*, precum și cu *-o-*, respectiv cu *-ă-u*, s-a petrecut spre sfîrșitul perioadei numită „româna comună”, cum probează formele din dialectele sud-dunărene, care au fie *-ă-u*, fie *-un-*, precum și ariile bine conturate, cu *-l*, în toate graiurile de peste munți, și cu *-n-*, în regiunile din afară arcului carpatice, exceptând o arie mai mică din sudul Olteniei și sud-vestul Munteniei, cu *-l* și cu *-ău*.

7.22.0. A d v e r b u l *depregiu* cunoaște o singură ocurență în ms. 45 (Ex., 35, 21).

7.23.0. A d v e r b u l *depreună cu are* 2 ocurențe în ms. 4 389 (Ex., 1, 1; 19, 8). În BB, apare *deodată cu* (*ibid.*), iar în ms. 45, *o dată cu* (*ibid.*).

7.24.0. A d v e r b u l *de osebi* ‘separat, aparte, deosebit’ se întâlnește în ms. 4 389: „*Şă-l osibeşti de osebi*” (Ex., 29, 26).

7.25.0. A d v e r b u l *de pururea* ‘intotdeauna, etern’ este semnalat în ms. 4 389 (Ex., 25, 30).

7.26.0. A d v e r b u l (și prepoziția) *desupra* cunoaște în ms. 4 389 un număr de 12 ocurențe. Varianta *deasupra*, devenită literară, se folosește în BB și în ms. 45, avind în siccare text al cărui *Ieșirea* cite un număr de 13 ocurențe.

7.27.0. A d v e r b u l *dins-de-dimineață* apare în BB (Ex., 34, 4); varianta *dins-de-dimineață* se găsește în ms. 4 389 (Ex., 12, 10; 16, 21).

7.28.0. A d v e r b u l *doară* ‘oare?’ se întâlnește în BB și în ms. 45 (Ex., 2, 14; 10, 10), precum și în ms. 4 389 (Ex., 4, 11; 14, 11, 12). Cu sensul ‘cumva’, *doară* apare în ms. 45 („*Ca nu doară să să apropie cără Dumnezdău*” (Ex., 19, 21) și în BB (Ex., 19, 21; 32, 11).

7.29.0. A d v e r b u l *drept* ‘exact, precis’ apare în ms. 4 389: „*Să se împreună una dreptă altă*” (Ex., 26, 5).

7.30.0. A d v e r b u l *foarte* ‘mult’ se întâlnește în ms. 4 389: „*Acum se-au foarte înmulțit oamenii*” (Ex., 26, 5).

7.31.0. A d v e r b u l *încă* ‘mai’ (vezi S.T.L. FAC., p. 82; II.7.12.0.) este folosit adesea în mod pleonastic cu sensul ‘encore, en outre’ al gr. *έτι*, ca în exemplele următoare din BB: „*Să nu mai adaugi încă, farao, a mai însăla*” (Ex., 8, 29), după gr. *μὴ προθῆς έτι φαραὼ ἔξαπατήσαι*; „*Nu încă voi mai da voao paie*” (Ex., 5, 10), după gr. *οὐκέ έτι δίδωμι υἱον ψυχρα*. Exemple similare se găsesc și în ms. 4b, Ex., precum și, mai rar, în ms. 4 389.

7.32.0. A d v e r b u l *întru* ‘ca’ apare în BB: „*Si fu ei întru feitor*”. În ms. 45: „*Si fu ei pentru feitor*”. În ambele cazuri, este calchiată construcția grecească *εἰς οἴδην*, din textul *καὶ εγενήθη αὐτῷ εἰς οἴδην*, adv. *εἰς* fiind tradus prin *pentru*, respectiv *întru*. În ms. 4 389: „*Si-i fu ca un feitor*”.

7.33.0. A d v e r b u l *maiñe* ‘înainte (ca, de a)’, caracteristic pentru varianta nordică a limbii literare vechi (vezi ST.L. FAC., p. 82; II.7.13.0.), este prezent într-un număr de 9 ocurențe în ms. 45 (Ex., 4, 10, 10; 10, 14; 12, 34; 17, 6; 21, 29, 36; 22, 26; 33, 19).

7.34.0. A d v e r b u l *tocmai* cunoaște în BB o formă fără *-i*, *tocma* (Ex., 26, 24, 24; 3b, 34; 36, 25). În ms. 45, acest cuvînt are și un *a*, *atocma* (Ex., 26, 24; 3b, 34; 36, 25, 25), care s-a putut desprinde din construcția *de-locma*, prezentă de asemenea în ms. 45 (Ex., 26, 24). Pentru forma *atocma*, un citat din ms. 45: „*Si era atocma den gios și într-un chip era ato:ma den capele întru o asămânare*” (Ex., 36, 25). Menționăm faptul că forma cu *a*-apare și la Cantemir, iar *de-locma*, la Dosoftei (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Pare a fi vorba de o trăsătură specifică normei literare nordice, moldovenesti, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. În materialul dialectal destul de șogat din ALR SN, h. 1 344, 1 483, 1 490, nu este înregistrată varianta cu *a*; dar forma fără *-i* cunoaște o mare răspîndire.

7.35.0. A d v e r b u l *vreodinoară*, în legătură cu o negație, are sensul ‘niciodată’. Este atestat în BB și în ms. 45: „*Să nu pui vreodinoară făgăduin!*” (Ex., 34, 15).

8. P R E P O Z I T I A

8.1.0. Prepoziția *de* ‘de la’ se întâlnește în ms. 4 389: „*Iară a treia lună de ieșirea den Tara Eghipetului*”. În BB și în ms. 45, construcția echivalentă este cu genitivul: „*...lună a ieșirii...*”.

8.2.0. Față de cartea *Facerea*, se constată în cartea *Ieșirea* o scădere simțitoare a ocurențelor prepozițiilor compuse *întru mijlocul* ‘între’ și *între mijlocul* ‘id.’, care calchiază gr. *ἐντεῦ μέσον*. Pentru situația din *Facerea*, vezi ST.L. FAC., p. 82; II.8.1.0. În cartea *Ieșirea* din ms. 45, prepoziția compusă *întru mijlocul* cunoaște 13 ocurențe, iar *între mijlocul*, 3 ocurențe. În BB, locuțiunea prepozițională *întru mijlocul* este prezentă numai în 2 ocurențe. Dacă ținem cont de faptul că în cartea *Facerea* această prepoziție, calchiată după grecește, a fost folosită într-un număr de 31 de ocurențe, ne putem da seama că diortositorii bucureșteni, pe

măsură ce înaintau cu tipărirea sau cu revizuirea textului, înălțurau sistematic această îmbinare neromânească de cuvinte. Tot în BB, Ex., apare și *între mijlocul* 'intre', în 5 ocurențe, față de 11 ocurențe din *Fac.*

8.3.0. Prepoziția *pe* este o inovație în epocă, în locul formei *cu -r-*, *pre* (vezi ST.L. FAC., p. 82; II.8.4.0.). Varianta *pe* apare numai în BB, carteia *Ieșirea*, într-un număr de 28 de ocurențe, care este foarte mic în comparație cu cifra de 731 de ocurențe ale variantei *pre*. În ms. 45 și în ms. 4 389, Ex., forma *pe* nu este folosită niciodată.

8.4.0. Dispariția lui *-r-* are loc și în prepoziția *pren*, care devine *pen* numai în BB: *penprejur* (Ex., cu 8 ocurențe); *penprejurul* (Ex., cu 1 ocurență); *pen imprejur* (Ex., 38, 32). Pe de altă parte, varianta cu *-r-* păstrat, *prēn*, cunoaște în BB, Ex., un număr de 17 ocurențe. În ms. 45 și în ms. 4 389, forma cu *-r-* căzut nu apare, ci în toate ocurențele există forma *pren*. Din aceasta, prin închiderea lui *e+n la i*, a rezultat forma literară actuală *prin*. Această fază nouă, cu *-i-*, nu se întâlnește în niciunul din cele trei texte studiate ale cărții *Ieșirea*. În schimb, inovația a fost semnalată în 3 ocurențe din carteia *Facerea*, din BB (vezi ST.L. FAC., p. 82; II.8.5.0.).

8.5.0. Varianta nouă, fără *-r-, peste*, care a intrat în norma limbii române literare moderne, apare în BB, Ex., într-un număr de 14 ocurențe, față de forma cu *-r-, presle*, care cunoaște aici un număr de 66 de ocurențe. Dar în ms. 45, Ex., nu se întâlnește niciodată varianta nouă fără *-r-*, ci numai forma *preste*, în aproximativ 70 de ocurențe. La fel stau lucrurile și în ms. 4 389, care, în carteia *Ieșirea*, conține 38 de atestări ale variantei *preste*. În acest text, se întâlnește o singură dată și varianta mai veche *prespre* (Ex., 9, 16). Cf. ST.L. FAC.; p. 82; II.8.6.0.

8.6.0. Prepoziția *pregjur* +acuzativul este atestată de 7 ori în ms. 45. Dăm câteva exemple: „*Pregjuriu*“ (Ex., 2, 3); „*Pregjur tabără*“ (Ex., 16, 13); „*Pregjur cunună*“ (Ex., 25, 25). Ea cunoaște și în BB un număr de 3 ocurențe.

8.7.0. Prepoziția *supl(u)*, cu sensul 'către', 'spre', 'în', apare în BB: „*Și aduse oile supl pustiui*“ (Ex., 3, 1). În ms. 45: „...*suptu pustii*“, în timp ce în ms. 4 389 avem: „...*în pustie*“. Sensul din cele două texte de la început (BB și ms. 45) al prepoziției *supl(u)* se datorează modelului grecesc, în care avem „*ὑπό τὴν έρημον*“. Prepoziția *ὑπό* are sensul 'sous' (+acuz.), apoi 'vers' (avec mouvement); 'dù côte de', 'jusqu'à'. Traducătorul a selectat prepoziția echivalentă românescă cu sensul 'sous'.

9. CONJUNCȚIA

9.1.0. Conjunctionia *au 'sau'* cunoaște în BB Ex., un număr de 19 ocurențe, în ms. 45, Ex., 25 de ocurențe, iar în ms. 4 389, numai 3 ocurențe (Ex., 16, 4; 17, 7; 22, 6). Tendința de a folosi mai mult conjunctionia *sau* este evidentă în ms. 4 389, căci ea cunoaște în Ex. un număr de 46 de ocurențe. În BB, Ex., *sau* apare de 17 ori, iar în ms. 45, de 8 ori. Cît privește conjunctionia *ori*, absentă în carteia *Facerea* în toate cele trei texte studiate (vezi ST.L. FAC., p. 83; II.9.1.0.—9.2.0.), o întâlnim în 2 ocurențe în BB: „*Ori dobitoc, ori om*“ (Ex., 19, 13, 13). La fel este situația în ms. 45; dar *ori* lipsește în ms. 4 389, Ex.

9.2.0. Conjunctionia adversativă *ci* este atestată în această formă o singură dată în ms. 45:

„*Să nu-l petreci, ci să-l rădici*“ (Ex., 23, 5). Forma veche, *ce*, se menține în toate cele trei texte studiate.

9.3.0. Conjunctionia *dacă* este prezentă numai în ms. 45 (Ex., 3, 4; 9, 29; 33, 9). În BB, apar formele *deaca* (Ex., 3, 4) și *deca* (Ex., 9, 29; 33, 9), dar niciodată *dacă*. Ultima formă este absență și în ms. 4 389, Ex., Aici, în 33 ocurențe, se întâlnește varianta *deaca*. Numărul mic de ocurențe ale lui *dacă* în ms. 45 se explică prin faptul că funcția acestei conjuncții este preluată de conjuncția *de*, care cunoaște în carteia *Ieșirea* un număr de 30 de ocurențe cu valoarea 'dacă', precum și de conjuncția *să 'dacă'* (vezi mai jos, 9.8.0.).

9.4.0. Conjunctionia *deci* se separase și sub aspect formal de locuțiunea adverbială *de-acii* 'apozi', din care provine. Faptul este clar ilustrat de textul ms. 4 389, Ex., în care *deci* (conj.) cunoaște un număr de 7 ocurențe, iar adv. *de-acii* (*de-acia*), un număr de 10 ocurențe. În BB, Ex., conj. *deci* este prezentă în 7 ocurențe, iar în ms. 45, în 4 ocurențe. În aceste texte nu se întâlnește însă loc. adv. *de-acii*.

9.5.0. Locuțiunea conjunctională *în ce chip și 'ca și'* apare o dată în ms. 45: „*În ce chip și cindu vă să da voaă paie*“ (Ex., 5, 13). Dar în BB: „*Ca și cind vi să da voaă paie*“. În latineste: „*Ut prius facere solebatis quando dabantur vobis paleae*“.

9.6.0. Conjunctionia *pentru (ca)* apare uneori fără al doilea element: „*Având bête imprejurul gurii... pentru să nu se spintece*“, în ms. 4 389 (Ex., 28, 32).

9.7.0. Locuțiunea conjunctională *pentru căce (căci)* 'pentru că', 'din cauză că' apare în BB, Ex., de 5 ori: de 3 ori cu finala *-ce* și de 2 ori cu *-ci*. Exemple: „*La limbă străină nu iaste slobod a o vinde, pentru căce au vinuit întru ea*“ (Ex., 21, 8); „*Pentru căci veni norodul cătră mine ca să cérce juderală de la Dumnezeazu*“ (Ex., 18, 15). Această locuțiune conjunctională cunoaște în ms. 45 un număr de 12 ocurențe, iar în ms. 4 389, 2 ocurențe.

9.8.0. Conjunctionia condițională *să 'dacă'* (vezi și ST.L. FAC., p. 83; II.9.10.0.), care a cunoscut o mare circulație în secolul precedent (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 185), este concursată la sfîrșitul secolului al XVII-lea de conjuncțiile *de*, *dacă* (*deaca*, *dera*). Astfel, în ms. 4 389, al cărui text este în multe privințe mai avansat, în sensul că este mai apropiat de faza limbii române moderne, conjunctionia *să 'dacă'* apare, în carteia *Ieșirea*, probabil, numai de 2 ori; „*Iar să va împunge seior sau fată, tot după indireplare să se facă lui*“ (Ex., 21, 31); „*Iar să-l va apura răsăritul soarelui, vinovat iaste morții și cela ce l-au ucis*“ (Ex., 22, 3). În schimb, în ms. 45, cu numeroase trăsături arhaice, conjunctionia *să 'dacă'* este prezentă în carteia *Ieșirea* de cel puțin 25 de ori (Ex., 8, 2, 21, 26; 12, 14, 25, 48; 18, 23, 26; 19, 5; 20, 26; 21, 26, 27, 28, 28, 30, 31, 32, 35, 36; 22, 2, 3, 3, 8; 34, 9). Cînd au pregătit textul pentru tipar, diortositorii bucureșteni l-au „modernizat“, adică l-au adaptat la norma literară sudică, muntenească, înlocuind sistematic, în toate ocurențele menționate mai sus, conjunctionia *să 'dacă'*, prin conjunctionia *de*. Aceasta din urmă apare și în ms. 45, și anume înaintea formelor verbaile cu pronume reflexiv *să*, pentru a evita înșiruirea *să să 'dacă' se*: „*Iar de să va află*“ (Ex., 22, 2). În ms. 45, există mai multe exemple de acest fel, în carteia *Ieșirea* (Ex., 21, 14, 18; 22, 4, 12, 13 etc.). Necesitatea de a evita construcții de tipul *să să va... 'dacă' se va ...* a determinat atât înlocuirea lui *să*, pronume reflexiv, prin *se*, cît și a conjunctionie *să 'dacă'*, prin conjuncțiile *de*, *dacă*, *deaca* etc. O construcție, imaginată de noi, de tipul: „*Nu să știe să să să facă acest lucru*“ a devenit „*Nu se știe dacă să se facă...*“.

În privința fenomenului în discuție, textul ms. 4 389 este în faza cea mai avansată: *să 'dacă'* este foarte

rără în acest text, fiind înlocuită cu conjuncțiile menționate, *de*, *deaca*; iar pronumele reflexiv are forma *se*, deosebindu-se, astfel, de morfemul de conjunтив *să*.

10. INTERJECTIA

10.1.0. În cartea *Ieșirea* din cele trei texte studiate se găsesc puține exemple aparținând acestei părți de vorbire. Poate fi semnalată interjecția *iată!*, care traduce gr. *ἰδού* 'voici, voila', termen caracteristic limbajului biblic. În BB, Ex., *iată!* cunoaște un număr de 37 de ocurențe; în ms. 45, 36 de ocurențe; în ms. 4 389, 33 de ocurențe.

III. FORMAREA CUVINTELOR

1. SUFIXE

1.1.0. Pentru sufíxul *-ariu*, vezi mai sus I.3.13.0. — 3.13.7.

1.2.0. Sufíxul diminutival *-aș* apare în *copilaș*, în ms. 4 389: „Copilașul frumusă” (Ex., 2, 2), precum și în derivatul adjecțional de la verbul *a împunge*, *împungaș*: „Buhalul împungaș”, în ms. 45 (Ex., 21, 36). Exemplul ultim se adaugă la singurul dat de G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 350: „*Oi împungașe*”. În ms. 45, terminația *-az*, din *zăgaz* (<sl. *zagaziti*), a fost înlocuită prin suf. *-aș*, în *zăgaș* 'iaz': *zăgașurile*, (Ex., 7, 19); *zăgașe* (Ex., 8, 5).

1.3.0. Sufíxul *-at* se alătură cuvintului *făiș* (<*faid*), în derivatul *făișat* 'pe față', din ms. 4 389: „Iar de-l vor prinde și se va afla furtișagul în măiniile lui făișat” (Ex., 22, 4). Sufíxul *-at* și întâlneste și în *delungat*, din BB: „Delungat de ani să te faci” (Ex., 20, 12); la fel și în ms. 45. G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 91, prezintă un singur exemplu, „*Cale delungată*”, care provine tot din BB. S-ar putea să fie vorba de o calchiere după gr. *μακροχρόνιος*, -oς, -ov 'qui est de longue durée'.

1.4.0. Sufíxul *-aciune* apare în *Intrăstăciuni*, din BB: „Intrăstăciuni luară pre cei ce lăcui la Filistii” (Ex., 15, 14). În ms. 45: *chinuri*.

1.5.0. Sufíxul *-ător(iu)* a fost ilustrat cu mai multe exemple mai sus, I.3.13.8.—3.13.12.

1.6.0. Sufíxul *-el* apare în: *unghiuările*, în BB (Ex., 36, 19); *voinicei*, în ms. 45 (Ex., 24, 4); *pușinel*, în ms. 4 389 (Ex., 17, 4); *pușinei*, în ms. 4 389 (Ex., 12, 4).

1.7.0. Sufíxul colectiv *-et* se întâlneste în derivatul *măslinel* 'măslini mulți', în BB și în ms. 45 (Ex., 23, 11).

1.8.0. Sufíxul diminutiv *-(ici)or*, f. *-(icioa)-ră* se întâlneste în derivatul *răclicioară* (<*raclă*), din ms. 4 389: „Răclicioară de paporă” (Ex., 2, 3, 5; în BB: „*Sicriu de papură*”; în ms. 45: „*Sicriu...*”); apoi în *fuscioare*, în ms. 45 (Ex., 37, 24, 24); *fuscioarele*, ms. 45 (Ex., 37, 25).

1.9.0. Sufíxul *-ie* este folosit la crearea derivatului *cărămizie* 'Ziegelherstellung', în BB: „*Si tocmeala căramiziei care ei fac, vor face*” (Ex., 5, 8).

1.10.0. Sufíxul *-ime*, în derivata ca: *bătrînime*, în BB (Ex., 3, 16; 9, 29; 12, 21) și în ms. 45 (Ex., 4, 29; 12, 21); *călărimie* 'cavalerie', în BB și în ms. 45 (Ex., 14, 7, 9, 23); *micșorime* (<*micșor*<*mic*), în ms. 45: „*Nu ascullără...de micșorimea sufletului lor*” (Ex., 6, 9; în BB: *micșorarea*).

1.11.0. Sufíxul *-toriu*, vezi mai sus I.3.13.0. urm.

1.12.0. Sufíxul *-ușor* apare în derivatul de la *unghi*, *unghiușor*, în ms. 45: „*Doao unghiușoare la un stilpu*” (Ex., 36, 19).

1.13.0. Sufíxele verbale *-a* și *-i*. În ms. 45 se folosește verbul *a (se) găla*, în exemple ca: *gălaș-vă* (Ex., 19, 15); *au gălat* (Ex., 15, 17); *gălarea* (Ex., 39, 43), dar apar și forme în *-i*: *vor găli* (Ex., 16, 5); *am gălit* (Ex., 23, 20); *gălête* (Ex., 34, 2); *gălirei* (Ex., 35, 23). În BB, apar numai forme în *-i*: *găliș-vă* (Ex., 19, 15; *am gălit* (Ex., 15, 17; 23, 20); *gălirii* (Ex., 35, 23); *gălirea* (Ex., 39, 42); *vor găli* (Ex., 16, 5; *gălête* (Ex., 34, 2). Tot în *-i* sunt și formele din ms. 4 389: (*să*) *gălească* (Ex., 16, 5); *au gălit* (Ex., 15, 17); *am gălit* (Ex., 23, 20); *de la ajulor, a ajutori*, în: *vor ajutori* (Ex., 18, 22); *de la văpăie, a văpădi*, în: *văpăind*, în BB (Ex., 9, 24); în ms. 45: *văpăindu* (*ibid.*); *de la vind, a vinui*: *au vinuit*, în toate cele 3 texte (Ex., 21, 8) (aici sufíxul *-ui*); *de la vinovați, a vinovăși*: *va vinovăti*, în ms. 4 389 (Ex., 22, 9).

1.14.0. Sufíxul *-ui* alternează cu *-i* în formele a *povățui* — *a povăți*. Prima variantă, în *-ui*, se întâlnește în BB: *povățui* (Ex., 13, 17); *povățuia* (Ex., 13, 21); *povățuiesți* (Ex., 11, 8), precum și în substantivul *povățuitorul* (Ex., 23, 23). Cu toate acestea, forma de perfect simplu, persoana a II-a, singular, este *povățis* (Ex., 15, 13). Ea a fost preluată ca atare din ms. 45, unde se găsesc și alte atestări ale formelor în *-i*: *povăți* (Ex., 13, 17); *povăția* (Ex., 13, 21), dar și forme în *-ui*: *povățuiesți* (Ex., 11, 8); *povățuiește* (Ex., 32, 33) și substantivul *povățuitorul* (Ex., 23, 23).

În ms. 4 389, există numai forma în *-i*: *povățești* (Ex., 11, 8); *povăția* (Ex., 13, 20, 21); *povățit-ai* (Ex., 15, 13).

2. PREFIXE

2.1.0. Prefixul *des-*, în varianta *dăs-*, este folosit în forma verbală *dăstemeiază*, cu sensul opus celui din *intemeiază* (<*lemei*), în ms. 4 389: „*Tinde-ți măna spre mare și o dăstemeiază să se împreune apa*” (Ex., 14, 26). Alte exemple cu *dăs-*, vezi mai sus, I.3.12.2.).

2.2.0. Prefixul *im-* (<*in-*), urmat de *p* este scris de foarte multe ori în ms. 45 *in-*: *înpistreală* (Ex., 39, 7); *înpistrirei* (Ex., 35, 33); *înpistrite* (Ex., 35, 33; 38, 23); *înpistritoriului* (Ex., cu 6 ocurențe) etc.; apoi *înpărăt*, *înpotrivă*, *înpregiur*, *înpreuna*. Pe de altă parte, în același text apar grafiile cu *înn-*, în cuvinte ca *înnaintea*, *înnalt*, *înnălu*, atestate în foarte multe exemple. După H. Tiktin¹, DRG, p. 776, sub *înainte*, forme ca *înnalt*, *înnec*, *înnunda*, indiferent de etimon, ar fi fost nu numai scrise, ci rostite cu *-nn-i* în română veche și, pe alocuri, și astăzi. Apariția lui *-nn-* nu este, bineînțeles, justificată din punct de vedere etimologic: lat. *in+ab+ante>înainte*; *in+alto>înalt*; *înalliare>înălu*. Avind în textul de provenință moldovenescă grafiile, nejustificate, cu *înn-*, diortositorii bucureșteni au lăsat deoparte pe *in-* și au pus în circulație în textul tipărit forme ca: *nainte* (Ex., 5 ocurențe); *naintea* (Ex., 9 ocurențe); *nall* (Ex., 6 ocurențe); *naltă* (Ex., 2 ocurențe); *nalte* (Ex., 1 ocurență); *naltul* (Ex., 1 ocurență); *nălțimea* (Ex., 3 ocurențe). Dar înălțărarea grafiiei cu *înn-* nu a fost operată cu consecvență, astfel că în textul tipărit mai apar și forme cu *t-*: *înalt* (Ex., 1 ocurență); *înălu* (Ex., 1 ocurență); *înălu* (Ex., 2 ocurențe); *înăluat* (Ex., 1 ocurență); *înăluimea* (Ex., 2 ocurențe). Cite privește pe *înnainte(a)*, forma cu *in-* este prezentă în zeci de ocurențe. De reținut este amănuntul că în textul tipărit al BB nu a fost acceptată grafia cu *-nn-*.

Situația din BB se întâlnește și în ms. 4 389, în care apar: *nainte* (Ex., în 8 ocurențe); *naintea* (Ex., 1 ocurență); *nall* (Ex., 9 ocurențe); *naltă* (Ex., 4 ocurențe); *nalte* (Ex., 1 ocurență). Alături de aceste forme

cu *n-*, există și forma cu *in-*: *înălța* (Ex., 1 ocurență); *îndărimea* (Ex., 2 ocurențe); *înainte* (Ex., 5 ocurențe); *înaintea* (Ex., cu zeci de ocurențe).

2.3.0. Prefixul *in-* (im-) lipsește în: *delungat*, în BB și în ms. 45 (Ex., 20, 12); *pliniră*, în BB (Ex., 7, 25); *podobit*, în ms. 45 (Ex., 33, 29); *preuna*, în ms. 45 (Ex., 29, 5); *tinde*, în ms. 4 389 (Ex., 8 ocurențe); *tindeț*, în ms. 4 389 (Ex., 1 ocurență); *tins*, în ms. 4 389 (Ex., 1 ocurență); *tinse*, în ms. 4 389 (Ex., 5 ocurențe); *tinzind*, în ms. 4 389 (Ex., 2 ocurențe). Dar în acest text apar și formele cu *in-*, *înlinde* etc., într-un număr de 11 ocurențe. Verbul *a întinde* are *in-* în toate cele 26 de ocurențe din BB și în cele 28 de ocurențe din ms. 45. Lipsa prefixului *in-* (*lm-*) se mai constată în: *împla*, din ms. 45 (Ex., 1, 10; 2, 4; 24, 14); *vinovăți*, din ms. 4 389 (Ex., 22, 9); *vinuit*, în toate cele 3 texte (Ex., 21, 8); *vrăjbi*, în ms. 45 (Ex., 23, 22; în BB: *învăjbi*).

2.4.0. Prefixul *ne-* apare în: *nedospit*: „*Piune nedospită*”, în BB (Ex., 29, 3); „*Plăcinte nedospite*”, în BB (*ibid.*); *nelegitorii* ‘fără de lege’, în ms. 4 389 (Ex., 9, 27); *neobrezuitul*, în BB (Ex., 12, 48; în ms. 45: *neobrăzuitul*); *neploditoriu*, în BB (Ex., 23 26); *neplodicioasă*, în ms. 45 (*ibid.*; cf. vsl. *neplody* ‘sterilis’); *neputred*, în BB (Ex., 19 ocurențe); *neputrezi*, în BB (Ex., 3 ocurențe); *neputride*, în BB (Ex., 3 ocurențe); în ms. 45: *neputred* (Ex., 1 ocurență); *neputrede* (Ex., 19 ocurențe); *neputredzi* (Ex., 2 ocurențe); *neputrezi* (Ex., 1 ocurență). Cuvântul *neputred* este prezent și în ms. 4 389, Ex., într-un număr de 21 de ocurențe.

2.5.0. Prefixul *s-* din *sfărțimat* (Ex., 4 ocurențe), din ms. 4 389, nu apare uneori: *fărțimat* (Ex., 15, 7); *fărīmă* (Ex., 9, 25); *fărīmind* (Ex., 15, 3); *fărīmituri* (Ex., 32, 20). Prefixul lipsește și în forma *fîrși!*, din din ms. 4 389 (Ex., 5, 13).

IV. VOCABULARUL

1. CUVINTE PROPRII LIMBII ROMÂNE VECHE CUVINTE PUȚIN CUNOSCUTE SAU PĂSTRATE ÎN ANUMITE ARII DIALECTALE

1.1.0. Elemente latine din fondul moștenit.

Există în texte de care ne ocupăm două feluri de elemente de origine latină: moștenite și de origine latină savantă. Ultimele, alături de împrumuturile savante grecești și slavonești, îi conferă limbii române vechi caracterul de veritabilă limbă de cultură. La început vor fi discutate elementele moștenite care prezintă interes lingvistic (etimologic, semantic, dialectal, onomasiologic etc.), apoi, într-un paragraf special, cele cîteva neologisme latinești savante.

1.1.1. *arină* ‘nisip’ (<lat. *arena*) este atestat o singură dată în ms. 45: „*Il ascunse în arină*” (Ex., 2, 12; pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *nășip*”. Cf. ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.3.

1.1.2. *arm* ‘partea de sus a piciorului’ (<lat. *armus*), în ms. 4 389: „*Armul cel dirept*” (Ex., 29, 22). Cf. ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.4.

1.1.3. *áustru* ‘vînt de sud(-vest)’ (<lat. *áuster*, -*tri* ‘Südwind’, în sintagme ca: „*Vînt áustru*”, în BB (Ex., 10, 13); „*Vînt den áustru*” (Ex., 19, 21); „*Vîntul áustrul*” (Ex., 10, 13; „*Cătră áustru*” (Ex., 26, 20, 35; 40, 22); „*Despre áustru*” (Ex., 27, 9; 36, 20). În ms. 45, *nótos*, vezi mai jos, sub 1.5.22. În ms. 45: „*Vînt despre rásăril*” (Ex., 10, 21; 14, 21); „*Despre amiázăzi*” (Ex., 26, 20; 27, 9; 40, 22); „*Despre miázăzi*” (Ex., 6, 35). După Scriban, *Dicț.*, s.v., *áustrul* denumește

în Oltenia și în vestul Munteniei vîntul de vest, iar în Muntenia de est, vîntul de sud.

1.1.4. *cerbice* (<lat. *cervix*, -*icem*, în sintagma „*Tare la cerbice*”, în BB (Ex., 33, 3); apoi „*Greii la cerbice*”, în BB (Ex., 33, 5); „*Greii la cerbice*”, în BB (Ex., 34, 9); aceleași sintagme și în ms. 45, pe cînd în ms. 4 389: „*Cu cerbicea vîrtoasă*” (*ibid.*).

1.1.5. *a eure* (<lat. *curro*, -*ere*), în ms. 45: „*La pămîntul ce cură miere și lapte*” (Ex., 3, 8); „*Cura focul*” (Ex., 9, 23). În ms. 45 sunt, în total, în carteia *Ieșirea*, 9 ocurențe, în BB, 5 ocurențe, iar în ms. 4 389, 3 ocurențe. Varianta actuală, apărută pe cale analogică, a *curge* (după *merg*, *șterg*, perfectul *mers*, *șters*, ca și *curs*), nu este înregistrată în textele studiate.

1.1.6. *a dupleca* ‘a îndoii’ (<lat. *duplico*, -*are* ‘beugen’, ‘krümern’), în ms. 45: „*Și vei dupleca piilea a seaptea în fața cortului*” (Ex., 26, 9). În BB: „*Și vei îndoii...*”; în ms. 4 389: „*A șasea zâveasă o vei pleca...*” (*ibid.*). În versiunea latină, apare vb. *duplico*, -*äre*: „*Ita ut sextum sagum in fronte tecti duplices*” (*ibid.*).

1.1.7. *ficat* (<lat. *ficatum*) este un cuvînt caracteristic pentru varianta sudsică, muntenescă, a limbii române literare vechi, pentru că baza lui dialectală se află în această parte a teritoriului dacoromân. Cînd au revizuit textul nordic, care stă și la baza ms. 45, diortositorii bucureșteni au înălțat sinonimul moldovenesc *mai* (<magh. *máj*), din sintagme ca „*Maiul plăminii*” (Ex., 29, 22); „*Maiul de la plăminii*” (Ex., 29, 13; aici, pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *ficalul*), scriind în locul lui cuvîntul *ficat*, în sintagma, din BB, „*Praporul ficatului*” (Ex., 29, 13, 22). Aceasta din urmă redă gr. τὸν λοβὸν τοῦ ἡπατος [(o) λοβός, -οῦ ‘lobe du foie’; (τὸ) ἡπάρ, -ατος ‘foie’, ‘coeur’, ‘entrailles’]; în latină: „*Reliculum iecoris*”; în germ.: „*Den Lappen an der Leber*”. Din comparația acestor versiuni, rezultă că primul element denumea membrana care învăluie ficatul, numită popular *prapur*, *bezer* etc. Ultima denumire apare în ms. 4 389 (vezi mai jos, IV.1.5.5., sub *bezer*). De aceea este de neînțeles traducerea făcută în ms. 45: „*Maiul, plăminii*”, respectiv „*Maiul de la plăminii*”; cf. IV.1.7.1., *mai*.

1.1.8. *fur* ‘hoț’ (<lat. *fur*, -*is*), în BB: „*De se va afla în gropă furul, și râinindul va muri, nu iaste lui ucidere*” (Ex., 22, 2); tot astfel în ms. 45. Cuvîntul *furul* este prezent și în ms. 4 389 (Ex., 22, 2, 3, 8). De remarcat că în versiunea latinăescă termenul folosit este tot *fur*. De aceea, nu este cu totul excludă și o influență a acestui text asupra cărturarilor români din epoca veche. Termenul *fur* este pînă astăzi un element caracteristic limbajului bisericesc.

1.1.9. *grindină* ‘piatră’ (<lat. *grandō*, -*dinis*), în ms. 4 389 (Ex., 9, 18); cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mînă, pentru sinonimul *piatră*, din text.

1.1.10. *iușor* (<lat. *lēvis* + (*u*)*șor*), în ms. 45: „*Tot cuvîntul iușor giudeca ei*” (Ex., 18, 26); în BB: *ușor*.

1.1.11. *a iușura* (<*iușor*, vezi cuvîntul precedent), în ms. 45: „*Și vor iușura de la tine*” (Ex., 18, 22); în BB: *ușura*.

1.1.12. *a îngreea* ‘a râmîne gravidă’ (<lat. *ingrēvico*, -*are*), atestat de mai multe ori în carteia *Facerea* (vezi ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.11), se întîlnește și în carteia *Ieșirea* tot numai în același text, ms. 4 389: „*Ingrecă muiereasa și născu fiu*” (Ex., 2, 22, în 2 ocurențe); *ingrecind* (Ex., 2, 2).

1.1.13. *a împresura* ‘a apăsa, a asupri, a năpăstui’ (<lat. *pressūro*, -*are*, din *pressūra*, -*ae* ‘apăsare, preseara’ cu prefixul *in-*) are sensul etimologic, în ms. 4 389: „*Impresură oamenii aceștia cu lucruri... [ca] să nu cugete cu cugetul lor lucruri dășarle*” (Ex., 5, 9).

1.1.14. *a îndrăpnei* ‘a întoarce, a trimite înapoi’ (<*îndrăpniec* <*îndrăptu* <*îndrăptu* < lat. *[in]deretro* +

lat. *indirectus*, vezi ST.L. FAC., p. 68; I.3.26.0.), în ms. 45: „*Pentru că ce Moisi și Aaron îndrăpnești nărodul de la lucruri*“ (Ex., 5, 4; în BB: „*Îndărâtnicește*“; în ms. 4 389: „*Întorc*“). În ms. 45 și: „*Dendrăptul*“ (Ex., 14, 28).

1.1.15. *județ* (*giudeț*) 1. 'judecată, proces' (< lat. *judicium*), în ms. 45: „*Să nu întorci giudețul măserului întru județul lui*“ (Ex., 23, 6). În acest text, termenul cunoaște un număr de 15 ocurențe, dintre care 9 au la inițială *gi-*, iar 6 au *j-*, sensul fiind cel consemnat mai sus. Echivalentul în textele de factură muntenescă, anume BB și ms. 4 389, este *judecată*. 2. 'hoșen'; vezi mai jos, IV.2.1.43. și 2.1.44.

1.1.16. *lăptucă* (< lat. *lactūca*), în ms. 45, *lăptuci*, cuvînt scris pe margine, de aceeași mină, pentru *susai*, din text (Ex., 12, 8); *susaiu*, și în ms. 4 389; în BB: *papădie*.

1.1.17. *merinde* (< lat. *merēnda* 'Vesperbrot'), în ms. 4 389: „*Nu putea să șază pre cale nici merinde să-ș facă*“ (Ex., 12, 39).

1.1.18. *măser* 'sârac' (< lat. *miser*, -rum), în ms. 45: „*Si pre cel măsăr să nu-l miluiesti la giudeț*“ (Ex., 23, 3); „*Să nu întorci giudețul măserului*“ (Ex., 23, 6; în BB și în ms. 4 389: *sârac*).

1.1.19. *a mineea* 'a se trezi dis-de-dimineață' (< lat. *manīco*, -āre), în BB: *mîneca-te!* (Ex., 8, 20; la fel în ms. 45); *mîneca!* (Ex., 9, 13; tot așa în ms. 45); *mînecină* (Ex., 24, 4; 32, 6; 34, 4; la fel în ms. 45, cu excepția versetului 32, 6, unde apare *-u*). În ms. 4 389: *mîneca!* (Ex., 9, 13); *mîneca* (Ex., 34, 4); *mînecină* (Ex., 24, 4; 32, 6). Cf. ST.L. FAC., p. 85; I.0.1.1.12. Cuvîntul este caracteristic pentru limbajul bisericesc.

1.1.20. *mucare*, folosit mai ales la pl., *mucări* 'clește de curăjt mucul luminărilor' (< lat. **mucale* <*mucus*, ca *focăle* 'fular', *tibiale* 'moletieră', H. Tiktin, DRG, s.v.; derivarea de la *muc* nu este clară), în ms. 4 389; *mucările* (Ex., 25, 38; cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mină, ca sinonim al lui *clăștele*, din text).

1.1.21. *numere*, pl. *numeri* și *număruri* 'nume' (vezi ST.L. FAC., p. 86; IV.1.1.15–1.1.16.), în ms. 4 389, „*12 număruri după semințiile lor*“ (Ex., 28, 21); *numere*, în ms. 45 (Ex., 28, 10, 10); *numerile* 'numele', în ms. (Ex., 28, 8, 11, 12, 21, 21, 23; 39, 12, 12).

1.1.22. *păște*, vezi mai jos, IV.1.5.27, sub *pasha*.

1.1.23. *păringă* (< lat. **phalanga* < vgr. φάλαγξ, αγγος) în ms. 45 (Ex., în 23 de ocurențe), în BB (Ex., în 2 ocurențe). În BB, *drug*, în ms. 4 389, *pîrghie*.

1.1.24. *rănihi* (< lat. *reniculus*), în BB: „*Si amîndoi rănihi*“ (Ex., 29, 13); „*Si rănihi amîndoi*“ (Ex., 29, 22). În ms. 4 389: „*Si rănihi amîndoi*“ (Ex., 29, 22). În ms. 45: „*Rărunchi*“ (vezi cuvîntul următor).

1.1.25. *rărunchi* (< lat. *renuculus*), în ms. 45: „*Si amîndoi rărunchii*“ (Ex., 29, 13); „*Si rărunchii amîndoi*“ (Ex., 29, 22). Termenul este caracteristic pentru aria nordică a dialectului dacoromân, după cum *rinichi* (*rănihi*) pentru cea sudică. Variantele literare ale românei vechi reflectă situația din grajuri, iar diferențele dintre acestea în privința termenilor în discuție urcă pînă la latina populară.

1.1.26. *rost* 'gură' (< lat. *rostrum*) (vezi ST.L. FAC., p. 86; IV.1.1.17.), în BB: „*Pentru ca să să facă lêgea Domnului în rostul tău*“ (Ex., 13, 9). La fel și în ms. 45 (*ibid.*). În ultimul text, *rost* mai apare și în: „*Si el își va fi fie rostu*“ (Ex., 4, 16). Cuvîntul nu apare în ms. 4 389, Ex.

1.1.27. *treapt* 'trepte, scară' (< *treaptă* < lat. *trajecta*; *trajectus* era part. de la vb. *traicere* > rom. *a trece*, vezi H. Tiktin, DRG s.v.) este o formă de masculin, neînregistrată în dicționare, și refăcută din forma săfeminin *treaptă*, întîlnită în ms. 4 389: „*Să nu te sui pre treaptul altariului mieu*“ (Ex., 20, 26).

1.2.0. Elemente latine savante

Sunt grupate în acest subcapitol cuvînte latinești folosite de cărturarii epochii în diferite țări europene. Unele din ele denumesc plante exotice, altele diferite substanțe, altele aparțin terminologiei militare etc. De-nimirile se întîlnesc în textul biblic din versiunea grecească, din cea latinească sau din cea slavonă. Multe din aceste cuvînte sunt orientale: ebraice, arameice, dar și de origine egipteană veche, asiriană, babiloniană, chiar malaesiână. În textele studiate, în primul rînd în ms. 45, și, din acesta, în BB, ele au fost preluate mai ales din grecești. Din această cauză, cele mai multe din acestea vor fi prezentate în capitolul dedicat elementelor grecești.

Pentru epoca de care ne ocupăm, mulți din acești termeni pot fi considerați „cuvînte internaționale“.

1.2.1. *altar* (< lat. *altarium*), în ms. 4 389, Ex., în aproximativ 65 de ocurențe. Sensul este 'jertfelnic', chiar 'capiște, templu păgînesc' (Ex., 39, 13), aşadar un sens diferit de cel obișnuit: 'parte a bisericii, despărțită de naos prin catapeteasmă, în care se oficiază liturgia'. Acest fapt ne determină să admitem că termenul *altar* din ms. 4 389 constituie un imprumut recent din limba latină a *Bibliei*, carteia *Iesirea*. Întradevăr, în acest text apare cuvîntul latineșc *altar* sau *allare*, -is exact în aceleasi ocurențe ca în textul românesc al ms. 4 389, și tot cu sensul 'jertfelnic'. Împrumutul a fost efectuat de traducătorul acestui manuscris, Daniil Panoneanul, care, după cum mărturiseste în „*Cuvînt înainte cătră editor*“, s-a folosit în traducerea sa și de „izvodul latinesc, care au fost tipărit în cetatea Antverpiei“. Cuvîntul *altar* 'jertfelnic' apare și în carteia *Facerea*, din ms. 4 389, într-un număr de 7 ocurențe, alături de *järtävnic* (vezi ST.L. FAC., p. 59; I.3.6.2.).

Situația acestui imprumut se asemănă cu aceea a cuvîntului *agru*, care, pe de o parte, este atestat ca element moștenit în scrierile din secolul precedent, al XVI-lea, iar, pe de altă parte, a fost reintrodus, ca element latineșc savant, în textul acelaiași ms. 4 389 al cărturarului mitropolit Daniil Panoneanul (vezi ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.1; vezi cuvîntul următor).

1.2.2. *agru* 'ogor, țarină, pămînt cultivat' (< lat. *ager, agrum*), în ms. 4 389: „*Nu poști... nici agrul lui*“ (Ex., 20, 17). Vezi cuvîntul precedent.

1.2.3. *candilă* (și 'candelabru')? |< lat. med. *candela*, inițial cu sensul 'festilă', 'luminare'; vsl. *kanūdilo*; ngr. *κανδῆλα*; după cum se vede, accentul era pe penultima; numai în sîrbă și în slovenă era pe antepenultima: *kândilo* și la Dosoftei: *cândilă*, tot astfel la bănăjeni și la aromâni (vezi H. Tiktin 2, DRG, s.v.). În ms. 4 389: „*Si să faci 7 candile si le vei pune festilă și vor lumina*“ (Ex., 25, 37); „*Cind aprinde candelete*“ (Ex., 30, 7; ultimele două cuvînte sunt scrise pe margine, de aceeași mină, în locul cuvîntelor „*Așază luminile*“, din text); *candele* (Ex., 25, 6; cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mină, pentru *lumini*, din text; și în 35, 14, aceeași situație); *candilă* (Ex., 27, 20; cuvînt scris pe margine, de aceeași mină, pentru *lumină*, din text). Termenul apare o singură dată și în BB: „*Si vei face cândelile lui șapte*“ (Ex., 25, 37), precum și, tot o singură dată, și în ms. 45: *candele* (Ex., 25, 37; cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mină, pentru *festilele*, din text).

1.2.4. *carbuncul* 'rubin, piatră prețioasă de culoare roșie' |< lat. med. *carbunculus* 'kleiner glühende Kohle', „ergibt in alter Metapher den Namen des roten Granaten“; vfr. *carboncle*; din acesta, sau din cuvîntul latinesc, provine mhd. *carbunkel* (secolul al XIII-lea), apoi *karfunkel*, germ. actual *Karfunkel*, vezi Kluge 1, EWDS, p. 352], cunoaște o singură atestare

în ms. 4 389 : „*Carbuncul sau robin*“ (Ex., 8, 18 ; cuvintele acestea sunt adăugate pe margine, de aceeași mînă, ca sinonime ale termenului *anthrax*, din text). Merită să fi reținut detaliul că în textul latinesc al cărții *Iesirea* este prezent cuvîntul *carbunculus*, de unde se poate deduce că traducătorul român, Daniil Panoneanul, l-a preluat din acest text, întocmai cum a procedat și în cazul cuvintelor discutate mai sus, *altar* și *agru*. Pe de altă parte, prezența cuvîntului *carbuncul* în ms. 4 389, text care datează din cca 1665–1680, modifică prima atestare dată în Tiktin¹, I, p. 442, s.v., anume anul 1703, din dicționarul lui Teodor Corbea.

1.2.5. coliadres (și *coriandru*) 'chimen', *Coriandum sativum* (<lat. med. *coliadrus*, *collandum*; gr. *κοριάνδρος*, *κολίανδρος*; vsl. *koriandru*; germ. *Koriander*; polon. *korjander*, *kolandra*; magh. *koriándron*; cuvînt nepopular, intrat în română prin comerț, un fel de cuvînt internațional în epocă; vezi DA, s.v.), în BB : „*Si iată, pre fața pustiiului, mărunt ca coliadresul, albă ca ghiață, pre pâmînt*“ (Ex., 16, 14; în ms. 45 : *coliadrașul*; în ms. 4 389 : *coriandru*); „*Si era [mana] ca sămînta coliadrașului, albă*“ (Ex., 16, 31; în ms. 45 : *coliadrașului*; în ms. 4 389 : „*Ca sămînta de coriandru*“).

1.2.6. coronă 'cunună', în ms. 4 389 : „*Si să faci desupra lui coronă de aur*“ (Ex., 25, 11). Ca și în cazul termenilor discutați mai sus, *altar* și *agru*, traducătorul ms. 4 389, Daniil Panoneanul, s-a lăsat influențat de textul latinesc, în care avem : „*Coronam auream*“. În alte părți, însă, același manuscris, 4 389, Ex., cunoaște termenul moștenit din latină, *cunună* (<lat. *corona*), atestat în 11 ocurențe. Forma *cunună* are în BB, Ex., 12 ocurențe, iar în ms. 45, 11 ocurențe.

1.2.6. bis. efod 'haină preoțească de ceremonie, fără mîneci, pusă peste umeri, la vechii evrei' [<ebr. *aphad*; lat. *ephod*] gr. (ἱ) ἑπούτης, -έδος este calchiat după cuvîntul ebraic ; H. Frisk, *GEW*, II, p. 1 148], în ms. 4 389 : „*Numele pietrelor den efod*“ (Ex., 28, 19). Aceste cuvinte sunt adăugate pe margine, de aceeași mînă. În PO, apare de asemenea cuvîntul *efod*, fiind preluat aici din textul maghiar al lui Heltai. Sursa, în ambele cazuri, este versiunea latinească a *Bibilei*, versiune pe care traducătorul ms. 4 389 a folosit-o de mai multe ori și din care a mai preluat și alte cuvinte, (cf., mai sus, *altar*, *agru*, *casie*).

1.2.7. pedestru 'care merge pe jos' [<lat. *pedēster*, -stris; nedifongarea lui ē în ié și, prin aceasta, menținerea lui d netrecut la africata dz (>z) probează că termenul este un imprumut tardiv din latina medievală; alte opinii, la A. Cioranescu, *DER*, nr. 6 241] în BB : „*Si să rădicări fiii lui Israel.... la 600 de mii de pedestră bărbăți*“ (Ex., 12, 37; la fel în ms. 45). În ms. 4 389 : „*Ca la 600 000 de oameni pedestri, jără de copii*“ (*ibid.*).

1.2.8. pîrghie 'drug' [<lat. med. *pergula*; vezi A. Cioranescu, *DER*, nr. 6 417; A. Scriban, *Dicț.*, s.v., menționează și alb. *pjérghula* 'harag mare'; etimologia nu-i prea clară (-gül->-gl->gi- reprezintă transformări fonetice din epoca latinei populare și din epoca de formare a limbii române)], în ms. 4 389 : „*Să faci altariului pîrghii de lemn nepufred*“ (Ex., 27, 6; termenul mai apare în acest text în încă 17 ocurențe; în BB : „*Drugi*“; în ms. 45 : „*Părîngi*“).

1.2.9. robin 'piatră prețioasă de culoare roșie' [<lat. med. *rubinus* (<*rubeus*; cf. mhd. *rubin*, hd. *Rubin*, it. *rubino*, fr. *rubin*; vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.3.14)], în ms. 4 389 : „*Carbuncul sau robin*“ (Ex., 28, 18; cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mînă, ca sinonime ale lui *anthrax*, din text; în BB și în ms. 45 : „*Anthrax*“).

1.2.10. spichinar 'levănțică' [<lat. med. *spica nardi*, vfr. *spicanard*, mhd. *Spikenard*, nhd. *Spikenard* (și

Spieke-), magh. *spikinárd*, vezi H. Tiktin¹, *DRG*, sub *spichinal*; *EWUR*, p. 743–4, sub *spichinárd*; aici se pledează pentru etimologia maghiară și germană], în ms. 4 389 : „*Spichinar 250 [de sicle]*“ (Ex., 30, 23). În BB și în ms. 45 : „*Trestie mirosoitoare*“, sintagmă care calchiază gr. *χαλάρου εὐώδους*; în versiunea latinească : „*Calami*“; în cea germană : „*Kalmus*“.

1.3.0. Elemente neolatine (italienești)

Sunt grupate în acest subcapitol cîteva denumiri a căror origine trebuie căutată, în ultimă instanță, în italiana medievală.

1.3.1. căpitan 'șef militar care comanda 1 000 de oameni' [<it. *capitano*, care a intrat în diverse limbi europene : fr. *capitaine*, sp. *capitán*, pg. *capitão*; ngr. *χαπτάτινος*, alb. *kapitan*, tc. *kapitan*, srb. *kapelan*, rus. *kapitan*, magh. *kapitány*], în ms. 4 389 : „*Si pune preste dinșii căpitanii*“ (Ex., 18, 21; la fel și în 18, 25, atât în text, cît și pe margine, de aceeași mînă). Cuvîntul se întindește și în BB : „*Aleș călărești căpitanii i-au afundat în Marea Roșie*“ (Ex., 15, 4).

1.3.2. pavăză 'scut' [<it. *pavése 'scut'* <lat. *pavē(n)sis* 'aus Pavia stammend'; fr. *pavois*, prov. sp. *pavés*, pg. *pavés*, vfr. *pavesche*, *paval* (vezi *REW*, nr. 6 311); în română, cuvîntul a putut veni prin limbile cehă și slovacă, în care accentul este pe prima silabă (vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 493); dicționarele invocă și polon. *pawęz*; rămîne neexplicată varianta românească cu -i- : *pávelăj*, în BB : „*Si au făcut doao páveze de aur*“ (Ex., 39, 14). Cuvîntul mai apare în BB, Ex., în 28, 13, 25; 39, 17, iar diminutivul *pevecioare*, în Ex., 28, 14. În ms. 45 : *pevecioare* (Ex., 28, 25; 39, 17); *pávecioare* (Ex., 28, 14; 39, 14); *pávele* (Ex., 28, 13); *pávezele* (Ex., 28, 26).

1.3.3. pălărie [<it. *cappello 'pălărie'*; it. *cappelleria* 'magazin de pălării (bărbătești)' a fost analizat ca fiind alcătuit din *capp+**pelleria*; ultimul element stă la baza rom. *pălărie*; cf. și ngr. *χαπέλλων* 'pălărie'. Această etimologie a fost dată de P.P. Panaiteescu, *DR. pălărie*, în „*Bulletin linguistique*“, XIII, 1945, p. 155–156. Adăugăm că termenul a pătruns în română mult mai de vreme decât susține P.P. Panaiteescu (secolul al XIX-lea). După datele oferite de DLR, prima atestare ar fi de pe la 1700 (*Lex. Mars.*, N. Costin). Dar prezența cuvîntului în manuscrisele *Vechiului Testament*, mr. 45, respectiv 4 389, mută prima atestare între anii 1665–1680]., în ms. 45 : „*Brine și pălării vei face lor*“ (Ex., 28, 36); „*Vei pune lor pălăriile*“ (Ex., 29, 9); *pălărie* (Ex., 28, 35; cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mînă, pentru sinonimul *chidaris*, din text). În ms. 4 389 : „*Si să facă pălărie de vișină*“ (Ex., 28, 39); „*Să faci îmbrăcămintă și brîne și pălării în cîste și în slavă*“ (Ex., 28, 40); „*Si să le pui pălării în cap*“ (Ex., 29, 8). În BB : „*Chivărăd (de mătase)*“.

1.4.0. Elemente slave

În acest subcapitol sunt tratate împreună elementele slave vechi, de factură populară, cele slavone bisericești, deci elementele culte, precum și elementele slave mai noi, împrumutate din limbi slave ca polona, ucraineană, bulgara, sirbo-croata, rusa etc.

1.4.1. bahnă (<ucr. *bahnó*, polon., rus. *bagnó*, ceh. *bagnō*), în ms. 45 : „*Si-și înlinde mîna ta pre apele Eghipitului.. și pre bahnele lor*“ (Ex., 7, 19). În BB : „*Mociorîșile*“.

1.4.2. beleiug 'inel, verigă' (<vsl. *běličugú* 'annulus', bg. *bělčug* 'Armband' (E. Berneker, *SEW*, I, p. 48), în BB : „*Si vei face 50 de belciuge de aramă și vei împreuna belciugele*“ (Ex., 26, 11; și în : 27, 10, 11). În

ms. 45, pluralul este fie de genul neutru, *belciuge* (Ex., 26, 6), fie de genul masculin, *belciugii* (Ex., 26, 6, 11). În ms. 4 389, Ex., numărul ocurențelor este de 16.

1.4.2. *blid* 'tipsie, taler' (<vsl. *bljudo* 'Schüssel'), în BB : „*Si voi face blidele ei, și cășile, și căușile*“ (Ex., 25, 29; și în : 37, 16). Același termen, și în ms. 45. În ms. 4 389 : „*Tipsiile*“ (*ibid.*).

1.4.4. *boz* 'idol' (<vsl. *bozi*, pl. al lui *bogū*), în ms. 45, Ex., în 11 ocurențe. Formele cu africată *dz*, în loc de *z*, sunt prezентate mai sus, I.3.11.0. În BB, cuvântul *bozi* a fost înlocuit cu *dumnezei* 'idoli', atestat numai la plural. Tot *dumnezei* se spune și în ms. 4 389. Dar o dată apare și *bozi* : „*Cela ce va face jārvā bozilor să-l omorlī*“ (Ex., 22, 20).

1.4.5. *buhai* (<ucr. *buhai*, rus. *bugaj*<tc. *buga*), în ms. 45 : *buhai* (Ex., 21, 35); *buhaiu* (Ex., 21, 35, 36, 36); *buhaiul* (Ex., 21, 28, 28, 29, 29, 32, 32, 35, 35, 36); *buhaiului* (Ex., 21, 28). În dreptul versetului 28, este adăugat pe margine, de aceeași mină, cuvântul *taurul*. Aceasta este folosit în toate cazurile menționate în BB și în ms. 4 389, sinonimul *buhai* fiind considerat un moldovenism, care nu se potrivea într-un text scris după normă literară sudică, muntenească.

1.4.6. *capiste* (<vbg. *kapište* 'idol', 'Götzenbild', 'Heidentempel', 'Altar', rus. 'Götzentempel'; vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 486), în BB : „*Cu surpare să surpi capiștile lor*“ (Ex., 23, 24); „*Capiștile lor să le sfârlmați*“ (Ex., 39, 13). În ms. 45, apare termenul *cuptor* (vezi mai jos, IV.2.2.15); în ms. 4 389 : *curătire* (vezi mai jos, IV.2.2.16) și *altar* (vezi mai sus, IV.1.2.1).

1.4.7. *caznă* 'pedeapsă divină, plagă' (<vsl. *kaznī* 'pedeapsă'), în ms. 4 389 : „*Pānā cīnd va fi noaoă această caznă?*“ (Ex., 10, 7); „*Încă o caznă voiu mai aduce pre faraon și pre Egipt*“ (Ex., 11, 1); „*Voiu slobozi toale caznele mèle*“ (Ex., 9, 14). În ms. 4 389, mai există încă 11 ocurențe ale acestui termen.

1.4.8. *cădelniță* (<vsl. *kadilnica*) este transcris de multe ori cu -ă- sau cu -ă-, de unde s-ar putea deduce o rostire de tipul *cădealniță*, în ms. 45 (Ex. 27, 3). Termenul apare în BB : *cădelnița* (Ex., 27, 3; 38, 3); *cădelnițile* (Ex., 37, 16). În ms. 4 389 : *cădelnițe* (Ex., 37, 16); *cădelnițele* (Ex., 27, 3; 38, 3).

1.4.9. *a căd'* 'a cădelniță', 'a tămîi' (<vsl. *kaditi*), în ms. 4 389 : „*Să cădească...cu tămîile tocmită*“ (Ex., 30, 7; termenul apare și în 30, 8; 40, 25).

1.4.10. *cădire* 'tămîiere' (<a cădī<vsl. *kaditi*), în ms. 4 389 : „*Altar de cădire*“ (Ex., 30, 1). În BB : „*Järlävnic de tămîiere*“; în ms. 45 : „*Jirlävnic de tămîlie*“, după gr. θυσιαστήριον θυμιάματος [(τὸ) θυσιαστήριον, -ου 'autel'; (τὸ) θυμίαμα, -άματος, 'encens'].

1.4.11. *căditor* 'care este tămîiat' (<a cădi<vsl. *kaditi*), în ms. 4 389 : „*Altarii cel căditor și altarul arderii de tot*“ (Ex., 30, 28). În BB : „*Jirlävnicul ldmii*“ (Ex., 30, 27); în ms. 45 : „*Jirlävnicul tămicei*“ (*ibid.*), după gr. τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος; vezi cuvântul precedent.

1.4.12. *căpina* 'rug'; 'Dornstrauch', 'Dornbusch'; 'ronce', murier sauvage' [<vbg. *kopina* 'ῆ βάτος, -ou', 'rubus', rus. *kupiná* 'Gebüsch', 'Strauß', 'Garbe'; ucr. *kupyná* 'Busch dicht stehender Pflanzen'; bg. *küpina* 'Brombeeresträuch', 'Brombeere'; scr. *küpina*; sloven. *kopina* 'id.' (E. Berneker, *SEW*, I, p. 600). Dintre formele menționate, etimonul rom. *căpina* este bg. *küpina*. Cuvântul nu este înregistrat în dicționarele românești. Radicalul slav *kopina* este prezent în toponimul rom. *Cimpina*, jud. Prahova. În versiunea slavonă a Bibliei, carteia *Iesirea*, apare forma rusească veche *кспнна*, în Ex., 3, 3], în ms. 45 : „*Si să arată lui Ingerul Domnului în pară de foc den căpina și văduz cum căpina ardea cu foc și căpina nu să topia*“ (Ex., 3, 4); „*Mergindu mai nainte voi vedea această videnie*

mare, căce nu să topête căpina“ (Ex., 3, 3); „*Il chemă pre insul Domnul den căpină, dzicindu : Moisi, Moisi*“ (Ex., 3, 4). În BB și în ms. 4 389 : „*Rug*“.

1.4.13. *cărstei*, *cărstei* 'Wiesenschnarrer', 'Wachtelkönig', (*Crex pradensis*) (<vsl. *krasťeli*), în ms. 45 : „*Si să făcu sară și să suiră cărstei și acoperiră tabăra*“ (Ex., 16, 13) și în ms. 3 489 : „*Veniră cărstei și acoperiră tabăra*“ (*ibid.*; pe margine este adăugat, de aceeași mină : „*Veniră cărstei*“). În BB : „*Prepelite*“.

1.4.14. *chivără* 'acoperemint al capului, un fel de turban purtat de preoții evrei' (<vrus. *kiverū*; ucr. *kyver*; polon. *kiwior*), în BB : „*Si vei face chivără de mătase*“ (Ex., 28, 35); *chivere* (Ex., 28, 36); *chiverele* (Ex., 29, 9); *chiverile* (Ex., 39, 37). Termenul apare o singură dată și în ms. 45 (Ex., 39, 27). În ms. 4 389 : „*Păldărie*“ (vezi mai sus, IV.1.3.3.; vezi mai jos, IV.1.5.8., *chidaris*).

1.4.15. *cine* 'uneală', 'vas' (vezi ST.L. FAC., p. 86, IV.1.2.2.), în ms. 45 : „*Toale ciniile*“ (Ex., 27, 19; în BB : „*Uneltele*“); „*Toale ciniile lui*“ (Ex., 39, 36; în BB : „*Toale vasele*“); „*Toale ciniile ce-s la lucrurile cortului*“ (Ex., 39, 42; în BB, Ex., 39, 41 : „*Si dechisele ce sănt....*“). Pentru alte atestări ale cuvântului *ciniie* (<sl. *činije*, cf. polon. *czyn* 'Gerät', polon. *naczynie* 'vas, uneală'), în *Vechiul Testament*, ms. 45, vezi N.A. Ursu, NOI INFORM. (III), p. 38.

1.4.16. *ciudesc*, pluralul substantivului *ciudă* (și pl. *ciudesii*) 'minuni, lucruri minunate de natură divină, sacră' [(<vsl. *čudesna* (genitiv); *ciudă* 'id.' <vsl. *čudo*)], în BB : „*Caulă toale ciudesile ce am dat în milna ta să le faci pre ele înaintea lui farao*“ (Ex., 4, 21); *ciudesele* (Ex., 7, 3); *ciudese* (Ex., 15, 11). Sinonimul *minune* apare și el în BB (Ex., 11, 9, 10); el este curent în ms. 4 389. Termenul *ciudesc* este folosit și în ms. 45 (Ex., 7, 9; aici apare slova -ă-; 11, 9, 10; 15, 11); *ciudesele* (Ex., 7, 3); *ciudesile* (Ex., 4, 21); în ultimele două atestări, vocala accentuată este -e-.

1.4.17. *doică* (<bg. *doikă*<vb. *doili* 'a alăptă'), în BB : „*Să chemi și fămăile doică de la ovrei*“ (Ex., 2, 7). În ms. 4 389 : „*Să-ți chiem o doică den muierile ovreice*“ (*ibid.*). În ms. 45 : „*Mancă*“.

1.4.18. *eghiptinean*, pl. *eghiptineni* (<vsl., sg., *egiptianinū*; pl. rom. *eghipteanini*<pl. sl. *egipteanin*), în BB : „*Văzu un om eghiptinean bătând pre un ovreiu*“ (Ex., 2, 11). În ms. 4 389 : „*Văzu pre un eghiptenin bătând pre un ovreiu*“; sg. *eghiptenin* și în Ex., 2, 12, 12, 14, 19. Pl. *eghiptenini*, în ms. 4 389 : „*Cu care robesc pre dinșii eghipteaninii*“ (Ex., 6, 5); „*Si nu vor pulea eghipteaninii să bea apa den riu*“ (Ex., 7, 18).

1.4.19. *festilă* 'fital, muc de luminare' (<vsl. *světilo*), în BB : „*Si vei face candelile lui șapte și vei pune festilele lui și vor lumina*“ (Ex., 25, 37; cuvântul apare și în 40, 23). În ms. 45 : *festilele* (Ex., 25, 37, 37; 40, 23); în ms. 4 389 : „*Festilă*“ (Ex., 25, 37).

1.4.20. *găvozdit* 'incastrat, montat, împănat (despre o piatră prețioasă)' (<vb. *a găvozdi* 'a întui, a bate un cui' <vsl. *gvozdi* 'cui'), în ms. 45 : „*Si făcură amîndoaa pietrile smaragdului găvozdi și întuiți cu aur*“ (Ex., 39, 5; de remarcat lipsa de acord). În BB : „*Pietrile zmaragdului împăname și întuite cu aur*“ (*ibid.*).

1.4.21. *gingav* 'bilbiit, gîngav' (<vsl. *gognavū*), în ms. 4 389 : „*Sint cu glas grozav și gingav*“ (Ex., 4, 10). În BB : „*Zăbavnic la limbă*“ (*ibid.*). În ms. 45 : „*Încet, la limbă*“ (*ibid.*); aici, pe margine, de aceeași mină : „*Gingav*“.

1.4.22. *girtej* (cu -ă-, care ar putea fi interpretat și ca -ă-, *gărtej*) 'cupă în care se introduce luminarea (probabil era în formă de git'; cf., în același text, Ex., 25, 31 : „*Giftul lui*“ [al sfeșnicului], cu adaosul marginal, de aceeași mină : „*În care stă luminarea*“ [*gîltjej* (<vsl. *glütežū*<vsl. *glütfü*)+*gîrlan* (<vsl. *gür-*

tană) sau *girclean* (<bg. *grakl'an*, srb. *grkljan*); la Dosoftei: *glitejete*, vezi DA, s.v.), în ms. 4 389: „*Si 3 gîrleajă în chipul nucilor*“ (Ex., 25, 33); „*4 gîrleajă în chip de nuci*“ (Ex., 25, 34). Se întânește în același text și varianta cu -ză la plural: *gîrlează*, care este o formă refăcută după modelul *miez-mieji*: „*3 gîrleză*“ (Ex., 25, 33). Pentru acest cuvânt, întâlnim în BB: „*Scăfările*“; în PO: „*Pahară cu boldure*“; în B 1975: „*Cupe*“. Textul grecesc are oī σφαρωτῆρες bouton [cf. (ἡ) σφαῖρα, -ας 'sphere, boule, balle]; cel latinesc: „*Seyphi*“ (lat. *scyphus*, -i 'cupă, pahar' <gr. σκύφος; cel german: „*Kelche*“ (=potire).

1.4.23. *gropniță* 'mormint'; 'cimitir' (<vsl. *grob-nica*, influențat de rom. *groapă*), în ms. 45: „*Nu era gropniță în Eghipet*“ (Ex., 14, 11; același cuvânt și în PO, *ibid.*). În BB: „*Nu era morminturi*“ (*ibid.*); în ms. 4 389: „*Nu era mai bine să fie morminturile noastre în Eghipet*“ (*ibid.*).

1.4.24. *lastoviță* 'foiță de metal, lamelă metalică' [cf. vsl. *listă* 'Blatt'; *listvje* 'frunzis'; în textul biblic din alte limbi avem: în greacă: τα πέταλα 'foaie' (cf. rom. *petaală*); în germană: *Goldplatten*; în latină „*Bracte aureas*“ (lat. *bractea*, -ae 'foiță, lamelă metalică'), în ms. 45: „*Tăiară lastovițile de aur ca părul*“ (Ex., 39, 3). În BB: „*Potcoavele căle de aur*“ (*ibid.*); în ms. 4 389, acest verset lipsește.

1.4.25. *lăncuhă*, pl. *lăncuțe*, *lăncușe* (<vsl. *lancuhă*, *lancugă*), vezi mai sus, I.3.5.10.; vezi și ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.8.

1.4.26. *manecă* 'doică' (<ucr. *mamka*), în ms. 45 „*Fămie mancă*“ (Ex., 2, 7) (vezi mai sus, IV.1.4.17, doică; cf. ST.L. FAC., p. 99; IV.2.3.88.).

1.4.27. *medelență* 'ligean, vas de spălat pe măni, pe față' (<vsl. *měděnica*), în ms. 45: „*Si medelența*“ (Ex., 31, 8; cuvântul mai apare în: 39, 40; 40, 10, 27). În BB: „*Spălăoare*“ (Ex., 39, 39; 40, 7, 10, 27). În ms. 4 389: „*Lighină*“.

1.4.28. *mocerită* (și: *mocioriță*) 'mocirlă, mlaștină' (cf. bg. *móčor*, *móčár*, *móčur* 'Sumpf, Moor'; sloven. *močava*, *močvára*; ceh. *močatina* 'Morast, Sumpf'; polon. *moc-sar* m., *moczara* 'Sumpf'; cf. rom. *mocirlă*; în *moceriță* apare suf. -iță; vezi E. Berneker, SEW, II, p. 70), în BB: „*Întinde măna ta... pre mociorițile lor*“ (Ex., 7, 19); „*Întinde cu măna ta... pre mocerite*“ (Ex., 8, 5). În ms. 45: „*Bahnă*“.

1.4.29. *muștiță* 'muscă-inșepătoare', 'Stechfliege' (<vsl. *mušta*), vezi mai sus, I.3.5.11.

1.4.30. *nădragi* 'un fel de pantalonă din feșe cu care se înfășoară coapsele' (cf. vsl. *nadragy*, polon. *nadragi*; magh. *nadrág*), în BB: „*Si vei face lor nădragi de în*“ (Ex., 28, 38); „*Nădragi de mălase impletită*“ (Ex., 39, 27). Cuvântul apare în aceeași locuri și în ms. 45. În ms. 4 389, el se întânește o singură dată: „*Nădragi de în*“ (Ex., 28, 32). Termeni folosiți în alte versiuni ale Bibliei: *cămășui*, în PO; *pantalonii*, în B 1975; *femininală* 'feșe de înfășurat coapsele; pantalonă'; în latinește; *Untergewand*, în germană; *περισχελές* (τὸ) 'caleçon', în grecește.

1.4.31. *nămit* 'angajat cu simbrie, simbriaș' (<a *năimi*, a *năemi* <vsl. *najmati*; srb. *najmili*; ucr. *najmyt*; cf. vrom. *năém* 'închiriere' <vsl. *najemū*, *naimū*), în BB: „*Strein și nămit nu va minca den ele*“ (Ex., 12, 45); „*De va fi nămit, va fi lui pentru simbria lui*“ (Ex., 22, 15). În ms. 45: „*Nemérnic și nămit* (Ex., 12, 45); „*Nămit*“ (Ex., 22, 15). În ms. 4 389, în loc de *nămit*, apare *argal*: „*Venețicul și argalul*“ (Ex., 12, 45); „*Argalul*“ (Ex., 22, 15).

1.4.32. *a năsilnici* 'a (se) întări', 'a (se) învîrtoșa'; 'hart, starr machen' (<*năsilnic*<vsl. *năsilină*), în ms. 45: „*Si să năsilnici inima lui faraon și nu ascultă pre însi*“ (Ex., 7, 22). Verbul în discuție este atestat în

încă 10 ocurențe din ms. 45, Ex., în toate cu -sî-, nu cu -sî-: 7, 3; 8, 19; 9, 12, 35; 10, 10, 27; 13, 15; 14, 4, 8, 17. În BB, diortositorii bucureșteni au înălțat, cu o singură excepție, acest cuvânt, punând în locul lui vb. a *întări*. Verbul *a silnici* apare în BB într-o construcție care denaturează sensul pe care îl avea fraza în ms. 45. În ultimul caz, textul este: „*Si cînd năsilnici faraon să trimiță pre noi*“ (Ex., 13, 15) adică: „*Si cînd i se învîrtoșă inima lui faraon...*“. În BB, însă, silaba inițială *nă-* pare a fi detașată de verb și modificată în pronumele personal de acuzativ plural *ne*, iar verbul devine *a silnici*, un derivat de la *silă*, cu sensul 'a forță', 'a obliga' (cf. *silnic*, *silnicie* etc.): „*Si cînd ne silnici farao să tremiță pre noi*“. Dar mai este posibilă și o altă interpretare. Tendința diortositorilor bucureșteni de a evita formele în care apare velarizarea prin anumite consoane, în cazul de față velarizarea prin *n*, i-a determinat să înlocuiască pe *ă*, din silaba inițială *nă-*, a verbului *a năsilnici* (silabă care provine din radicalul slav *nasilnij*), prin vocala *e*, creind astfel o formă nouă *a nesilnici*=*a năsilnici*. Această interpretare nu se pare mai plauzibilă decât cea dată de editorii bucureșteni ai BB 1688–1988, și pe care am consemnat-o și noi în versetul de mai sus: „...*ne silnici...*“. Pentru velarizarea, sporadică, a lui *e* prin *n*, vezi mai sus, sub I.3.12.3. În ms. 4 389, este folosit sinonimul *a învîrtoșa*.

1.4.33. *năsilnic* 'întărit, învîrtoșat' (<vsl. *năsilină*), în ms. 45: „*De faptele căle năsilnice*“ (Ex., 6, 9). În BB: „*Căle grèle*“.

1.4.34. *nemérnie* 'străin, pribegie, venetic, nomad' (<vsl. *namérină<**naměriti*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.11.), în BB, Ex., într-un număr de 10 ocurențe; în ms. 45, în 11 ocurențe. Dar în ms. 4 389, este folosit termenul *vinetic*.

1.4.35. *obrezanie* 'circumciziune' (<vsl. *obrēz anije*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.15.), în BB: „*Au sălăut singele obrezaniei șiului mieu*“ (Ex., 9, 26; cuvântul apare și în: 4, 25; tot astfel și în ms. 45). În ms. 4 389: „*Singe împrejur-lăieriit*“ (Ex., 4, 26); pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvântul *obrezanie* (Ex., 9, 27).

1.4.36. *a obrezui* 'a circumcidere' (<vsl. *obrēzovati*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.16.), în BB (Ex., 12, 44, 48); în ms. 45: *a obrăzui* (*ibid.*); în ms. 4 389: *a obrezui* (Ex., 4, 25).

1.4.37. *odăjdii* (<vsl. *odežda*), vezi mai sus, II.1.1.2.

1.4.38. *páminte* 'pomenire, amintire' (<vsl. *paměti*), în ms. 45: „*Si va fi drua accasta voăd páminte*“ (Ex., 12, 14; cuvântul mai apare și în: 13, 8; 28, 12, 12). Sinonimul din BB este *pomenire*, iar din ms. 4 389, *aducere-amintire* (Ex., 12, 14; 13, 8) și *pomenire* (Ex., 28, 12, 12).

1.4.39. *plehupă* 'capac' [cf. bg. *plohupka* 'capac', în CADE, s.v.; etimologie controversată, vezi A. Ciorănescu, DER, nr. 6 480; s-ar putea ca termenul să fie de origine latină; varianta *plehupă*, pentru *pleopă*, este atestată în: ALR II, h. 17; NARR. Olt. I, h. 37, *pleopă*, pct. 919, Lăpușata, jud. Vilcea; aria dialectală a formei *plehupă* cuprinde localități de prin sud-vestul Transilvaniei, nord-estul Olteniei], în ms. 4 389, Ex., 37, 6. Cuvântul este scris pe margine, de aceeași mină, ca sinonim al termenului *capacul*, din text. El se alătură unui grup de cuvinte și expresii proprii acestui text, care probează, indirect, originea sud-est transilvăneană, eventual oltenescă, a traducătorului ms. 4 389, pe care N.A. Ursu crede a-l putea identifica în persoana lui Danil Andrean Panoneanul.

1.4.40. *a pomăzui* 'a unge (domn)', 'a mirui' (<vsl. *pomazovali*, -zujø), în BB: „*Vei pomăzui pre dñsi*“

(Ex., 28, 37 ; și în : 29, 29 ; 30, 31) și în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4389 : *a unge*.

1.4.41. *a posluși 'a slui'* (<vsl. *poslušiti* ' gehorchen', vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.19 – 1.2.21.), în ms. 45 : „*Cându mergu a posluși cătră jîrlăvnicul sfîntului*“ (Ex., 28, 39).

1.4.42. *a (se) premeni 'a (se) schimba'*, 'a (se) transformă', 'a (se) preface în' (<vsl. *prémenni*), în BB : „*Eu bal cu toiaug cel den mină mea pre apa ce iasă în riu și se va premeni în singe*“ (Ex., 7, 17 ; la fel, în versetul 20) ; „*Si premeni Domnul de la mare vînt vîrlos*“ (Ex., 10, 19). În ms. 45 : *premeni* (Ex., 7, 20 ; 10, 19) ; *primeni* (Ex., 7, 17). În ms. 4389 : *a întoarce sau a schimba*.

1.4.43. *pristav* 'supraveghetor', 'ispravnic' (<vsl. *pristavă*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.24.), în ms. 45 : „*Si le puse lor pristavi pre lucruri pentru ca să-i chinuiască*“ (Ex., 1, 11 ; vezi și 5, 6, 10, 13, 14). În BB și în ms. 4389 : *Ispravnic*.

1.4.44. *a pristăni 'a sta lingă'*, 'a fi lingă', 'a persista' (<vsl. *pristali*, *pristano*). În BB : „*Să nu pristănesti cu cel strimbă, ca să fii mărturie strimbă*“ (Ex., 23, 1 ; același cuvânt și în versetele 32, 33). Termenul apare și în ms. 45 (*ibid.*).

1.4.45. *priștejenie* 'pribegie, starea de pribieag' (<vb. *a prișteji* ; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.25. – 1.2.27), în ms. 45 : „*Priștejenia fiilor Israîl ce au prișteșit în Pămîntul Egiptului*“ (Ex., 12, 40).

1.4.46. *a prișteși 'a pribiegi'*, 'a fi venetic, a se muta dintr-un loc într-altul' (<vsl. *priști*), în ms. 45 (Ex., 12, 40).

1.4.47. *priștef* 'pribieag, venetic, străin' (<vsl. *prișlică*), în ms. 45 : „*Priștef sîntu în pămîntu străin*“ (Ex., 2, 22 ; la fel în : 6, 4 ; 12, 9). În BB : „*Nemîernic*“ ; în ms. 4389 : „*Vînetic*“.

1.4.48. *a (se) proslăvi 'a (se) transfigura'*, 'a se schimba' (<vsl. *proslavită*), în ms. 4389 : „*Si pogorîndu-se el din munte, nu știa că se-au proslăvit chipul fetei obrazului său*“ (Ex., 34, 29) ; „*Că era chipul fetei obrazului lui proslăvit*“ (Ex., 34, 30). Pe margine, în dreptul ultimului verset citat, este adăugat, de aceeași mină, textul : „*Se schimbase chipul lui Moîsî*“. În BB : „*Se-au mărit chipul fetii obrazului lui*“ (Ex., 34, 29). Același text se găsește și în ms. 45. Aici, în plus, sunt adăugate pe margine, de aceeași mină, cuvintele : „*Aici să înfrîmsătă obrazul lui Moîsî*“. Pentru comparare, vom reproduce același fragment din versiunile slavă, latină și germană (Ex., 34, 29). În slavonește : „*икона прославлена обличие погони лице его*“ ; în latinește : „*Ignorabat quod cornuta esset facies sua*“ ; în germană : „*Wußte nicht, daß die Haut seines Angesichts glänzte*“. Diferențele sunt remarcabile (vezi SCHARBERT, Exodus, p. 132–133).

1.4.49. *rană* 'plagă, caznă, pedeapsă divină', 'ne-norocire' (<vsl. *rana*), în BB : „*Încă o rană voi aduce eu pre farao și pre Eghipet*“ (Ex., 11, 1) ; „*Si nu va fi întru voi rană ca să vă surpați*“ (Ex., 12, 13) ; „*Căutați să nu altă rană aduc eu preste voi*“ (Ex., 33, 5). În ms. 45, primele două versete citate mai sus sunt asemănătoare ; al treilea este puțin modificat : „*Căutați să nu altă rană voi aduce eu pre voi*“. Sensul 'caznă, plagă, pedeapsă divină' al cuvântului *rană* se întâlnește și în ms. 4389, Ex., 12, 13 ; 33, 5. Dar în toate cele trei texte, este prezent și sensul 'Wunde'. Modificarea semantică a putut fi realizată pornindu-se de la modelul grecesc, în care (ἡ) πληγή, -ῆς inseamnă atât 'coup', cât și 'malheur', sau de la cel latinesc, în care *plaga*, -ae sunt sensurile : 1. 'lovitură', 'izbire', 'ciocnire', 2. 'rană', 3. (figurat) 'ne-norocire'.

1.4.50. *a răpști 'a murmura'*, 'a mormăi', 'a mirii', 'a fi nemulțumit' (<vsl. *răpăstăti*, *răpăstăgo*), în ms. 4389 : „*Că noi ce sintem să răpști spre noi*“ (Ex., 16,

7) ; „*Că au auzit Domnul răpșirea voastră care răpșili pre noi*“ (Ex., 16, 8) ; „*Si răpșitia asupra lui Moisei zicînd*“ (Ex., 17, 3). În BB și în ms. 45 : *a gîlcevi*.

1.4.51. *răpșire 'murmur', 'nemulțumire'* (<a răpșii, vezi cuvântul precedent), în ms. 4389 : „*Că au auzit Domnul răpșirea voastră spre Dumnezeu*“ (Ex., 18, 7 ; termenul se întâlnește și în versetele : 8, 8, 9, 12). În BB și în ms. 45 : *gîlceavă*.

1.4.52. *slovean*, în sintagma : *la sloveni* 'text biblic în limba slavonă', 'limba veche slavă bisericăescă' (<vsl. *slověnīnū*), în ms. 4389 : „*Acête doaoă soroace la sloveni nu se află*“ (Ex., 15, 20 ; text scris pe margine, de aceeași mină). Însemnare marginală, de aceeași mină, în dreptul versetelor menționate).

1.4.53. *soroacă* 'verset (biblic)' (<vsl. *sroka*), în ms. 4389 : „*Acête doaoă soroace la sloveni nu se află*“ (Ex., 15, 20 ; text scris pe margine, de aceeași mină).

1.4.54. *sponcă* 'copcă', 'cîrligel la haină' (<polon., rus. *sponka*), în ms. 45 : „*Au înpreună gardurile unul cu altul cu sponcile și să făcu cortul*“ (Ex., 36, 11 ; cuvântul mai apare și în : 36, 15 ; 39, 10, 11, 12 ; și *sponce*, scris pe margine, de aceeași mină, în Ex., 26, 6, ca sinonim al lui *belciuge*, din text). În BB, este folosit cu acest sens cuvântul *copcă* (în Ex., cu 9 ocorrînțe). Pl. *copice* este menționat și în ms. 45 (Ex., 33, 11 ; cuvântul este adăugat pe margine, de aceeași mină, pentru *sponce*, din text). Prima atestare dată T² (1740) trebuie modificată : cca 1665–1685).

1.4.55. *stebă* 'fir de păi, fir de plantă' (în rînă) (<vsl. *stibă*), în ms. 4389 : „*Trimis-ai mănia ta și i-au măncat ca pre niste stebă*“ (Ex., 15, 7). În BB și în ms. 45 : „*Ca trestiia*“.

1.4.56. *susaiu* 'plantă din care se face salată' (*Soncus oleraceus*) (cf. ucr., rus. *susai* ; vezi Scriban, *Dicț.*, s.v.), în ms. 45 : „*Azime cu susaiu*“ (Ex., 12, 8 ; pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvântul *lăptuci*). În ms. 4389 : „*Azimă cu susaiu*“ (*ibid.*). În BB : „*Azime cu papadie*“ (*ibid.*).

1.4.57. *a sășteni, a sveșteni*, vezi mai sus, I.3.14.9.

1.4.58. *șugubină* 'plată de răscumpărare' (<vsl. *dușegubină* 'animam perdens' ; din sintagma : **faptă dușegubină* 'faptă prin care își pierzi sufletul', s-a trecut, ca urmare a unei analize eronate, la înșiruirea *faptă de șugubină* ; cf. și *șugubăj* <vsl. *dușegubici* 'Mörder' ; vezi H. Tiktin¹, DRG, s.v.), în ms. 4389 : „*Iar del vor bâga de șugubină, să dea prel pentru sufletul său*“ (Ex., 21, 30). În BB și în ms. 45 : „*Răscumpărări*“.

1.4.59. *volnie* 'liber', 'slobod' (<vsl. *volinū*), în ms. 45 : „*Il vei slabodi volnie în dar*“ (Ex., 21, 2 ; și în : 21, 5, 26, 27). În BB și în ms. 4389 : „*Slobod*“.

1.4.60. *a vorbi* (<vsl. *dvoriba* 'serviciu la curte, omagiu' ; 'cuvint, vorbire, vorbă') apare în cele trei texte de care ne ocupăm de foarte puține ori. Astfel, în BB există o singură atestare : „*Să nu-l vorbești de rău*“ (Ex., 22, 28). Aici, verbul folosit pentru a denumi actul vorbirii este *a grăi*, prezent în sute de ocurențe, alături de *a zice*, *a spune*, fiecare din ele cu regimul său special. În ms. 4389, verbul *a vorbi* cunoaște, de asemenea, un număr mic de ocurențe, numai 3 în cartea *Iesirea* : *vorbesc* (Ex., 28, 3) ; *vorbi* (Ex., 34, 31) ; *vorbind* (Ex., 19, 9). În ms. 45, *a vorbi* nu este folosit niciodată în cartea *Iesirea* ; termenul curent este *a grăi*. Apare, însă o singură dată a *vorobi* : „*Pre boiarinul ndrofului tău să nu-l vorovești de rău*“ (Ex., 22, 28). Etimologia lui *a vorobi* și raporturile lui cu *a vorbi* nu sunt suficient clarificate.

1.4.61. *a zăloji* 'amaneta' [*<vsl. založiti* ; sunetul -j- din cuvântul românesc este etimologic] ; în exemple ca *zălojil(ă)*, *zălojite*, din anii 1621, 1694, din Moldova, nu se întâlnește, cum presupune I. Gheție, BDRL, p. 150, trecerea africatei și la spiranta de tip moldovenesc

z, în sensul că prin *j* (x) s-ar nota, în acest caz, spiranta respectivă. Împotriva acestei explicații privind valoarea grafemului *x* în acest cuvînt pledează prezența formei cu *j* în texte care provin din Oltenia sau din Muntenia, regiuni în care graiurile populare nu cunosc spiranta *z*: *zălojiți*, Mănăstirea Horezu-Vilcea, 1715, exemplu citat de I. Gheție, op. cit.; forma cu *-j-* apare și în BB și în ms. 45, vezi imediat mai jos. În ce privește originea africatei *-g-*, ea a apărut pe teren românesc, atunci cînd de la *zălog* (< vsl. *zalogū*) s-a derivat, cu sufixul verbal *-i*, verbal *a zălogi*. Acesta din urmă a funcționat un timp alături de varianta *a zăloji*, al căruia *-j-* provine din sl. *ž*, după care a fost acceptată în norma limbii române literare, dar și în vorbirea populară, varianta cu *-g-*: *a zălogi*, în BB: „*Iară de vei zăloji zălog haina vecinului, mai nainte de apusul soarelui să o dai lui*” (Ex., 22, 26). Acest citat se găsește și în H. Tiktin, DRG, s.v. Forma *zăloji* este prezentă și în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4389: „*Va pune zălog*” (*ibid.*).

1.4.62. *zăveasă* (și *zăvasă*) ‘perdea’, ‘draperie’ (la ușa bisericii, la cort) (< vsl. *zavesa*) se întîlnește numai în ms. 4389: *zăvasd* (Ex., în 9 ocurențe); *zăveasă* (Ex., în 3 ocurențe); *zăvese* (Ex., în 32 de ocurențe); *zvēse* (Ex., 26, 1; aici, probabil, o greșală de transcriere). În BB: *gard, acoperiment, pielea cortului, plinăz*; în ms. 45: *gard, plinăz*; în PO: *procoave*. Cf. mai jos, sub IV.2.1.27., *gard*.

1.5.0. Elemente grecești

În acest subcapitol sunt grupate elemente de origine grecească, din textele studiate, care au pătruns în română în epoci diferite, începînd cu epoca latinei populare (aşa-numitele elemente vechi grecești), continuînd cu epoca bizantină sau medio-grecă și încheind cu perioada neogrecă, aceasta din urmă aflată în faza incipientă în timpul cînd se scriau texte de care ne ocupăm. O stratificare realizată pe o datare sigură a momentului pătrunderii în română a fiecărui element lexical de origine grecească a constituit o preocupare susținută a cercetătorilor cîştinii elementelor grecești în română (A. Philippide, Chr. Geagea, H. Mihăescu, G. Murnu, L. Gáldi și alții). Totuși, sunt numeroase cazuri de imprumuturi, mai ales din acele provenite din ultimele două perioade, bizantină și neogrecă, despre care nu se poate spune cu precizie cînd au pătruns în română. Din această cauză, elementele grecești din acest subcapitol vor fi prezentate în bloc, în ordine alfabetică, așa cum s-a procedat și în cazul elementelor de origine slavă.

Foarte puține din elementele lexicale care urmează au intrat în română pe cale directă, adică în urma unor contacte lingvistice nemijlocite între români și greci, la nivel popular. Cele mai multe denumiri se referă la concepte culturale din domeniul religios, din domeniul juridic, din cel moral, filozofic, dar nu lipsesc nici termenii legați de viața materială. Unele cuvinte au fost introduse de cărturarii români care știau limba greacă, altele, de această origine, au fost preluate din scrierile în limba slavonă, în care elementele grecești de cultură pătrunseseră de multe veacuri. O separare a imprumuturilor directe, adică introduse de cărturarii români care traduceau direct din grecește, de imprumuturile grecești pe care învățății români le-au preluat din versiunile slavone ale textelor traduse de ei în română, este, de asemenea, dificil de realizat. Din această cauză, toate imprumuturile vor fi prezentate în ordine alfabetică, cum s-a spus, iar cu prilejul potrivit se vor menționa și, echivalentele slavonești ale etimoniurilor grecești invocate pentru termenul românesc. O separare între slavonism și grecism este grevată de multe

momente de incertitudine. În orice caz, aceste elemente culturale constituie ceea ce s-a numit „neologismele” limbii române literare vechi. Alături de slavonismele și grecismele culte, funcționează în epocă elementele de origine latină savantă, cîteva elemente neolatine, cuvintele greco-latine foarte numeroase și cuvintele greco-ebraice sau greco-orientale, ale textelor religioase, în primul rînd. Toate aceste „straturi lexicale” culte sunt bine reprezentate în variantele literare ale vechii române literare, numărul lor fiind foarte ridicat la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Prin intermediul acestor „neologisme”, precum și prin acela al foarte numeroaselor „calcuri lingvistice”, cărturarii din acel timp puteau da expresie în limba română literară oricărui idei teologice, filozofice, morale, juridice etc., care circulau în texte din care se traducea. Aceeași situație se întîlnește și în textele originale, datorate cărturărilor români, al căror număr și celebritate sunt în creștere la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Textele vechi românești ne oferă o limbă literară care era în stare să vehiculeze toate elementele caracteristice ale unei culturi elevate, majore.

1.5.1. *ahatís* ‘agată’ [*< gr. (ό) ἀχάτης, -ου*], în BB, Ex., 28, 19; 39, 10; la fel în ms. 45. În ms. 4389: „*Ahatís*” (Ex., 28, 19; accentul nenotat).

1.5.2. *amethístos* ‘ametist’ [*(ά) ἀμέθυστος*], în BB, Ex., 28, 19; 39, 9; la fel în ms. 45. În ms. 4389, în Ex., 39, 10. În PO: „*Amalie*”.

1.5.3. *antráx ‘rubin’* [*< gr. (ό) ἄνθραξ, - αξος; vsl. ανθράξ*], în BB, Ex., 28, 18; 39, 9; la fel în ms. 45. În ms. 4389, Ex., 28, 18; aici, pe margine, de aceeași mînă, este făcută precizarea: „*Carbunul sau robin*” (vezi mai sus, IV.1.2.4.; 1.2.9.). Cf. ST. L. FAC., p. 89; IV.1.3.14.

1.5.4. *argat* ‘serb’, ‘rob’, ‘slugă’ (și *argată*) [*< gr. ἄργατης, vgr. (ό) ἐργάτης, -ου ‘ouvrière’*; termenul grecesc a pătruns și în vsl., bg., ser., alb.], în ms. 4389: „*Iar de va fi argatul, va fi în simbria lui*” (Ex., 22, 15); „*Cel dentăi născut al argatei carea iaste la moară*” (Ex., 11, 5).

1.5.5. *bezer* ‘peritoneu, prapur’ [*< gr. μεσάραιον si μεσεντέριον, μεσέντερον ‘mésentière’; sunetul *b-* s-ar explica prin influență slavă, după H. Tiktin* ², DRG, s.v.; cu această ocazie, facem precizarea că prima atestare dată în dicționarul menționat, anume anul 1833, pentru cuvintul *bezer*, trebuie mutată între anii 1665–1680], în ms. 4389: „*Băzărul mașelor*” (Ex., 29, 13, 22). În BB: „*Prapor*”.

1.5.6. *catapetezmă* ‘perdea (la biserică, la templu)’ [*< gr. (τὸ) καταπέτασμα, -τας ‘tenture, rideau’*], în BB, Ex., 39, 34; *catapelázma* (Ex., 35, 11).

1.5.7. *căjeie* ‘căjuie, vas de metal în care se arde tămiile’ [*< gr. κατζί*], în BB: „*Căjile*” (Ex., 25, 29). La fel în ms. 4389 (*ibid.*). În ms. 45: „*Lingurile*”; pe margine este adăugat, de aceeași mînă, cuvîntul *cădelniție* (*ibid.*).

1.5.8. *chidaris* ‘un fel de turban pe care îl purta marele preot, la evrei’ [*< gr. (ή) κιδαρίς, -εως ‘turban’*; ‘Name einer turbanartiges Kopfbedeckung, die nur die persischen Könige trugen, auch vom Turban des jüdischen Oberpriesters; vermut. heth.-oriental. Ursprungs’ (H. Frisk, GEW, I, p. 850)], în ms. 45: „*Si vei face chidaris vișină*” (Ex., 28, 35). Pe margine, în dreptul versetului menționat, este adăugat, de aceeași mînă, cuvîntul *pălărie*. În BB: „*Chivără de mătase*” (*ibid.*). În ms. 4389: „*Pălărie de vișină*” (*ibid.*). Termenul *chidar*, folosit și în textul actual al Bibliei (B 1975, Ex., 28, 37), nu este înregistrat în dicționarele românești.

1.5.9. *ehivot* ‘Arca Alianței’ [*< gr. κιβωτός, vsl. kivotū*], în BB, Ex., într-un număr de 26 de ocurențe

În ms. 45 : „Sicriiul mărturici“ și „Cortul mărturiei“. În ms. 4389 : „Sicriul mărturiei“. Cf. ST.L. FAC., p. 88; IV.1.3.7.

1.5.10. clondir 'vas de sticlă cu gâtul scurt și îngust' (cf. ngr. κρύπτης, κλοντής ; bg. кръндири, kondil ; srb. kondir), în BB : „Turnă în clondir“ (Ex., 29, 6). La fel, în ms. 45 și în ms. 4389. În ultimul caz, sunt adăugate pe margine, de aceeași mină, cuvintele : „In păhat“.

1.5.11. cort, în sintagmele: „Cortul legii“, „Cortul mărturiei“ (<gr.-biz. κόρτη, -τις 'tentorium' <lat. cohors, -tis), în BB, Ex., cu un număr de 108 ocurențe ; în ms. 45, un număr de 100 de ocurențe ; în ms. 4389, un număr de 85 de ocurențe.

1.5.12. didrahmă 'piesă de 2 drahme' [<gr. (τὸ) δίδραχμον ; adj. δίδραχμα 'de două drahme'], în BB, Ex., 30, 13, 13, 15 ; didrahmul (Ex., 30, 13, 13) ; pl. didrahme (Ex., 21, 32). În ms. 45 : didrahmă (Ex., 30, 15) ; didrahmu (Ex., 30, 13, 13) ; didrahmul (Ex., 30, 13) ; didrahmi (Ex., 21, 32). În ms. 4389 : didrahmă (Ex., 30, 13, 13) ; didrahma (Ex., 30, 13) ; didrahme (Ex., 21, 31, 32). Cf. ST.L. FAC., p. 88 ; IV.1.3.9.

1.5.13. drahm (și drahmd) 'monedă și unitate de măsură de greutate' (<gr. δράχμη, δράχμα) în BB : drahmu (Ex., 38, 25) ; drahme (Ex., 21, 32). În ms. 45 : „Drahmu“ (Ex., 38, 25). În ms. 4389 : „Drahmei“ (Ex., 38, 8).

1.5.14. engolpión (și : engolpiu, engólpiu) 'hoşen', 'Brustschild des Hohenpriesters' (<gr. ἔγκόλπιον), în BB : „Si vei face preste engolpión lanțuri impletite“ (Ex., 28, 22). Cuvântul mai este folosit încă în 16 ocurențe din carteia Iesirea. Nu se întâlnește însă în aceeași carte a ms. 45 și nici în ms. 4389. Cf. mai jos, IV.2.1.16., cuvînt.

1.5.15. finic 'curmal' (<gr. φοῖνιξ, -κος ; vsl. finikū), în BB : „70 de pomii de finic“ (Ex., 15, 27). În ms. 45 : „Bucumi de finic“ (ibid.) ; în ms. 4389 : „Siliștri de finic“ (ibid.).

1.5.16. horă 'dans, joc' [<gr. (ό) χορός, -οῦ 'danse'], în BB : „Ieșiră toate muierile pre urma ei cu timpești și cu hore“ (Ex., 15, 20). În ms. 45 și în ms. 4389 : „Danjuri“.

1.5.17. hrisólithos (și hrisolithos) 'topaz, o piatră prețioasă' [<gr. (ό) χρυσόλιθος, -ου <χρυσός 'aur' + λίθος 'piatră' ; lat. chrysolithos 'topaz'], în BB, Ex., 28, 20 ; 39, 11. La fel și în ms. 45. În ms. 4389 : 28, 20. În PO : „Crijolită“.

1.5.18. iréos (și : íris) 'casie, un fel de scorțișoară' (<gr. ἶρις și ἵρεως 'aus der Schwertlilie bereitet', vezi H. Frisk, GEW, I, p. 735), în BB : „Si de iréos, 500 de scigli“ (Ex., 30, 24) ; în Biblia grecească : „Καὶ ἵρεως πεντακοῖους Σίκλους“. În ms. 45 : „Si de íris“ (ibid.) ; în ms. 4389 : „Casie“.

1.5.19. lighirion (și : lighirión) 'un fel de piatră prețioasă de culoare roz-galbenă, transparentă ; piatra linxului ; turmalină' [<gr. λυγγούριον (și : λυγκ-, λυγ-) 'Art Bernstein' ; denumirea este alcătuită din cuvintele λύγξ + ούρον, „weil der betr. Stein als aus dem Urin des Luchses entstanden galt“ (H. Frisk, GEW, II, p. 141, sub λύγξ) ; în lat. ligurius ; de aici, liguri din PO], în BB : „Lighirión“ (Ex., 28, 19 ; 39, 10). În ms. 45, la fel (dar accentul nu este notat) ; în ms. 4389 : „Lighirion“ (Ex., 28, 19).

1.5.20. logofăt 1. 'slujbaș', 'șef', 'supraveghetor' [în textul latinesc : praepositus ; în cel grecesc : (ό) γραμματεύς, -έως] (<gr. -biz. λογοθέτης), în BB : „Si grăbiila pre ei îspravnicii norodului și logofătii (Ex., 5, 10). Termenul mai apare în BB, Ex., în : 5, 6, 14, 15, 19 ; în ms. 45, în : 5, 6, 10, 14, 19 ; în ms. 4389 : 5, 10, 14, 15, 19. 2. 'grămatic, diac, pisar, scriitor de cancelarie, secretar', în ms. 4389 : „Si pune preste

dînșii căpitani, și izbaș, și ceauș, și vălaș, și logofet“ (Ex., 18, 21 ; cuvîntul apare și în versetul 25, precum și pe margine, adăugat de aceeași mină, în dreptul versetului 25). În BB și în ms. 45 : „Aducători-inlontru-de-cărți“ (în ms. 45 : ...inlontru...) ; vezi mai jos, în cap. *Calcuri lingvistice*, IV.2.1.2., *aducător*.

1.5.21. mitră 'acoperemînt al capului la arhieci' (<gr. μίτρα ; vsl. mitra), în BB, Ex., cu un număr de 7 ocurențe ; în ms. 45, cu un număr de 8 ocurențe ; în ms. 4389, cu un număr de 4 ocurențe.

1.5.22. nótos (și : nótón) 'vînt de sud-vest' ; expr. *despre notos* 'sud, sud-vest' [<gr. νότος 1. 'Süd(west)-wind, der Nebel und Nässe bringt' ; 2. 'Der Süden', 'Südwesten' ; forma noton, care apare uneori în textele românești, este la origine o formă casuală], în BB, Ex., într-un număr de 6 ocurențe (vezi *Indicele de cuvinte*). În ms. 45 : „Vîntu noton“ (Ex., 10, 13 ; pe margine, este adăugată, de aceeași mină, explicația : „Despre răsărit“), după gr. ἀνεμονότον ; vîntu notos (Ex., 10, 13) ; „De cătră notos“ (Ex., 26, 35 ; 40, 22) ; „Despre notos“ (Ex., 27, 9 ; 36, 19). În ultimele două cazuri, în BB, Ex., este folosită construcția „Despre austru“ (Ex., 27, 9 ; 36, 20). Termenul notos nu apare în ms. 4389, Ex. Aici se întâlnesc expresii ca : „Vînt despre răsărit“ (Ex., 10, 13) ; „Despre amiazăzi“ (Ex., 26, 20). Cuvîntul notos nu este înregistrat în DLR și nici în alte dicționare românești. Apare, însă, în *Herodot*-ul de la Coșula, cu ambele sensuri consemnate mai sus (vezi HERODOT, *Glosar*, p. 735).

1.5.23. omofor 'piesă de vesmînt preoțesc, un fel de eșarfă lungă, purtată pe umăr' (<gr. ὁμοφόριον ; vsl. omoforū), în ms. 4389 : „La omofor“ (Ex. 25, 7). Aceste cuvînte sunt adăugate pe margine, de aceeași mină, pentru a explica sintagma „La cel-preste-umăr“, din text. Vezi mai jos, IV.2.1.95.

1.5.24. onihíon (onihión, óniha, oníha, oníhas) 'onix, numele unei pietre prețioase' [<gr. (ό) ὄνυξ, -υχος, de la ὄνυξ 'unghie', din cauza culorii alb-strălucitoare, asemănătoare cu cea a unghiei. Denumirea grecească a putut fi și rezultatul unei etimologii populare, care a acționat asupra unui cuvînt străin, de origine necunoscută. În gr. există și compusul σαρδ-όνυξ (*Sardonyx*) 'id.' ; de asemenea, și varianta (τό) ὄνυχιον 'Art Onyx', din care provin forme românești menionate mai sus : onihíon, onihión (vezi H. Frisk, GEW, II, p. 399)], în BB : onihíon (Ex., 28, 20 ; în textul grecesc : δύνυχον ; 39, 11 ; în textul grecesc : δύνυχιον) ; oníha (Ex., 30, 34 ; în gr. ὄνυχα). În ms. 45 : onihíon (Ex., 28, 20 ; 39, 11) ; óniha (Ex., 30, 34). În ms. 4389 : onihíon (Ex., 28, 20) ; oníhas (Ex., 30, 34).

1.5.25. ovreu, subst. și adj. [<ngr. 'Οβριός, 'Οβραῖος ; în medio-greacă, cu 'E- : 'Εβραῖος, formă prezentă în versiunea grecească a *Biblici*, tipărită cu cheltuiala lui Šerban Cantacuzino, la Veneția, în 1687 ; vsl. evreinū]. Forma cu o- se întâlnește și în alte texte vechi românești : în PO : „Ovreiau“ (Fac., 39, 14) ; la Coresi (1561) : *Ovreia Iudeia* (<ngr. 'Οβραῖα) ; în scrierile lui Dosoftei, vezi DLR, s.v.] ; în BB : ovrei este atestat într-un număr de 3 ocurențe în carteia Iesirea ; ovreiu, într-un număr de 2 ocurențe ; ovreilor, într-un număr de 8 ocurențe ; ovreice, în 2 ocurențe. O singură dată se întâlnește în BB cuvîntul jidovilor (Ex., 1, 15). În ms. 4389 : ovrei cunoaște 1 ocurență ; ovreiu, 1 ocurență ; ovreice (le), 4 ocurențe ; ovreiesc, 7 ocurențe ; ovreiești, 1 ocurență. Denumirea jidov este prezentă în acest text într-o singură ocurență (Ex., 21, 2) ; la fel și jidovice (Ex., 1, 15).

Față de această situație, în ms. 45 se folosește denumirea jidov, în 2 ocurențe (Ex., 2, 11 ; 21, 2) ; jidovi (Ex., 1, 22 ; 2, 7, 13) ; jidovilor, în 6 ocurențe ; jidovice (Ex., 1, 16) ; jidovicele (Ex., 1, 19). O singură

dată apare și varianta *jidanilor* (Ex., 9, 13). Forma aceasta provine din radicalul slav *židū*, *židinū* (<lat. *Judaeus*; gr. 'Ιουδαῖος) +suf. -an, în timp ce *jidov* provine din vsl. *židovinū*, iar *jidovcă*, din vsl. *židovūka*. Prin urmare, textele de proveniență sudică, BB și ms. 4 389, preferă forma de origine neogreacă *ovrei*, *ovreiesc* etc., iar ms. 45, care reprezintă varianta literară nordică, moldovenească, forma de origine slavonă *jidov*, respectiv, mai rar, *jidan*. Este totuși demn de remarcat faptul că în cazul acestor termeni norma muntenescă nu este respectată în prima carte a Pentateuhului din BB. Aici, în Fac., se întâlnesc un număr de 4 ocurențe cu *jidov* și 1 ocurență cu *jidovesc*, înlocuind ca în ms. 45, pe cind cuvintul *ovreu* etc. nu-i folosit. Dar, în cartea următoare, diortositorii bucurășteni au substituit, cu o singură excepție, pe *jidov*, din ms. 45, cu *ovreu* etc., respectând ceea ce se pare că reprezinta în epocă norma variantei muntenescă a limbii literare.

1.5.26. *papădie* 'plantă cu frunzele amăruie, care se măñină uneori ca salată' [<>gr.; etimonul propus de H. Tiktin, DRG, sub *păpădie* („Geht wunsch. auf ngr. παπαδιά 'Frau eines Priesters' zurück, vgl. zur Bedt. türk. *papadije* 'römische Hundskamille, *Anthemis nobilis*' a fost preluat de lexicografii ulteriori, care mai menționează și bg. *papadiķa* 'camomille'; 'chrysanthème'. Totuși, se pare că sensul botanic nu există în neogreacă. În sprijinul acestei idei, G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 188, citează spusele lui G. Meyer, *Türk. Sl.* I 33: „...das ich aber als Pflanzennamen nicht nachzuweisen vermugt“. În ce ne privește, propunem ca etimon al rom. *păpădie*, vrom. *papădie*, cuvintul grecesc παππάδης 'flaumig' (=pufos) <gr. (ό) πάππος, care, alături de sensul fundamental 'Großvater, Ahn' (=bunic, strămoș), are și sensul figurat '(grauer) Flaum an Samen' (=puf (de culoare cenușie) la semințe), 'Bartflaum' (=puf în barbă). Este cunoscut că păpădia are semințele pufoase pentru a putea fi ușor imprăștiată de vînt. Pentru etimonul grecesc, vezi H. Frisk, GEW, II, p. 471. Pentru istoria termenului românesc, mai sunt necesare și alte date, care să confere etimologiei propuse caracter definitiv]. Prima atestare a cuvintului *păpădie* este din 1688, în BB: „Azime cu papádie vor minca“ (Ex., 12, 8). În textul grecesc echivalent, avem: „&ζυμα ἐπὶ πικρίδων, aşadar un alt cuvînt: (ἡ) πικρίς, -ίδος 'chicorée sauvage'. În ms. 45: „Susaiu“ (pe margine: *lăptuci*); în ms. 4 389: „Susaiu“. Vezi mai sus, IV.1.4.56.

1.5.27. *pasha* 'mielul pascal' (<gr. πάσχα), în BB: *Pasha iaste a Domnului*“ (Ex., 12, 11); „*Luați-vă voaoi dupre neamurile voastre și jungheat pasha*“ (Ex., 12, 21). Acest cuvînt apare și în ms. 45, *ibid.*, fiind preluat ca atare din textul grecesc: πάσχα ἐστι κυρίου (Ex., 12, 11); θύσατε τὸ πάσχα (Ex., 12, 21). De asemenea, el se întâlnește și în 5 ocurențe din ms. 4 389 (Ex., 12, 11, 21, 43, 48).

Dar, alături de acest nou împrumut din limba greacă a *Bibilei*, traducătorii și diortositorii celor trei texte de care ne ocupăm au recurs și la termenul vechi românesc *păște*, pl. de la *pască* 'mielul pascal al evreilor' (<lat. *pascha*=vgr. πάσχα). Cuvintul *păște* este de genul feminin în exemplul următor din manuscrisul 4 389: „*Junghierea păștei Domnului*“ (Ex., 12, 27). Sensul este 'mier pascal'. Alte exemple din BB: „*Jîrtvă paștile acăstea Domnului*“ (Ex., 12, 27); „*Va face paștele Domnului*“ (Ex., 12, 48); „*Aceasta e legea paștilor: tot streinul de neam nu va minca den ele*“ (Ex., 12, 43). Termenul apare și în ms. 45, în aceleasi locuri, precum și în ms. 4 389 (Ex., 12, 43). Sensul cel mai cunoscut, anume de 'sărbătoare a Paștelui', este și el prezent în cele trei texte studiate.

1.5.28. *pielm* 'faină de griu (fără drojdie)'; 'roher Teig' (<πέλμα, -ατος 'plante des pieds' 'Sohle'; etimologie incertă; în această explicație etimologică se are în vedere faptul că faină care se adaugă la aluat, ca acesta să nu se lipsească, este presărată sub formă unui strat, vezi H. Tiktin¹, DRG, s.v.; REW⁴, nr. 6 364), în BB: „*Si luo norodul pielmul lor înainte de a să frâmlintă aluoalurile lor*“ (Ex., 12, 34); „*Si coapseră pielmul ce l-au scos den Eghipet turte de azime în spuză, pentru că nu s-au dospit*“ (Ex., 12, 39). Cuvintul *pielm* apare în aceeași contexte și în ms. 45, dar lipsête în ms. 4 389. Aici avem: „*Făină mai nainle de-a o frâmlintarea ei cu aluat*“ (Ex., 12, 34); „*Făină frâmlintată*“ (12, 39).

1.5.29. *rodie* 'fructul arbustului numit rodiu', 'grănată'; 'arbustul care face rodiu' (<gr. ρόδι, vgr. ρόδιον; vsl. *rodiu*), în ms. 45: „*Si vei face pre marginea înbrăcăminști de gios ca niște rodiu mici a rodiiei inflorite*“ (Ex., 28, 28; cuvintul apare și în versetul 30); *rodiu* (Ex., 39, 23, cu -u-, în loc de -o- neaccentuat, preluat din diminutivul care urmează); *radioare* (Ex., 29, 23, 24, 25). În BB: „*Niște rodiu mici*“ (Ex., 28, 29, 30); „*Rodei înflorite*“ (Ex., 28, 29); „*Rodei de aur*“ (Ex., 28, 30); „*Mijlocul rodiilor*“ (Ex., 39, 24); *radioare* (Ex., 39, 23, 25). În ms. 4 389, substantivul este de genul masculin: „*Ca niște rodiu mici înflorî*“ (Ex., 23, 33); „*Lîngă rodiu ei de aur*“ (Ex., 28, 34); „*Rodiu mici de aur*“ (Ex., 28, 34).

1.5.30. *sardion* 'numele unei pietre prețioase' (<gr. σάρδιον 'piatră din Sardes, locul în care a fost găsită; și: σαρδόνυξ, -υξος 'Sardonyx', vezi H. Frisk, GEW, II, p. 678), în BB, Ex., 28, 27; 39, 8; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389.

1.5.31. *sardiu* 'referitor la piatra prețioasă numit sardion' [<*sardion*] +suf. -iu], în BB: „*Pietri sardii*“ (Ex., 25, 5; 35, 8); la fel în ms. 45 și în ms. 4 389. Adj. *sardiu* nu este înregistrat în dicționare. Totodată, merită să menționăm faptul că în această perioadă apare în română sufixul -iu, cu rolul de a deriva adjective nume de culori de la substantive (*cenușă-cenușiu* etc.).

1.5.32. *smaragd* 'piatră prețioasă, strălucitoare, transparentă, de culoare verde' (<gr. σμάραγδος; lat. *smaragdus*; cuvînt probabil de origine semită, vezi H. Frisk, GEW, II, p. 747), vezi mai sus, I.3.15.0.

1.5.33. *staeti*, vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.3.15. În cartea *Ieșirea*, cuvintul se întâlnește o singură dată în ms. 4 389, Ex., 30, 34.

1.5.34. *stihar* 'haină prețioasă pînă la pămint, purtată în timpul slujbei' (<gr. στυχάριον), în ms. 4 389 (Ex., 25, 7). Cuvintul este scris pe margine, de aceeași mină, pentru sintagma *haina-cea-pînă-la-pămint*, din text.

1.5.35. *talant* 'sumă de bani' (<gr. τάλαντον, -ou 'Waage', 'Talent', n. pl. τάλαντα 'Waageschale', 'Waage', 'o anumită unitate de greutate și de valoare', vezi H. Frisk, GEW, II, p. 874), în BB, într-un număr de 8 ocurențe, în cartea *Ieșirea*. În ms. 4 389, 1 ocurență (Ex., 25, 39). În ms. 45, apare forma cu -d-: *talandu* (Ex., 25, 39; 37, 28; 38, 28); *talandzi* (Ex., 38, 24, 25, 27, 28, 30).

1.5.36. *timpan* 'instrument muzical asemănător cutobă, care poate fi acordat' (<gr. τύμπανον), în ms. 4 389: „*Si luă Mariam prorocița, sora lui A'aron, timpan în măini și ieșiră foate muierile după dînsa cu lîmpane și cu danțuri*“ (Ex., 15, 20). În BB și în ms. 45, apar variantele *timpană*; *timpene* (<vsl. *tōpanū). Vezi mai sus, I.3.12.1.

1.5.37. *tipariu* 'formă în care se toarnă metalul' (<gr.-biz. τυπάτον), în BB: „*Le-au făcut pre dînsele în tipariu și le făcu pre dînsele vișel vârsat*“ (Ex., 32,

4). În ms. 45 : „*Si le ciopli cu razul și le făceră pre înse vîrl vârsal*“ (*ibid.*); cuvîntul *raz* apare în locul gr. (ἢ) γραφίς, -ίδος, care are atât sensul 'dessin', cît și 'poinçon', 'pinceau'. În ms. 4389 : „*Ciopli chip*“ (*ibid.*).

1.5.38. topaz (și : *topazion*) 'topaz, piatră prețioasă de culoare galbenă' (<gr. τοπάζιον, τόπαζος, τόπαζον), în BB : *topázión* (Ex., 28, 17; 39, 8); în ms. 45 : *topaz* (Ex., 28, 17) și *topázion* (Ex., 39, 8); în ms. 4389 : *topazion* (Ex., 28, 17).

1.5.39. venetie (și : *venetic*) 'pribeag, străin, nomad, prișteț, nemernic' (<mgr. βενετικός, apropiat de vb. *a veni*), în ms. 4389 : *venetic* (Ex., 2, 22); *veneticul* (Ex., 6, 4; 12, 38); *veneticul* (Ex., 20, 10); *veneticului* (Ex., 23, 9); *vinetic* (Ex., 12, 4; 18, 3; 22, 21; 23, 9) *vineticul* (Ex., 12, 45; 23, 12); *vineticului* (Ex., 12, 49); *vinetici* (Ex., 22, 21; 23, 9); *vinelicii* (Ex., 12, 19). Cf. ST.L. FAC., p. 102; IV.2.3.156.

1.5.40. virilión (și : *virillion*) 'numele unei pietre prețioase, beril' [<gr. βήρυλλον (și : βήρυλλος; denumirea a venit din India, în epoca elenistică, din prákrit. *veruliya* <*veluriya* (>sansc. *vaidūrya*); la origine, a fost numele dravidian al unui oraș, *Vēlūr*, azi *Bēlūr*, din sudul Indiei; lat. *beryllus* (vezi H. Frisk, GEW, I, p. 234; Fr. Kluge-W. Mitzka, EWDS¹⁹, p. 69, sub *Beryll*)], în BB și în ms. 45 : *virilión* (Ex., 28, 20; 39, 11); în ms. 4389 : *virillion* (Ex., 28, 20).

1.5.41. višin(ă) 'fesătură fină de în sau de cinepă' (<gr. βύσσος; cuvînt de origine egipteană; vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.3.18.), în ms. 45, Ex.: *višin*, cu un număr de 31 de ocurențe; *višină*, cu 2 ocurențe; *višine*, 1 ocurență. În BB, Ex., acest cuvînt nu apare; în locul său, diortositorii bucureșteni au introdus termenul *mătase*, -ă. În ms. 4389 : *višină* apare într-un număr de 19 ocurențe.

1.6.0. Elemente grecești de origine ebraică (și orientală)

În textul biblic circulă un număr însemnat de elemente de origine ebraică, în genere orientală, care, prin intermediul textului *Septuagintei*, au ajuns a fi cunoscute în diferite limbi. Cîteva din aceste cuvînte au fost prezентate în capitolele precedente. Altele au fost grupate în prezentul subcapitol.

1.6.1. căsie 'scorjișoară' [<gr. κασία 'Kasienlorbeer, Art Zimt' (*Cinnamomum iners*) <ehr. qṣī’āh, assyr. *kasti*; lat. *cassia*, vezi H. Frisk, GEW, I, p. 797], în ms. 4389 : „*Si casie, 500 de sicle*“. În acest text, el a fost preluat din versiunea latinească. În BB : „*Ireos*; în ms. 45 : „*Iris*“; vezi mai sus, IV.1.5.18.

1.6.2. gomor 'unitate de măsură de capacitate' (<ehr.; în textul grecesc al *Bibliei* : γομόρ; în cel latinesc : *gomor*), în BB, Ex. : 10, 16, 18, 22, 32, 33, 36. În ms. 45 : *gomor*, pl. *gomori* (Ex., cu 6 ocurențe); în ms. 4389 : *gomor*, pl. *gomoară* (și : *gomoarălor*); *gomori*, în total 8 ocurențe. Termenul *gomor* apare și în PO, într-un număr de 7 ocurențe. Cu toate acestea, el este absent din toate dicționarele românești.

1.6.3. halvan 'un fel de răsină bine-miroitoare' [<gr. χαλβάνη, f. 'Galbanharz, das aus der Wurzel gewisser orientalischen (persischen und syrischer) Doldenpflanzen der Familie *Ferula* gewonnen wurde, auch Bezd. der Pflanze selbst' <ehr. ḥebanā 'id.'; lat. *galbanum* (vezi H. Frisk, GEW, II, p. 1067)], în BB : „*Halvan de miros*“ (*ibid.*); în ms. 4389 : „*Halvan de miros bun*“ (*ibid.*). În textul grecesc : χαλβάνη ήδυσμοῦ; în cel latinesc : „*Galbanum boni odoris*“. Termenul nu este înregistrat în dicționarele românești.

1.6.4. heruvim (și : *herovim*) 'inger care urmează ierarhic după arhanghel' (<gr. χερουβίμ <ehr. cherûb <assyr. k'rub 'pasare uriașă cu labe de leu și cap de om'; vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 763–4, sub *Greif*; Kluge-Mitzka, EWDS¹⁹, p. 269, sub *Greif*), în BB : *heruvim* (Ex., 6 ocurențe); *herovim* (Ex., 8 ocurențe); în ms. 45 : *heruvim* (Ex., 16 ocurențe); în ms. 4389 : *heruvim* (Ex., 11 ocurențe).

1.6.5. hin (și : *in*) 'unitate de măsură pentru lichide' (<gr. ἕνν; lat. *hin*<ehr.), în BB și în ms. 4389, Ex. : 29, 40, 40; 30, 24; în ms. 45 : 30, 24. Este absent din dicționarele românești, cu toate că apare în PO (cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 353).

1.6.6. iaspis (și : *aspis*) 'piatră semiprețioasă din categoria cuarțului, netransparentă, de diferite culori' [<gr. ἰασπίς; lat. *iaspis*<ehr. iās̄poch (<assyr. ašpū), vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 944; H. Frisk, GEW, I, p. 706], în BB : *iaspis* (Ex., 28, 18; 39, 9); în ms. 4389 : *aspis* (Ex., 28, 18). Forma din urmă se explică prin limba slavă. În *Biblia slavonă*, se întâlneste *ѧσπις*, cu *a*, în loc de *iās̄*. Substituirea silabei inițiale *ia-* prin *a*- este rezultatul unui fenomen de hipercorectitudine, petrecut în rusa veche (vezi M. Vasmer, *REW*, III, p. 497).

În ms. 45, în loc de *iaspis* apare denumirea *ghesmi* (Ex., 28, 18; 39, 9). Acesta s-ar putea explica printr-o confuzie pe care a făcut-o traducătorul între gr. *ἰασπίς* și gr. *γιασεμί* (*γιασεμούι*) (cf. il. *gesmino*), care este numele unei plante (*Iasmínium officinale*), vezi A. Scriban, *Dicț.*, s.v. *iasomie*.

1.6.7. isop 'plantă din care se făceau sfesătoace la biserică' (*Origanum hirtum*) [<vgr. ὄσσωπος f. (-ov n.) <ehr. ēzōb; vsl. *isopū*; lat. *hyssópus* (și : -um)], în BB : „*Munuchiu de isop*“ (Ex., 12, 22); în ms. 45 : „*Mänunchiu de isop*“ (*ibid.*); în ms. 4389 : „*Munuchi de issop*“ (*ibid.*).

1.6.8. siclu 'monedă și măsură de greutate la evrei' [<gr. (6) σίκλος, -οῦ <ehr. šekel, vezi A. Scriban, *Dicț.*, s.v.], în BB : *siclu*, pl. *sicli* (Ex., într-un număr de 11 ocurențe); în ms. 45 (Ex., 9 ocurențe); în ms. 4389 : *sicle* (pl.) (Ex., 3 ocurențe).

1.6.9. zamfir 'safir', 'Lazurstein' (<gr. σάφειρος; σάφειρος; lat. *sapphirus*<ehr. *sappir*, vezi H. Frisk, GEW, II, p. 677), în BB : *zamfir* (Ex., 29, 10; 28, 18; 39, 9); în ms. 45 : *zamfir* (Ex., 24, 10; 28, 18); *zamfirós* (Ex., 39, 9); în ms. 4389 : *zamfir* (Ex., 24, 10, 28, 18).

1.7.0. Elemente maghiare

1.7.1. mai 'ficat' (<magh. máj), în ms. 45 : „*Maiul plămînii*“ (Ex., 29, 22); în BB : „*Praporul ficatului*“ (*ibid.*); în ms. 4389 : „*Băzăruл maјelor*“ (*ibid.*). În grecește : τὸν λοβὸν τοῦ ἡπατος; în latinește : „*Reliculum iecoris*“; în germană : „*Den Lappen an der Leber*“. Comparind aceste versiuni, sintagma „*Maiul plămînii*“ din ms. 45 apare neclară; cf. IV.1.1.7., *ficat*.

1.7.2. marfă 1. 'vite', 2. 'avere mișcătoare, lucruri, calabalic, unelte' (<magh. *marha*, vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.4.3.), în BB, Ex. 10, 10, 24; 22, 8; în ms. 45 (*ibid.*).

1.7.3. meștersug (și : *meșteşug*) 'artă' (<magh. mes-terség), în ms. 45 : „*Lucru de meștersug de pieetri*“ (Ex., 28, 11); în BB și în ms. 4389 : „*Meteşegű*“ (Ex., 28, 11; 30, 25; 35, 33).

1.7.4. a meștersugi 'a recurge la vicleșuguri, la artificii' (<meștersug), în ms. 45 : „*Ia-mblăli dară să-i meștersugim pre însii pentru că să nu să înmulțască*“ (Ex., 1, 1); în BB și în ms. 4389 : „*Meșteşugim*“ (*ibid.*).

1.7.5. sieriu (și : *săcriu*) 1.'cos (de papură)', 2. 'chivotul mărturiei (făgăduinței)'; 'chivotul legii' (< magh. *szekrény*<lat. med. *scrinum*, vezi ST.L. FAC., p. 90; IV.1.4.5.). Sensul 1., în BB și în ms. 45 (Ex., 2, 3, 5, 6); sensul 2., în ms. 45 (Ex., 25, 20) și în ms. 4 389 (Ex., într-un număr de 24 de ocurențe).

1.7.6. tinéri 'disc', 'farfurie', 'cupă' [<magh. *tallyér* 'tányér' (<it. *tagliere*), care cunoaște în română numeroase variante dialectale : *tanger* 'disc' (LEX. MARS., 121); *tényer*, *tinyer* 'discus, orbis' (ANON. CAR. (cca 1670); *tâneariu*; *tâiere* 'farfurii'; *tâner* 'id.'; *tâniérul* 'Lam-penschirm'; *tânier*; *cineriu* etc. (vezi Lajos Tamás; EWUR, p. 759–760, sub *talger*)]. În BB, tipografia, necunoscind, desigur, acest cuvînt, l-a apropiat de infinitivul verbului a *finera*, transcriindu-l *tinére*: „*Fu-sul lui, și fojé-ile, și scăfîrlile, și tinérele, și florile dentr-Insul era*“ (Ex., 37, 18); „*Si trei finéri în chipul nuc-șoarelor*“ (Ex., 37, 20, 21); „*Si în sfîncin 4 finéri în chipul nuc-șoarei*“ (Ex., 37, 23). Că nu poate fi prea de infinitivul lung al verbului a *finera*, *finére* (<lat. *lēneō, -ere*) rezultă și din comparația cu alte versiuni ale fragmentelor menționate, în care termenul folosit are sensul 'cupă', 'pahar', 'vas'. Astfel, în latinește : „*Tres scyphi in nocis modum*“ (Ex., 37, 19), ca în BB : „*Trei finéri în chipul nuc-șoarelor*“ (vezi mai sus); lat. *scyphus*, -i 'cupă', 'pahar', 'vas de băut' <gr. *σκύφος*, în greacă : *τρεῖς κρατήρες* (ó *κρατήρ*, -ηρος 'grand vase où l'on mêlait l'eau et le vin'). În germană : „*Drei Kelche*“ (Kelch 'cupă', 'pahar cu picior', 'potir'). În ms. 4 389, *găoace* : „*3 găoaci în chipul nucilor*“ (Ex., 37, 19). În ms. 45, *scăfîrlie* : „*3 scăfîrlii în chipul nuc-șoarelor*“ (Ex., 37, 20) (<*scafá* 'cupă', 'vas (de lemn scobit)' + *-rlđ* + *-ie*). Diortositorii bucureșteni au înlocuit acest cuvînt, care îi se va fi părut regional și popular, cu unul care în epocă părea a fi la modă : *finér*. În tipografii moldoveni ai BB l-a apropiat pe acesta de verbul *finere*, în forma de plural *finéri*.

În cazul acestui cuvînt, credem că textul BB trebuie emendat : în loc de *finéri*, trebuie scris *tinéri*.

1.8.0. Elemente germane (săsești).

1.8.1. gărdină 'crestătură, sănțuleț la capătul doagelor în care se imbucă fundul butoiului' (<săs. *guargal* 'Falz am Faßdaube' <lat. **gargēlum*; vezi SSW, III, G, p. 27, sub *Gargel*; *gardină* a fost influențat de rom. *gard* și de rom. *magine*). În BB : „*Doao gár-dinc la un stilpu*“ (Ex., 26, 17). Termenul apare și în ms. 45 și în ms. 4 389. Echivalentul grecesc este (ό) ἀγκωνίσχος, -ου 'petite pièce recourbée; crochet, gond' (=cîrlig, țîțină, balama). Echivalentul din versiunea latinească este *incastratura* ("Duae incastrature"); în cea germană : *Zapfen*. În PO : „*Cepure*“; în B 1975 : „*Cepuri*“. H. Tiktin, DRG, s.v., este de părere că în BB cuvîntul *gardină*, din citatul menționat, este „*falsch angewendet*“. Observația este valabilă și pentru cele două ms. : ms. 45 și ms. 4 389. Prima atestare se modifică : 1665–1680, în loc de 1688.

1.8.2. gonț 'piatră (ascuțită)' [cf. germ. *Gänze*, pl. -en 'ganzes, festes Gestein'; termen minier, atestat din secolul al XVI-lea, vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 620; în dialectul săsesc din Transilvania există cuvîntul *göntz* (*gāntz*), dar nu ca substantiv cu sensul menționat (vezi SSW, III, G, p. 22). Nu este exclus însă ca un asemenea cuvînt să fi existat în graiurile germane medievale de pe teritoriul dacoromân și, între timp, să fi dispărut din aceste graiuri, cum s-a întîmplat și cu alte elemente de origine germană săsească în română, care astăzi nu mai au echivalent în dialectul săsesc. Exemple în acest sens pot fi văzute în lucrarea

noastră *Imprumuturi de origine germană (săsească) în română. În legătură cu etimologia cuvîntului raviă*, în ALIL, XXIX, Iași, 1983–1984, A. Lingvistică, p. 17–19. În graiurile moldovenești există și forma de feminin *goanță*, în expr. *fasole goanțe* 'fasole care rămin tară la fier' , iar substantivul *goanță* 'pietricică rotundă de cremene' este atestat de Viciu, în *Glosarul său, în localitatea transilvăneană Bouțar* (vezi DA, s.v.)], în ms. 45 : „*Luind Semfora gonțu, au tăial marginea acoperemintului trupului fiului ei*“ (Ex., 4, 25). În BB : „*Piedricea ascuțită*“; în ms. 4 389 : „*Piatră ascuțită*“ (ibid.). În ms. 45, *gonț* mai apare și în alte cărji, vezi N.A. Ursu, NOI INFORM. (III), p. 39; (V), p. 469.

1.8.3. jet 'șeaun', 'tron' (<săs. *sätz*, cu s- reflectat ca j- (2); vezi V. Arvinte, *Dt. Entlehn.*, p. 70–71), în ms. 4 389 : „*Care săde în jășul lui*“ (Ex., 11, 5; și în 12, 29). În BB și în ms. 45 : *scaun*. Vezi mai sus, 1.3.6.3.

1.8.4. tron 'chivot' [<săs. *trun*, pl. *trunen* (și variantele *trū*, *trui*) 'Lade erster GröBe', 'Lade'; 'Sarg' ; 'Geldkasse' (Fr. Krauß, *Hwspr.*, p. 982; id., *Trepp. Wb.*, p. 1 018, sub *Truhe*)], în ms. 4 389 : „*Tronul legii*“ (Ex., 25, 10). Aceste cuvînturi sunt scrise pe margine, de aceeași mînă, pentru „*Scriul mărturiei*“, din text: „*Cit să fie tronul legii de mare și cum să se împodobească*“. De remarcat, în legătură cu paternitatea traducerii ms. 4 389, că termenul *tron* 'ladă' are o extensiune teritorială în graiurile românești din Oltenia și din părțile vecine ale acestei provincii din Muntenia (vezi V. Arvinte, *Dt. Entlehn.*, p. 71–72).

1.9.0. Elemente turcești

1.9.1. capac (<tc. *kapak*), în ms. 4 389 : „*Si făcu acoperemintul lui, adecă capacul, de aur*“ (Ex., 37, 6). Pe margine, de aceeași mînă, este adăugat cuvîntul *plehupă* (vezi mai sus, IV.1.4.39.). Ms. 4 389 datează din anii 1665–1680, urmără că prima atestare a cuvîntului *copac*, stabilită pentru anul 1693 în Tiktin*, DRG, s.v., se mută cu cîțiva ani mai devreme.

1.9.2. ceaus 'mai mare peste cincizeci' (<tc. *çavuş* 'sergent (de infanterie)', 'curier', 'aprobd'), în ms. 4 389 : „*Si puse pre cale la conac îl întîlni ținger Domnului*“ (Ex., 18, 21; și în versetul 25).

1.9.3. conac 'popas (de noapte)' (<tc. *konak*), în ms. 4 389 : „*Si ju pre cale la conac îl întîlni ținger Domnului*“ (Ex., 4, 24). În BB și în ms. 45 : „*Popas*“.

1.9.4. copeă (tc. *kopča*, intrat și în bg., srb., alb., ngr., magh.; singularul *copcă* este refăcut de la pluralul *copci*, după modelul *şapcă*–*şapci* etc.), în BB : *copci*, *copce*, *copcile*, *copecile* (Ex., într-un număr de 9 ocurențe). Sinonimul *sponcă* se întîlnește în ms. 45; vezi mai sus IV.1.4.54.

1.9.5. găitan 'șnur răsucit' (<tc. *gaičan*), în ms. 4 389 : „*Tivitără sau găitan*“ (Ex., 28, 31). Aceste cuvînturi sunt adăugate pe margine, de aceeași mînă, ca sinonime ale lui *bîte*, din text. Prima atestare a acestui cuvînt din Tiktin*, DRG, s.v., anume anul 1698, se modifică : 1665–1680.

1.9.6. ghierdan 'lanț de aur la gât, colan' (<tc. *gerdan*), în ms. 4 389 : „*Aduseră...ghierdane și tot lucecruș de aur*“ (Ex., 28, 31). Cf. ST.L. FAC., p. 92; IV.1.6.4.; vezi mai jos IV.2.1.18.

1.9.7. gravani, adj. și subs., 1. 'roșu-stacoju', 2. 'stofă de culoare stacojie'. Pentru etimologie, vezi mai jos. Termenul apare numai în ms. 4 389, într-un număr de 11 ocurențe din cartea *Ieșirea*. Prezentăm cîteva contexte : „*Si roșu răsucit, și rumen, și gravani, și vișină*

timpelită, și lină de capră" (Ex., 25, 4). În BB, în loc de *gravani*, apare sintagma *roșiu înđoit* (adică vopsit de două ori, dublu); la fel și în ms. 45. Echivalentul în limba greacă este *χόκκινος 'scharlachrot'* (-roșu-aprins, stacojii); cf. vb. *χοκκινίζω 'scharlachrot sein'*; subst. (6) *χόκκος 'die Scharlachbeere, der Scharlach, die Kermescheiche'* (H. Frisk, *GEW*, I, p. 895; etimonul cuvintului grecesc este necunoscut). În versiunea latinească, a fost preluat termenul grecesc: *coccum, -i* 'kermès, graine servant à teindre d'écarlate' par suite 'écarlate' et 'vêtement d'écarlate' (Einout-Meillet, p. 129). În versiunea germană, se folosește termenul *Scharlach*, care provine din gr. *χοκκάς*, pătruns în arab. *sigillāt*, pers. *sägīrlät* 'mit Kermes oder Koschenille rot gefärbtes Kleid' > lat. med. *scarlatum*, it. *scarlatto*, vfr. *escarlate* (> engl. *scarlet*) 'Scharlach als Stoff'; cf. lat. med. *febris scarlatina* (vezi Kluge-Mitzka¹, p. 636). În slavonește, echivalentul lui *gravani* din ms. 4 389 este *չրելենիչ*, pentru care cf. vsl. *čravl'ěnъ 'χόκκινος'*, 'scarlachrot', care este participiul perfect pasiv al verbului *čraviti* 'rot färben', vbg. *čravljensъ 'rote Farbe'*; rus. *červlěnyi 'blutrot'*, vrus. *červljensъ 'id.'* (vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 172–3; M. Vasmer, *REW*, III, p. 317).

Cuvântul *gravani* mai apare în ms. 4 389, carteia *Ieșirea*, în următoarele locuri: 26, 1, 36; 27, 16; 28, 8, 15; 31, 5; 35, 6, 25, 35; 36, 8. În aceste ocorențe, echivalentul lui *gravani* în BB și în ms. 45 este cuvântul *mohoril(ul)*, cu sensul 'roșu aprins': vezi mai jos, IV.2.2.30. În PO: „*Mălase mohorilă*”. De asemenea, cuvântul *gravani* mai poate fi semnalat în carteia *Cintarea Cintărilor*, din ms. 4 389, 3, 10: „*Si suirea lui gravani*”; 7, 5: „*Si coșita capului tău ca caftanul cel gravani*”, precum și în carteia *Isaia*, 1, 18: „*De vor fi păcatele voastre...ca gravani, ca lina le voi albi*”.

În afară de ms. 4 389, cuvântul *gravani*, care, de altfel, nu este înregistrat în dicționarele românești, mai apare și în alte texte din secolul al XVII-lea. Astfel, el se întâlnește în ms. 109 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, în textul traducerii *Invățările lui Neagoe Basarab* către fiul său Teodosie: „*Își lepădă Maximilian caftanul cel împăralesc gravaniu den spinare*” (f. 52^r). În alt manuscris, anume 3 339, de la BAR, care este o copie, din 1673, a traducerii romanului popular Varlaam și Ioasaf, cuvântul în discuție este de asemenea prezent: „*Aducindu-l pre un bogal imbrăcat in haine gravani și roșit*” (f. 54^r); „*De vor fi păcatele voastre ca gravani, ca zăpada le voi albi, iar de vor fi ca rușite, ca lina le voi albi*” (f. 65^r și 74^r). N.A. Ursu, care mi-a pus la dispoziție, cu multă amabilitate, informațiile de mai sus, este de părere că acest termen, *gravani*, era caracteristic pentru limba scrisă a lui Daniil Andrean Panoneanul, invățătul mitropolit care, după opinia acelaiași filolog ieșean, ar fi și traducătorul ms. 4 389 al *Vechiului Testament*. Cuvântul în discuție, observă N.A. Ursu, este folosit și în acele fragmente din *Îndreptarea ligii* (1652) care ar fi fost traduse de Daniil Andrean Panoneanul (vezi N.A. Ursu *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul, în "Cronica"*, XVI, nr. 43 (821), din 23 octombrie, 1981, p. 5, 8).

În privința etimologiei cuvântului *gravani*, pot fi spuse următoarele. Mai întâi, termenul este de origine orientală și a pătruns în română în două rânduri. Varianta a doua este atestată în scrierile românești de la începutul secolului al XIX-lea și este prezentă în dicționarele românești, în timp ce prima variantă, *gravani*, cum s-a mai spus, a rămas necunoscută lexicografilor și lexicologilor. Varianta mai nouă are forma *hervaneá*, iar sensul este 'măntie domnească „substituită cabaniei în 1832, sub Vodă Sturdza și Ghica, cind vechea

investitura cu cabanija și cu ea a fost înlocuită cu hervaneaua și cu o tocă de samur cu flori de diamant'" (vezi L. Șăineanu, *Dicționar universal*, ed. a IV-a, p. 292, sub *hervanea*). În epocă, este consemnat și substantivul neutru *hervaniu*, pl. *hervaniuri*. Etimonul este tc. *harvani, harmani* (L. Șăineanu op. cit.; A. Scriban, *Dic.*; H. Tiktin², *DRG*, s.v.). În limba turcă, termenul a pătruns din arabă: arab. *harmal* 'o plantă din familia *Rutaceelor*, *Peganum harmala* L., 'Harmelraute', folosită de arabi pentru obținerea unei culori roșii, a așa-numitei *hormaline* 'Türkischrot' (=roșu-turcesc), și a unui praf de insecte. Cuvântul arab menționat a pătruns și în alte limbi, cum sunt: gr. *ἄρμαλα, ἄρμαλά,* *ἄρμαρά*; lat. *harmala*; sp. *alharma, harma, alfarmá,* *harmaga, alharmaga, amargaza, gamarza*; pg. *harmalá*; fr. *harmale*; it. *armora* (vezi K. Lokotsch, *Etimologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, nr. 892).

Legătura dintre variantele menționate (atât cele românești din secolul al XIX-lea, cît și cele din alte limbi) și vrom. *gravani* este evidentă, deși din punct de vedere formal și semantic sunt necesare unele precizări. Cuvântul *gravani* este preluat din limba turcă, cum arată și finala accentuată -i, care încă nu cunoscuse modificarea în -iu, decât într-un singur exemplu (vezi mai sus, în citatul din *Invățările lui Neagoe Basarab...*). Răspindirea sufixului -iu la adjectivele care denumesc diferite culori are loc începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi mai sus, IV.1.5.31, *sardiu*). Etimonul tc. *harvani* a mai cunoscut și alte transformări fonetice: trecerea lui h- la g- și metafaza grupului -ar->-ra: *harvani>gavrani>gravani*. Aceste schimbări au putut avea loc și pe terenul limbii române, deși nu trebuie exclusă și o filieră străină, încă neidentificată. În ultimul sens, poate fi invocată schimbarea sunetului h- la g-, care se constată în exemplul gr. *χαλβάνη*, față de lat. *galbanum* 'Galbanharz' (vezi mai sus, IV.1.6.3., *halvan*). Sub aspect semantic, trecerea de la sensul 'culoare' → 'stofă (de o anumită culoare)' → 'haină, sau orice alt obiect, de culoarea respectivă' constituie o evoluție semantică întinsă și în alte cazuri. Astfel, termenul grecesc (ή) *πορφύρα* a denumit, la început, fie culoarea purpurie, fie meul de purpură, din care se extragea această substanță colorată în roșu-purpuriu; apoi, termenul a ajuns la sensul 'haină de purpură' (vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 581–2). Tot astfel, cuvântul românesc *mohoril(ul)* a avut inițial sensul 'roșu de culoarea mohorului (o plantă)', apoi pe acela, întlnit în texte de care ne ocupăm, de 'stofă de această culoare'. Pentru germ. *Scharlach*, vezi mai sus IV.1.9.7.; la fel, pentru rus. *červlěnyi*; pentru rom. *verde*, vezi mai jos, IV.2.1.98.

Vrom. *gravani(u)*, din textele secolului al XVII-lea, este același cuvânt cu *hervaneá*, s.f. (cu variantă *servaneá*), *hervaniu*, s.n., din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Etimonul este tc. *harvani*.

1.9.8. *ibric* 'vas de metal' (<tc. *ibrik*), în ms. 45: „*Si căușile și ibricile cu care va turna cu élle*" (Ex., 37, 16). În BB: *năstrăpile*; în ms. 4 389: „*Păhară de aur*”.

1.9.9. *iuzbaș* (și: *izbaș*) 'mai mare peste o sută (de soldați)' (<tc. *yüzbaşı* <*yüz* 'sută' + *baş* 'șef'), în ms. 4 389: „*Si pune prește dinșii căpitani, și izbaș, și ceauș, și vălaș, și logoșef*" (Ex., 18, 21). Varianta *iuzbaș* este atestată în Ex., 18, 25, în text și pe margine.

1.9.10. *leghin* (și: *lighin*) 'ligean' (<tc. *legen* 'Waschschüssel'), în ms. 45: *leghin* (Ex., 30, 18; cuvântul este adăugat pe margine, de aceeași mînă, ca sinonim al lui *medelniță*, din text). În ms. 4 389: „*Lighin*" (Ex., 30, 28; 31, 9; 40, 7, 11, 28). În BB: „*Spălătoare*".

1.9.11. năstrapă 'vas mare de metal (nobil) pentru apă, vin' [(<tc. maşrapa (<arab. mašraba); bg. mašrapa, našrapa; srb. mašrap, -trafa; n-, în loc de m-, ca în nalbă, năframă etc. (vezi H. Tiktin⁴, DRG, s.v.)], în BB : „Si făcu vasele măsii... și căușile, și năstrăpăile“ (Ex., 37, 16). În ms. 45 : „Ibricile“; în ms. 4 389 : „Păhară de aur în care să torni“.

1.9.12. singif 'bordură', 'încastrare', 'ramă', 'chenar' (<tc. sincef), în BB : „Si o ferecă pre ea [masa] cu aur cural și-i făcu ei singifuri de aur sucisi împrejur“ (Ex., 37, 11). În ms. 45 : zimți; în ms. 4 389 : şabac; în PO : „Cunună de aur“.

1.9.13. şabac 'bordură', 'chenar', 'ramă' [tc. muşa-bak (<arab. müšebek); vezi A. Scriban, *Dicț.*, s.v.; A. Ciörănescu, DER, nr. 7 302], în ms. 4 389 : „Si făcu împrejur şabac de aur“ (Ex., 37, 2); „Si o ferecă cu aur cural și-i făcu [mesei] şabac de aur împrejur“ (Ex., 37, 11). Sinonimul cunună este adăugat pe margine, de aceeași mină, în dreptul versetului Ex., 37, 2. Cf. cuvintul precedent. Prima atestare din T^a, 1838, se modifică : 1665—1680.

1.9.14. tipsic (<tc. tepsi), în ms. 4 389 : „Si făcu vasele măsei : tipsii și căușile și păhară de aur“ (Ex., 37, 16; în BB și în ms. 45 : „Blidele“); „Si să faci tipsiile și căușile“ (Ex., 25, 29; în BB și în ms. 45 : „Blidele“).

2. CUVINTE CU SENS DIFERIT DE CEL ACTUAL

2.1.0. Cuvinte lingvistice

2.1.1. a adaoge 'a continua să', 'fortfahren zu' calchiaza gr. προστίθεναι (=προστίθημι) (vezi ST.L. FAC., p. 92; IV.2.2.1.), în BB : „Si nu veți mai adaoge și rămânea“ (Ex., 9, 29; gr. προστεθήσεσθε); „Socotește-te pre tine încă și mai adaoge să vezi fața mea, că în ce zi te vei ivi mie, vei muri“ (Ex., 10, 28). Sensul în discuție se mai întâlnește în Ex., 5, 7; 9, 28, 34; 11, 6; 14, 13; 36, 15; 35, 31. La fel este situația în ms. 45.

2.1.2. aducător, în sintagma : *aducători-lnlăuntru-decărți* 'logofăt', 'secretar', în BB (Ex., 18, 21; și în ms. 45, ibid.; aici ... -lnlăuntru-...). În ms. 4 389 : *logofăt*. Echivalentul grecesc al sintagmei este γραμματοεισ-αγωγεῖς, compus din (ό) γραμματύς, -έως 'secrétaire' [cf. (τὸ) γράμμα, -οῦς 'écrit, lettre, livre'] + (ό) ἀγωγός, -οῦ 'conducator' (<vb. ἄγω 'amener, apporter').

2.1.3. aproapele (~-lău, ~-său) [calchiaza gr. πλησίος, -α, -ον 'proche, voisin'; πλησίον 'près'; (οι) πλησιον 'les parents, les amis, le prochain'], în BB, Ex., 2, 13; 12, 4; 20, 17, 21, 18, 35; 22, 7, 8, 9, 10; 32, 26. La fel în ms. 45, dar lipsește în ms. 4 389, Ex. (vezi ST.L. FAC., p. 93; IV.2.2.5.).

2.1.4. ardere-de-tot 'jertfă completă', calc după gr. (ή) ὁλοκάρπωσις, -εως; (τὸ) ὁλόκαυστον, -ου 'holocaust'; este prezent în BB, Ex., într-un număr de 10 ocurențe, și în fiecare din cele două texte manuscrise, în cîte un număr de 9 ocurențe (vezi ST.L. FAC., p. 93; IV.2.2.9.).

2.1.5. aururi, pluralul (neobișnuit) de la aur, calchiaza pl. gr. χρυσία (sg. τὸ χρυσῖον 'Gold, Goldschmuck, Goldmünze, Geld'), în ms. 45 : „Si zis lor : La cine săntu aururi, luan-le ! Si s-au luat“ (Ex., 32, 25). Nesiguranța în folosirea acestei forme se deduce și din faptul că în dreptul versetului menționat este adăugat pe margine, de aceeași mină, forma de plural neutru *aure*. În BB și în ms. 4 389, se folosește în mod corect forma de singular.

2.1.6. a 'auzi', în construcția : a auzi cu auzire, în BB : „De vei auzi cu auzire glasul Domnului“ (Ex., 15, 26; în ms. 45 : „Să vei audzi cu audzul“; în ms.

4 389 : „De vei asculta cu ascultare“) este o traducere servilă a gr. Εὰν ἀκοῦῃ ἀκούσης τῆς φωνῆς κυρίου.

2.1.7. auzire, vezi mai sus auzi (IV.2.1.6.).

2.1.8. bine, în : *bine-mirositor*, traduce gr. εὖ-, din εὐώδης, -ης, -ες 'qui sent bon', vb. εύωδέω, -ω, εύω-δήζομαι 'sentir bon', în ms. 45 : „Si scoară dulce bine-mirositoare“ (Ex., 30, 23). Sintagma a plăcea bine, din BB („De nu va plăcea bine într-o ochi stăpinului ei“, Ex., 21, 8; la fel în ms. 45), este calchiată după gr. εὐχέσθω, viit. -άρέσω 'plaire': 'Εάρ μή εὐχεσθή ἐν οφθαλμοῦ τῷ κορίῳ αὐτῆς.

2.1.9. bun, în *bun-miros*, după gr. εὖ-, din εὐώδης, -ης, -ες 'qui sent bon', în ms. 45 : „Câlără miroș de bun-miros“ (Ex., 29, 25), după gr. εἰς δσμήν εὐώδεσ (gr. ἡ δσμή, -ης 'odorat', 'odeur'). În BB : „Bună-miroșire“ (Ex., 29, 18, 25, 41).

2.1.10. braț 'pulpă (la animale)', 'sold', calchiaza gr. (ό) βραχίων, -ονος 'bras'; 'Oberarm, Arm', im Gengensatz zu πτῆχυς ('Unterarm'); în BB : „Brațul dirept“ (Ex., 29, 22); în ms. 45 : „Brațul drept“ (*ibid.*); în ultimul caz, este adăugat pe margine, de aceeași mină, cuvintul *pulpa*, care este în acest context termenul potrivit. În ms. 4 389 : „Armul cel dirept“; în PO : „Spelitia dereaptă“; în B 1975 : „Soldul drept“; în latinește : „Armumque dextrum“; în germană : „Die rechte Keule“, și : „Brațul despărțitii“, în BB (Ex., 29, 27; în ms. 45 : „Brațul luării“, *ibid.*). În ms. 4 389 : „Umerile usebirii“ (*ibid.*).

2.1.11. cămară, în sintagma : „Cămăriile asternutului“, în BB și în ms. 45 (Ex., 8, 3), cu sensul 'dormitoare', calc după gr. τὰ ταμεῖα τῶν κοιτῶν (gr. τὸ ταμεῖον, -ou 'chambre'; gr. ὁ κοιτῶν, -ῶνος 'chambre à coucher'. În ms. 4 389 : căsuță, vezi mai jos, IV.2.2.9.; în B 1975 : „Dormitoriale“; în latinește : „Cubiculum lectuli tui“; în germană : „Schlafkammer“.

2.1.12. cincizeci, în sintagma : mai-mari-peste-cinci-zi, în BB și în ms. 45 (Ex., 18, 21, 25), care este calchiată după gr. πεντήκοντάρους (<gr. πεντήκοντα '50' + (ό) ἔρχεται, -ou 'chef'. În PO : „Cindzeceari“; în lat. „Quinquagēnarius“ (-ii); în slavonă: пѧтидесѧтъкни; în germană : „Öberste über fünfzig“; în ms. 4 389 : „Ceauș“ (vezi mai sus, IV.1.9.2.).

2.1.13. cioplită 'sculptură', 'statuie', 'chip cioplit', în BB : „Si cioplitele dumnezelor lor să le ardești cu foc“ (Ex., 34, 13). Tot astfel, în ms. 45, numai că în loc de *dumnezelor*, apare *bodzilor*. În ms. 4 389 : „cioplitrile“; în B 1975 : „Dumnezeii cel cioplisi“. Substanțivul feminin *cioplitele* redă gr. τὰ γλύπτα (τῶν θεῶν); cf. gr. γλύφω, viit. γλύψω 'graver, ciseler, sculpter'; ausmeiβeln, 'gravieren'; subst. (ή) γλυφή, -ης 'gravure, ciselure, sculpture'.

2.1.14. cioplitură 1. 'statuie' (vezi cuvîntul precedent), 2. 'gravură', în BB : „Cioplituri de peceți“ (Ex., 28, 21); „Cioplitură de pecete“ (Ex., 39, 5). Tot astfel în ms. 45. În textul grecesc: γλυφαὶ σφραγίδων [(ή) γλυφή, -ης 'gravure, ciselure, sculpture' și (ή) σφραγίς -δος, 'sceau'].

2.1.15. elacie, în sintagma : clăi-clăi 'grămezi-grămezi', în BB : „Si le adunară clăi-clăi“ (Ex., 8, 14; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Modelul este gr. θυμωνίας θυμωνίας [(ή) θυμωνία, -ας 'Haufe' și (ό) θημών, -ῶνος 'id.']; în latinește : „In immensos aggeres“; în germană : „Hier einen Haufen und da einen Haufen“.

2.1.16. cuvînt 1. 'hoșen', 'Brustschild des Hohenpriesters', în ms. 45 : „Vei face cuvîntul județelor“ (Ex., 28, 15); în ms. 4 389 : „Să faci cuvîntul judecătilor“ (*ibid.*); dar în BB : „Vei face engolpion judecătilor“ (*ibid.*). În ms. 45 : „Si vei face pre cuvîntu lonjuri înpletite, lucru de lonjuri de aur cural“ (Ex., 28, 22); în ms. 4 389 : „Si să faci pre cuvînt lanjuri împletite în chip de belciuge de aur cural“ (*ibid.*); în BB : „Preste-

engolpion"; în PO: „*Hojen*” (*ibid.*), cu variantele *hozen*, *hozin*, *hodzen*. Termenul *cuvint*, cu sensul 'hoşen', mai este atestat în ms. 45 în următoarele locuri din cartea *Iesirea*: 28, 23, 24, 26; 29, 5, 5; 35, 25; 39, 7, 7, 15, 16, 18, 20, 20; iar în ms. 4 389, în: 28, 23, 25, 27; 29, 5, 5; 35, 27. Diortositorii bucureşteni ai BB au înălăturat din cartea *Iesirea* termenul *cuvint* 'hoşen' și au pus în locul acestuia termenul impropriu *engolpion* (vezi mai sus, IV.1.5.14.). Sensul 'hoşen' al lui *cuvint* nu este înregistrat în DA și nici în alte dicționare românești. Prezența acestui sens în ms. 45, de unde a fost preluat și în ms. 4 389, se explică prin calchiera de către Nicolae Milescu a echivalentului grecesc (τὸ) λόγιον, din contextul: ποιήσεις λόγιον τῆς κρίσεων (Ex., 28, 15), tradus în ms. 45 prin: „*Vei face cuvîntul judecătorilor*” (vezi mai sus). Gr. (τὸ) λόγιον este un derivat din λόγος a. 'compte', b. 'raison'. c. 'pectoral du grand-prêtre'. Există și formele λόγικος și λόγιειον. Echivalentul latinesc este *ratiōnālis*: „*Rationale quoque judicii facies*” (Ex., 28, 15); cel german: *Brusttasche* (vezi Meillet-Ernout, DELL, p. 57). 2. 'poruncă, lege divină', în BB: „*Și au scris pre lăsprei cuvîntele acăstea ale făgăduinții: Cîte zeci cuvînte*” (Ex., 34, 28), sens calchiat după gr. δέκα λόγιοι. În ms. 45, cartea *Iesirea*, sensul acesta apare în: 16, 32; 18, 23; 19, 7, 8; 24, 3, 3, 8; 33, 17; 34, 1, 27, 27; 35, 1, 4. Sensul este prezent și în ms. 4 389. 3. 'proces, pricină, cauză juridică, judecată', în BB: „*Iară cuvîntul cel greu aducea la Moisi, iară tot cuvîntul cel ușor il judeca ei*” (Ex., 18, 26); tot astfel și în ms. 45; în ms. 4 389: „*Iar cuvîntul cel greu il vor aduce la tine, iar judecătile cîte mici să le judece ei*” (*ibid.*). Sensul 3., neînregistrat în dicționarele românești, a apărut prin transpunerea în română de către Nicolae Milescu a gr. (τὸ) ἑῆμα, -ατος 'Ausspruch' (=sentință), 'Wort', 'Erzählung'; ca termen gramatical: 'Verbum', vezi H. Frisk, GEW, I, p. 470. În textul biblic, el însemnă 'proces', 'cauză juridică', 'judecată': τὸ δὲ ῥῆμα ὑπέροχον ἀνέφερον ἐπὶ Μουσῆν, πᾶν δὲ ῥῆμα ἔλαχθρὸν ἔχρινον αὐτῷ.

2.1.17. *dare* 'prinos', 'ofrandă', 'cadou', în BB: „*Si va rădica Aaron...toată darea sfintelor lor*” (Ex., 28, 34); în ms. 45: „*Toată darea sfinților lor*”. Termenul *dare*, înținut cu acest sens și în alte scrieri din română veche, reprezintă un calc după gr. (τὸ) δόμα, -ατος 'don, présent' (din familia verbului δίδωμι, viit. δώσω, aor. ἔδωκα, perf. δέδωκα, δέδομαι 'geben'): παντὸς δόματος τῶν ἄγιων αὐτῶν. Cf. mai jos, IV.2.1.48., *luare*.

2.1.18. *depregiur-dreaptă* 'brățără', în ms. 45: „*Au adus... si cercei, si inélé, si înpletituri, si depregiur-drépête*” (Ex., 35, 21); în BB: „*Brățări*”; în ms. 4 389: „*Ghier dane*”, calc după gr. (τὸ) περιδέξιον, -ou 'bracelet du bras droit', cuvînt compus din prep. περι 'autour', 'aux environs de' + (ἡ) δεξία, -ας 'main droite'.

2.1.19. *despicătûră* 'bucată dintr-un animal adus jefită', în BB: „*Vei pune deasupra despicăturilor*” (Ex., 29, 17; la fel în ms. 45), după gr. (τὸ) διχοτόμημα, -ατος 'moitié'. Cf. ST.L. FAC., p. 94; IV.2.2.22.

2.1.20. *dimineață*, în sintagma: *dimineața-dimineață* 'în fiecare dimineață', în BB: „*Si ei încă priimîa cîte ce să aducea de la ceia ce aducea dimineața-dimineață*” (Ex., 36, 3), după gr. πρωΐ πρωΐ (πρωΐ 'dès le matin'); în latinește: „*Quotidie mane*” 'în fiecare dimineață'; în germană: „*Alle Morgen*”; în B 1975: „*În fiecare dimineață*”. Sintagma mai apare în BB, Ex., 16, 21; 30, 7, precum și în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4 389: „*Den dimineață în dimineață*” (Ex., 36, 3).

2.1.21. *delungat*, în expr. *delungat de ani* 'ani mulți', 'bătrîn', în BB: „*Pentru ca să fi să facă și bine delungat de ani să te faci pre pămîntul cel bun*” (Ex., 20, 12), după gr. μακροχρόνιος (gr. μακρός, -ά,

-όν 'long'; gr. χρόνιος, -ος (-ά), -ον 'vieux', 'qui dure longtemps'.

2.1.22. *dumnezei* (folosit numai la plural) 'idoli', 'divinități' pagine, neiudaice', 'bozi', 'zei', după gr. θεοί, pl. de la (ό) θεός, -οῦ 'dieu', cunoaște în BB un număr de 12 ocurențe, în ms. 45, 11 ocurențe, iar în ms. 4 389, 20 de ocurențe.

2.1.23. a se feri 'a refuza', 'a nu vrea să facă ceva', în BB: „*Iară de se va ferind se va feri și nu va vrea tatul ei să o dea lui pre dinsa fămăte, argintul va plăti el tălini-său*” (Ex., 22, 17; în ms. 45: „*De să va ferindu să va feri*”), calc după gr. Εὰν δὲ ἀνανεύων ἀνανεύσῃ (vb. ἀνανεύω, viit. ἀνανεύσω 'faire de la tête un signe de refus, 'refuser'). Cf. mai sus, II.6.8.1.

2.1.24. a fierbe, gerunziul *fierbind* 'cu puroi', 'inflamat', în BB: „*Băsici fierbind*” (Ex., 9, 9, 10). În ms. 45: „*Beșici fierbind*” (*ibid.*); în ms. 4 389: „*Băsici mari*” (Ex. 9, 9); „*Băsici cu rane care fierbea*” (Ex., 9, 10), după gr. φλυκτίδες ἀναζέουσαι [(ἡ) φλυκτίς, -ίδος 'pustule', 'bouton'; vb. ἀναζέω, viit. -ζέω 'bouillir', 'faire bouillir']. În latinește: „*Vesicae turgentes*” [(vb.) *turgeō*, -ēre 'a fi umflat', *turgescō*, -ēre 'a se umflă', fig. 'a se umbla', 'a fierbe', 'a clocoți (de minie)']; în germană: „*Böse Blütern*”.

2.1.25. *floare*, în sintagma: *floare de zmirnă aleasă* 'smirnă de prima calitate', în BB (Ex., 30, 23; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389), după gr. ἄνθος μύρης ἐκλεκτῆς [(τὸ) ἄνθος, -εος, -ους 'fleur'].

2.1.26. *foarte*, în sintagma: *foarfe, foarte* 'foarte mult', în BB (Ex., 1, 7, 12; 9, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389), după gr. σφόδρα, σφόδρα (cf. sl. *sťko*, *sťko*). Vezi ST.L. FAC., p. 73; II.3.2.0.

2.1.27. *gard* 'perdea', 'cortină', 'zăveasă', în BB: „*Lungul unui gard, de 28 de coji; și de lat, de 4 coji să fie un gard; o măsură va fi la toate gardurile*” (Ex., 26, 2; la fel în ms. 45). Cuvîntul *gard*, cu acest sens neobișnuit, cunoaște în BB și în ms. 45, cartea *Iesirea*, cite un număr de 27 de ocurențe (vezi Indicele de cuvinte, s.v.): În ms. 4 389: *zăveasă* (vezi mai sus, IV.1.4.62).

Sensul 'perdea', 'cortină' al cuvîntului *gard* se explică prin confuzia săcătă de traducătorul ms. 45 (Nicolae Milescu) între gr. (ἡ) αὐλαῖα, -ας (și: αὐλεῖα) 'Vorhang' (= perdea), 'rideau' și gr. αὐλίον 'Hürde' (=gard, jarc de oi); cf. gr. αὐλή 'äußerer oder innerer Hof', 'Wohnung'; gr. αὐλεῖος 'zum Hof gehörig' (vezi H. Frisk, GEW, I, p. 186). În textul latinesc, termenul echivalent este *cortina*, un derivat de la lat. pop. *curlis* 'curte'. Sub raport semantic, *cortina* a fost influențat de gr. αὐλή 'Hof', de gr. αὐλαῖα 'Vorhang'. Lat. *cortina* stă la baza germ. *Gardine* 'perdea' (vezi Kluge-Mitzka, EWDS¹⁸, p. 232).

2.1.28. a grăi, vezi mai jos IV.2.1.69., *a povesti*.

2.1.29. *imprejur-tăiere* 'circumciziune', în ms. 4 389 „*Fu singe împrejur-tăierit*” (Ex., 4, 26), calc după sl. obrezanije (< ob- 'circum' + vb. vbg. rezali, rezq 'schneiden'); gr. (ἡ) περιτομή, -ῆς 'circoncision'; lat. circumcisio, -onis.

2.1.30. *impreunare* 'aranjare', 'combinare', în BB: „*Impreunarea tămii*” (Ex., 25, 6); „*Tămălia împreunării sfîntului*” (Ex., 31, 10; la fel și în ms. 45, precum și în ms. 4 389, aci în 31, 11), este un calc după gr. (ἡ) σύνθεσις, -εως 'arrangement, combinaison'.

2.1.31. *înainte*, în sintagma: (1). *înaintile-umerilor* 'efod', în BB: „*Vei pune lanțurile împlete...după înnăștile-umerilor* denainte” (Ex., 28, 14; la fel în ms. 45), după gr. (ἡ) παρωμίς, -ίδος 'sorte de mantel', alcătuit din prep. πάρα + subst. ὕμος 'umăr', prezent, acesta din urmă, și în ἐπωμίς 'ein über der Schulter geknöpftes Gewand'; ἐξωμίς 'Gewand, das die eine Schulter frei ließ' (vezi H. Frisk, GEW, II, p. 148).

Textul grecesc este: *κατὰ τάς παρωμίδας αὐτῶν ἐκ τῶν ἐμπροσθών* (vezi mai jos, IV.2.1.95.). În sintagma ; (2.) *píne-ínaíñii* 'pîine pusă ca jertfă în sanctuar', 'Schau-brot', în BB : „*Si vei pune pre masă píne-ínaíñii pururea înaintea mea*“ (Ex., 25, 30; în ms. 45 : „*Píne-ínaíñi*; în ms. 4389 : „*Píne-a-punerii-ínaínti*“, *ibid.*), care calchiaza sintagma grecească *ἄρτους ἐνωπίους*, alcătuită din (ό) *ἄρτος*, -ou 'pain' și *ἐνωπίος*, -oc, -ov 'placé en face'; *ἐνωπίον*, *ἐνωπία* 'en face'. În latinește: „*Panes propositionis*"; în germană : „*Schaubrot*" , 'pîine expusă în sanctuar, destinată jertfei (la evrei)'.

2.1.32. inalt 'puternic', în sintagma: braț *tnall* 'braț tare, puternic', în BB : „*Voi izbăvi pre voi intru braț tnall*“ (Ex., 6, 6); „*Braț nall*“ (Ex., 6, 1); „*Brațul tău cel tnall*“ (Ex., 32, 10). În ms. 45 : „*Braț innallu*“ (Ex., 6, 6); în ms. 4389 : „*Braț nall*“ (Ex., 6, 6), după gr. ἐν βραχίον ώψηλῷ [(ό) βραχίων, -ovoς 'bras' și ώψηλῷ 'd'une manière élevée']. În latinește: „*Manus robusta*" ; în germană : „*Starke Hand*" .

2.1.33. începător 'cel care îndeamnă la ceva', 'șef', în sintagma ca: *începător de virtute*; *începător de fugă*; *începător de vin*, după gr. (ό) *ἄρχων*, -oντος 'chef', 'Befehlshaber', din familia verbului *ἄρχω*, viit. *ἄρξω* 1. 'anfangen, beginnen', 2. 'herrschen'; subst. (ή) *ἄρχή* 'Anfang, Ursprung', în BB : „*Nu iaste glas începătorilor de virtute, nici glas de începători de fugă, ce glas de începători de vin cu auzu*“ (Ex., 32, 17; în ms. 45 : „...*începătorilor după virtute...eu audzu*“), calchiaza, cuvînt cu cuvînt, din gr. Οὐκ ἔστι φωνῇ ἐξ ἀρχόντων κατ’ ἄρχήν, οὐδὲ φωνῇ ἐξ ἀρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνῇ ἐξ ἀρχόντων οὐνού ἑγώ ἀκούω. În ms. 4389 : „*Nu iaste glas a celor ce încep cu putere, nici glas de oameni biruți cu biruință, ce eu auz glas de oameni băti de vin*“ (Ex., 32, 18). În latinește: „...*clamor adhortantium ad pugnam... vociferatio compellentium ad fugam...vocem cantantium*“ (*ibid.*); în germană : „...*Geschrei wie bei einem Sieg...Geschrei wie bei einer Niederlage... Geschrei wie beim Tanz*“.

2.1.34. începătură 1. 'pîrgă, prima și cea mai bună parte a recoltei, care se aduce ca jertfă la altar'; 'jertfă, dar adus ca jertfă la altar', calchiaza gr. (ή) *ἄρχή*, -ής 'commencement'; (ή) *ἀπαρχή*, -ής 'id.', apărind în sintagma ca : „*Începătură sécării grâului*“, în BB și în ms. 45 (Ex., 34, 22). În ms. 45 : „*Începătură secerășălor de grîne*“ (*ibid.*), după gr. *ἀρχήν* θερισμοῦ πυρῶν [gr. (ό) θερισμός, -oū 'action de moissonner'; gr. (ό) πυρός, -oū 'blé'] ; „*Începăturile ariei și ale teascului tău să nu le lipsești*", în BB și în ms. 45 (Ex., 22, 29); în ms. 4389 : „*Pîrga ta și zeci uiala ariei și a teascului tău să-m aduci*“, după gr. *ἀπαρχάς* ἀλωνος και ληνοῦ σου οὐ καθυστερήσεις [gr. (ή) *ἀπαρχή*, -ής 'commencement'; gr. (ή) *ἀλων*, -ωνος 'aire'; gr. (ό) ληνός, -oū 'cuve de pressoir', 'pressoir'; gr. *καθυστερέω*, -ō si -īzō, viit. -īzō 'être en retard'; pasiv 'être privé de']; „*Începăturile dentăi ale feciorilor pămîntului tău vei aduce în-lăuntru*". în BB (Ex., 23, 19; în ms. 45 : „*Începăturile păinilor dentăi a pămîntului tău...*“); în gr. τὰς ἀπαρχάς τῶν πρωτογενημάτων τῆς γῆς σου [(ή) πρωτογένεια, -ac 'premier né'; πρωτογένεις, -ής, -ēs, πρωτόγονος, πρωτογένητος, -oç, -ov 'id.']. În versiunea latinească: „*Primitia frugum terrae tuae deferes*"; în germană : „*Das Beste von den Erstlingen deines Feldes*“; B 1975 : „*Pîrga din roadele farinii tale*“. Diortositorii bucurește-teni ai BB au modificat textul din ms. 45, introducînd cuvîntul *feciorilor*; pasajul a devenit, astfel, de neînțeles. Sensul 'pîrgă', 'osrandă adusă divinității' al cuvîntului *începătură* cunoaște în ms. 45 un număr de aproximativ 10 ocurențe. În afara de contextele menționate, în BB sensul în discuție se mai întîlnește în Ex., 25, 2, 3; 35, 5. El apare și în ms. 4389 (Ex., 25,

2 (aici, pe margine, este adăugat, de aceeași mină, sinonimul *pîrgă*); 34, 22.

2. 'generație', în BB : „*Acëstea-s începăturile semin-fiiei Levîtilor după nașterile lor*" (Ex., 6, 25), sens calchiaza după gr. ἀρχαι πατριᾶς, din textul : αὗται αἱ ἀρχαι πατριᾶς Λευτῶν καὶ γενέσεις αὐτῶν [(ή) ἀρχή, -ής 'Anfang, Ursprung'; gr. (ή) πατριά, -άς 'väterliche Abstammung', 'Geschlecht', 'Familie'].

2.1.35. încet, 1. în sintagma : *încet la limbă* 'gingav', în ms. 45 : „*Groază la glas și încet la limbă sună cu*" (Ex., 4, 10; pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvîntul *gingav*; în BB : „*Zăbănită la limbă*"; în ms. 4389 : *gingav*, redă gr. ἤχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος ἕγώ εἰμι [βραδύς, -εῖα, -ύ lent, lourd, paresseu'; 'langsam, träge'; (ή) γλῶσσα, -ης 'langue']. 2. în sintagma : *încet-încet* 'încelul cu încelul', 'treptat', calchiaza după gr. μικρὸν, μικρὸν, în BB : „*Pren încet-încet voiu scoale pre dñsii de la tine*" (Ex., 23, 30); în grecește: κατὰ μικρὸν μικρὸν ἐμβαλῶ αὐτούς από σοῦ; vezi mai jos, IV.2.1.74., *pătin*.

2.1.36. încocace, în sintagma : *încocace și încocace* 'încocace și încolo', 'peste tot locul', după gr. ὥδες καὶ ὥδε, în ms. 45 : „*Si căutind încocace și încocace, nu vădu pre nime*" (Ex. 2, 12; în BB : „*Încocace și încocacă*"; în ms. 4389 : „*Încocace și încolă*").

2.1.37. a inconjura, în sintagma : *a inconjura calea* 'a duce pe ocolite, a ocoli', în BB : „*Si incunjură Dumneazău norodul calea cea de la pustie la Marea Roșie*" (Ex., 13, 18; în ms. 45 : „*Încungiură... calea...*" ; în ms. 4389 : „*Duse Domnul oamenii încunjural în pustie*"), după gr. καὶ ἐκύκλωσεν δ θεὸς τὸν λαὸν δόδον τὴν εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὴν Ἐρυθράν θάλασσαν [vb. κυκλεύω 'entourer'; κυκλέω, -ώ 'faire tourner', 'se mouvoir en rond'; (ό) δόδος, -oū 'route, chemin, voyage']. În latinește: „*Sed circumduxit per viam deserli*" ; în germană : „*Einen Umweg machen*" .

2.1.38. a înjuga 'a pleca', vezi mai sus, II.6.9.1. d).

2.1.39. întăritură, în sintagma : *întăritura cerului* 'bolta cerească', în BB : „*Ca chipul întărîlurii cerului la curălcenie*" (Ex., 24, 10; la fel în ms. 45), după gr. ὥσπερ εἴδος στερεώματος τοῦ οὐρανοῦ τῇ καθαριστήτι [(τὸ) στερέωματα, -ατος 'firmament'; στερεός, -ά, -όν 'solide, compacte, dur'; vb. στερεώ, -ώ 'consolider' 'rendre solide, asfermir' (cf. MLD, BIBLIA 1688, I, p. 328, sub [6]).]

2.1.40. intinsoare 'stinghie, trayersă', în BB : „*Cortul și măruntăile, și acoperemîntul, și înlinsoile, și zăvoarcle, și stilpii*" (Ex., 35, 10; la fel în ms. 45 și în ms. 4389), calchiaza gr. τὰ διατόνια, sg. (τὸ) διατόνιον, -ou 'traverse' [care aparține familiei verbului τείνω (διατίνω) 'spannen, straff anziehen, ausspannen, ausdehnen, in die Länge ziehen', intr. 'sich dehnen, sich erstrecken' (H. Frisk, GEW, II, p. 863, sub τείνω)].

2.1.41. înțelept, în sintagma : *înțelept la cuget* 'iscu-sit', în BB : „*Si tu grădște tuturor înțelepților la cuget*" (Ex., 28, 3), calchiaza după gr. πᾶται τοῖς σοφῖς τῇ διανούᾳ [gr. σοφός, -ή, -ov 'sage, habile, savant'; (ή) διανοία, -άς 'intelligence']. În latinește: „*Cunctis sapientibus corde*" ; în germană : „*Die sich darauf verstehen*". Sintagma revine și în Ex., 35, 9, 24; 36, 7, altă în BB, cit și în ms. 45. În ms. 4389 : „*Mîntă înțeleaptă*" (Ex., 35, 10).

2.1.42. a invia (despre o moașă) 'a aduce pe lume un copil', în ms. 45. „[Moasele] invitia célé de partie bărbătescă" (Ex., 1, 17; cuvîntul *invitia* este scris pe margine, de aceeași mină, în locul lui *creștea*, din text), calc după gr. ζωγόνοντας τὰς ἀρσενά (gr. ζωγόνεω, -ώ 'produire un être vivant'). În BB : „*Si da viață*" .

2.1.43. judecată, în sintagma ca : *engolpion judecătilor* 'o haină preojească la evrei, hoșen'; *cuvîntul judecății* 'id.', sau numai *judecățile* 'id.', în BB : „*Si vei face engolpion judecătilor, lucru împisitrit, dupre*

tocmeala cci-presle-umăr“ (Ex., 28, 15; în ms. 45: „*Cuvîntul judecătorilor*”, ‘id.’; în ms. 4 389: „*Cuvîntul judecătorii*”, ‘id.’); calc după gr. (ἡ) κρίσις, -εος ‘juge-ment, décision’; ποιήσεις λόγιον τῶν κρίσεων. În latinește: „*Rationali quoque judiciorum facies*”. Alte exemple din BB: „*Numele fililor lui Israel pre engolpion judecătorii pre piept*“ (Ex., 28, 23), după ἐπὶ τοῦ λογίου τῆς κρίσεως; în BB, vezi și 28, 24, 25. În ms. 4 389: „*Si să poarte Aarón judecătorile feciorilor lui Israel*“ (Ex., 29, 29). În latinește: „*Portabitque Aaron nomina filiorum Israel in rationali judiciorum super pectus suum*; în PO: „*Hozenu giudecătorii*”. Sintagma *cuvîntul (cuvîntele) judecătorii ‘hoșen’* mai apare în ms. 4 389, Ex., în: 28, 23, 24, 27. Vezi mai sus, IV.1.5.14., *engolpion*; IV.2.1.16., *cuvînt*; vezi *cuvîntul următor*.

2.1.44. *județ* (și: *giudeț*), în sintagma: *cuvîntul judecătorului ‘hoșen, o haină preoțească la evrei’*, în ms. 45: „*Vei pune pre cuvîntul giudecătorului lanțurile cîleca ce-s lanțuje*“ (Ex., 28, 24), calc după gr. ἐπὶ τῷ λόγιον τῆς κρίσεως; vezi *cuvîntul precedent*; vezi și Ex., 28, 15, 23, 26. Cf. IV.1.1.15., *județ*.

2.1.45. *jug*, în: *cel-de-supt-jug ‘asin’*, în BB: „*Cel dentăi născut al celui-de-supt-jug vei mintui cu oaie*“ (Ex., 34, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Cel născut dentăi al măgaritei*”), calc după gr. ὑπὸ ζύγιος, -α, -ον ‘mis sous le joug’; ‘bête de somme’; (ὁ) ζυγός, -οῦ ‘joug’. În latinește: „*Primogenitum asini redimes ove*”; în germană: „*Den Erstling des Esels*”; în PO: „*Nasterea asinului dentitului pre o oaie schimbă*”; în B 1975: „*Intiuul născut al asinei*”.

2.1.46. *lânțuit* ‘făcut din verigă, din ochiuri de lanț’, în BB: „*Lanțurile cîlea lânțuite*“ (Ex., 28, 24; în ms. 45: „*Lanțurile cîleac ce-s lânțuje*“; în ms. 4 389: „*Lantul cel impletit*”), calc după gr. ἐλυστεωτός, -ή, -όν ‘fait de mailles ou de chainons’; (ἡ) ζλυστις, -εως ‘chaine’.

2.1.47. *limbă* ‘popor, neam’, calc după gr. ἔθνος; vsl. *jezykū*, apare în BB, carteia *Iesirea*, într-un număr de 16 ocurențe și în aproximativ tot atâtea, în ms. 45, precum și în ms. 4 389. Vezi ST.L. FAC., p. 95; IV.2.2.42.

2.1.48. *luare* ‘jertfă, dar, ofrandă adusă divinității’, în BB: „*Tot celu ce au lual luoare argint și aramă au adus luorile Domnului*“ (Ex., 35, 23; în ms. 45: „*Tot cîine au lual luare... luările*“), calc după gr. πάς ὁ ἀφαίρεμα [vb. ἀφαιρέω, -ῶ ‘enlever’; (τὸ) ἀφαίρεμα, -ατος ‘tout ce qu'on enlève’, ‘délivrance’]. Cuvîntul mai apare în BB, carteia *Iesirea*, și în: 29, 28; 35, 22; 36, 2; 38, 30. În ms. 45, el cunoaște 7 ocurențe.

2.1.49. *mare* ‘vest, apus’, în sintagme ca: *spre mare, despre mare, călă mare*, calchuri după gr. κατ-θάλασσαν ‘id.’, în BB: „*Despre mare*“ (Ex., 26, 22; 38, 12); „*Călă mare*“ (Ex., 26, 12, 27; 36, 23, 29); în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „*Spre mare*“ ‘apus’ (Ex., 26, 22); „*Despre mare*‘ (id.) (Ex., 26, 28; 27, 12). Vezi ST.L. FAC., p. 99; IV.2.3.39.

2.1.50. *meșter*, în expr. *a fi mai-mare-preste-meșteri* ‘a fi antreprenor’, ‘a conduce o lucrare’, calchiată după gr. ἀρχιτεκτονεύω, ἀρχιτεκτονέω, -ῶ ‘être architect’; ‘planen, konstruiren’, ‘Baumeister sein’; din ἀρχι-+ (ὁ) τέκτων, -ονος ‘Zimmermann, Handwerker, Künstler, Urheber’, în BB: „*Să fie moi-mare-preste-meșteri, dupre toate lucrurile mai-marelui-preste-meșteri*“ (Ex., 35, 30; în ms. 45, Ex., 35, 29, la fel), după gr. ἀρχιτεκτονεύω κατὰ πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονίας.

2.1.51. *mie*, în (1.) *mai-mare-preste-mie* ‘comandanț, sef peste o mie de oameni’, calc după gr. χιλιαρχος -ου [$\chi\acute{\imath}\lambda\acute{\imath}\omega\varsigma$, -ατ, -α ‘1 000’ + (ὁ) ἄρχος, -οῦ ‘șef’], care a stat ca model și pentru vsl. πλεύσιμηκη, bg. *tysešli, tysqšli* ‘1 000’; pentru germ. „*Oberste über tau-send*“. În BB: „*Si vei pune preste dinșii mai-mari-preste-mie*“ (Ex., 18, 21; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *căpitan*; în PO: „*Miiari*“: (2.) În expr. *întru mii* ‘pînă

la al mijlocului (neam)’, ‘la mii (de neamuri)’, calc după gr. εἰς χιλιάδας [(ἡ) χιλιάς, -άδος ‘millier’], în BB: „*Si ūcind milă întru mii celor ce mă iubescu pre mine*“ (Ex., 20, 6; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Ce fac milă în mii*“), după gr. καὶ ποιῶ ἔλεος εἰς χιλιάδας τοῖς ὄχατοι με. Expresia mai apare în BB și în ms. 45, carteia *Iesirea*, în 34, 7: „*Făcând milă la mii*“, precum și în ms. 4 389: „*Face milostenie în mii*“. În latinește: „*In millia*“; în germ.: „*An vielen Tausender*“.

2.1.52. *a mintui* ‘a răscumpără’, ‘a plăti’, în BB: „*Cel dentăi născut al celui-de-supt-jug vei mintui cu oaie*“ (Ex., 34, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Cel născut dentăi al măgaritei să schimbi cu al oii*“), după gr.: ... λυτρώσῃ προβάτον [vb. λυτρόω, -ῶ ‘rachetă’; ‘gegen Lösegeld freigeben’, de la vb. λύω ‘lăsă’, bezahlen’ (H. Frisk, *GEW*, II, p. 149); (τὸ) προβάτον, -ου ‘mouton’]. Sensul ‘a răscumpără’ al verbului *a mintui* nu-i consemnat în DLR și nici în alt dicționar românesc.

2.1.53. *a mușea*, în expr. *a mușca cu limbă* (despre un cîine) ‘a mîrlii’, în ms. 45: „*Nu va mușca cîine cu limbă lui dentru om până în dobitoc*“ (Ex., 11, 7); în gr. οὐ γρύζει ει κύων τῇ γλώσσῃ (vb. γρύζω, viit. -ξω și γρύζειαι ‘grogner’). În latinește: „*Non mulcet canis*“ (vb. mūltīō, multiō, -ire’ a mîrlii, a bombăni’); în germană: „*Soll nicht ein Hund mucken*“ (vb. mucken 1. ‘a mișca’ (putin și fără zgomot); 2. ‘a mîrlii, a bombăni’). În BB: „*Nu va chelălăi cîine cu limba lui*“; în PO: „*Nice un cîine nu va crîeni*“; în ms. 4 389: „*Nici cîine nu va mișca cu limbă*“. Cuvîntul *limbă* din textele românești menționate provine și din versiunea slavonă: *НЕ ЕКО-МЛЕЧИ НИ НЕЧ ПАЗЫКОМ* (vsl. skomati ‘stöhnen’ (-a gemie, a osta, a suspina din greu); vrus. pes ‘cîine’; vrus. jazykъ ‘limbă’). Folosirea verbului *a mușca* în ms. 45 se pare că este o eroare.

2.1.54. *naștere*, în forma de plural *nașterile* ‘spîta a neamului, arbore genealogic’, ‘totalitatea urmășilor’, calchiat după gr. αἱ γενέσεις (vezi ST.L. FAC., p. 100; IV.2.3.102.), în BB: „*Acăstea-s nașterile lui Coré*“ (Ex., 6, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389), după gr. αἱ γενέσεις ‘Kopé [(ἡ) γενέσις, -εως ‘naissance’, ‘création’]. Termenul mai apare în BB și în ms. 45, carteia *Iesirea*, în: 6, 24; 28, 10, 21.

2.1.55. *născut*, în sintagme ca: (cel) *intiu(u)* *născut*; *născut dentli*; *născut intli*, calchiate după gr. πρωτότοχος -ος, -ον ‘premier-né’; în BB, Ex., într-un număr de 23 de ocurențe; în ms. 45, în 21 de ocurențe; în ms. 4 389, în 22 de ocurențe.

2.1.56. *neîncetare*, în sintagma: *jertfa-neîncetării ‘jertfă continuă, perpetuă, zilnică*, în BB: „*Jirtva neîncetării*“ (Ex., 29, 42; în ms. 45: „*Jirtva a neîncetării*“; în ms. 4 389: „*Järtva neîncetării*“), după gr. θυσίαν ἐνδελεχισμοῦ [(ἡ) θυσία, -ας ‘sacrifice’; (ὁ) ἐνδελεχισμός, -οῦ ‘continuité’; adv. ἐνδελεχῶς ‘d'une manière continue’]. În latinește: „*Oblatione perpetua*“; în germană: „*Das tägliche Brandopfer*“.

2.1.57. *neîncetat*, -ă, în sintagme ca: *roditură neîncelată; jertfa neîncetate etc.*, ‘ofrandă, jertfă permanentă, perpetuă, continuă’, în BB: „*Roditură neîncelată*“ (Ex. 29, 38; în ms. 45: „*Jirvită neîncetată*“), după gr. κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ [(τὸ) κάρπωμα, -ατος ‘fruit’, ‘produit’; ‘offrande’; pentru al doilea cuvînt, vezi paragraful precedent]. În BB: „*Tămîiere neîncelată*“ (Ex., 30, 8), după gr. θυμίασμα ἐνδελεχισμοῦ. Autorul traducerii din ms. 4 389 este mai discursiv: „*În toate zilele totdeauna să fac jărvă*“ (Ex., 29, 28); „*Să cădească...totdeauna cu tămîie în toală vrêmea*“ (Ex., 30, 8).

2.1.58. *om*, în sintagma: „*om egyptean*“ ‘egiptean’, în BB (Ex. 2, 19; la fel în ms. 45); „*Om egypteanin*“, în ms. 4 389 (Ex., 2, 11), după gr. ἄνθρωπος Αἴγυπτος.

2.1.59. a osebi, în expr. *a osebi osebire* 'a separa', a delimita', în BB: „*Vei osebi pre dinsii osebire nainlea Domnului*“ (Ex., 29, 24), după gr. και ἀφορεῖς αὐτοὺς ἀφόρισμα ἔναντι κυρίου [vb. ἀφορίζω 'définir, limiter'; (τὸ) ἀφόρισμα, -ατος 'chose définie'; (ό) ἀφορισμός, -οῦ 'séparation', 'définition']. În versiunea latinească: „*Et sanctificabis eos elevans coram Domini*“; în cea germană: „*Und schwinge es als Schwingopfer vor dem Herrn*“.

2.1.60. a părea, în sintagma: *a i se părea cuiva cu cugetul* 'a socoti, a consideră că', în BB: „*Tot cui ce i se-au părut cu cugetul adus peceți, și cercei, și inele*“ (Ex., 35, 21), după gr. πᾶς ὁ ἔδοξε τῇ διανοίᾳ [(ή) διανοίᾳ, -ας 'intelligence'; vb. δοκέω, aor. act. (med.) ἔδοξα 'a părea', 'a socoti']. Construcția se întâlnește și în Ex., 35, 24, precum și în ms. 45 (*ibid.*).

2.1.61. picior, în sintagma: *hoina-cea-pină-la-picioare* 'hoșen, haină la preoții evrei', în BB: „*Și pietri la săpat la cel-preste-umăr și la haina-cea-pină-la-picioare*“ (Ex., 25, 7; la fel în ms. 45 și în ms. 4389; în PO: „*Falon*“), cale după gr. τὸν ποδῆρην (gr. ποδῆρης, -ης, -ες 'qui descend jusqu'aux pieds'). Sintagma mai apare în BB, carnea Ieșirea, și în 28, 4: „*Haina-pină-la-picioare*“; 29, 5: „*Haina-cea-pină-jos*“; 35, 8: „*La cea-pină-la-picioare-haină*“. În ms. 45: „*Haina-cea-pină-in-pămințu*“ (Ex., 25, 7). Denumirea apare și în ms. 4389 (Ex., 35, 9); în acest text și: „*Odăjdie lungă*“ (Ex., 28, 4), cu adaosul marginal, făcut de aceeași mină: „*Pină la picioare*“. Aceste sintagme au ca exhalent în versiunea latinească termenul *rationale*, care este, la rindul său, un calc după gr. λόγιον 'id'. Vezi mai sus, IV.2.1.16, *cuvînt*; IV.2.1.43, *judecată*; IV.2.1.44, *judecătă*; și IV.2.1.95., *umăr*.

2.1.62. piept, în sintagma: *cel-prejur-pieptu* 'o haină preoțească la evrei' (în latinește: *rationale*, în germană: *Brusttasche*), cale după gr. τὸ περιστήθιον (adj. περιστήθιος, -ος, -ον 'situe autour de la poitrine'), în BB, Ex., 28, 4. În ms. 45: „*Cel-pregiur-pieptu*“ (*ibid.*); tot în acest text și: „*Prestle-pieptu*“ (Ex., 28, 23; cu vîntele acestea sunt adăugate pe margine, de aceeași mină, ca explicație pentru: „*Cuvîntul județului*“, din text). În ms. 4389: „*Pre cuvîntul judecătii pre piept*“ (Ex., 28, 23); „*Odăjdie-preste-piepl*“ (Ex., 28, 4).

2.1.63. pipăit, în sintagma: *intuneric pipăit* 'întuneric dens, încit ar putea fi pipăit', în BB: „*Înlînde mîna ta la ceriu și să să facă...intuneric pipăit*“ (Ex., 10, 21; la fel în ms. 45 și în ms. 4389), după gr. φηλαφητὸν σκότος [vb. φηλαφάω, -ῶ 'toucher, palper, tâter'; (ό) σκότος, -οῦ 'obscurité']. În latinește: „*Tenebrae...tam densae, ut palpari queant*“; în germană: „*Solche Finsternis...daß man sie greifen kann*“.

2.1.64. pînă, în sintagma: *pînile-puncerii (-inainte)* 'pînă expusă în sanctuar, destinată jertfei', în BB: „*Si masa, si toate vasele ei, si pînile-puncerii*“ (Ex., 39, 35; la fel în ms. 45); „*Si au pus preste ea pînile-puncerii-inainte*“ (Ex., 40, 21; la fel în ms. 45), după gr. τὸς ἄρτους τῆς προθέσεως [(ό) ἄρτος, -οῦ 'pain'; (ή) προθέσις, -εως 'préposition']. În latinește: „*Ordinalis coram propositionis panibus*“; în germană: „*Und legte die Schaubrote auf vor dem Herrn*“.

2.1.65. pînțecă, în expr. *a lua în pînțecă* 'a zămisli, a rămîne gravida', în BB: „*Si o fiină pre ea, și în pînțecă luo și născu făl*“ (Ex., 2, 2; în ms. 45: „...luă...“), după gr. καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε [vb. λαμβάνω, aor. act. (med.) ἔλαβον 'prendre'; (ή) γαστήρ, -έρος, -ρος 'ventre'.

2.1.66. plăcut, în forma de pl. *plăcutele* 'cele plăcute', în BB: „*Si plăcutele inaintea lui vei face*“ (Ex., 15, 26; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „*Cèle ce plac*“), după gr. τὰ ἀρεστὰ, (adj. ἀρεστός, -ή-όν 'agréable').

2.1.67. a plinge, în expr. *a plinge cu plînsuri*, 'a se jeliu', 'a se boci', în BB: „*Si auxind norodul cuvîntul acest rău, plinseră cu plînsuri*“ (Ex., 33, 4; la fel și în

ms. 45 și în ms. 4389), după gr. κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς (vb. πενθέω, πενθῆσαι 'dépler'; 'klagen, trauern'; πενθικός 'zur Trauer gehörig', vezi H. Frisk, GEW, II, p. 478–9).

2.1.68. plinire 'încastrare', 'montare (despre prețioasele prețioase)', în sintagma: *pietile-pliniri* 'pietre prețioase încastrate, montate', în BB: „*Au adus...pietile pliniri la cea-de-prestă-umăr*“ (Ex., 35, 25; în ms. 45: „*Pietile plinirei*“; în ms. 4389: „*Și pietri de uniplere hainei cei-de-pre-dăsupra*“ (Ex., 35, 27)], după gr. τοὺς λιθους τοὺς τῆς πλήρωσεως εἰς τὴν ἐπωμίδα [(ό) λιθος, -ου 'pierre'; (ή) πλήρωσις, -εως 'action de remplir'; vb. πλήρω, -ῶ 'remplir', 'compléter']. În versiunea latinească: „*El gemmas ad superhumere*“ (Ex., 35, 27; *gemma*, -ae 'piatră prețioasă transparentă și strălucitoare, nestemata'); în cea germană: „*Eingeschüttete Steine fur den Priesterschurz*“ (*ibid.*).

2.1.69. a povesti, în expr. *a povesti în urechi* 'a spune, a transmite, a comunica', în BB: „*Pentru că să povestesci în urechile fillor voștri*“ (Ex., 10, 2; tot așa și în ms. 40 și în ms. 4389), după gr. ἡ πως διηγήσῃς εἰς τὰ ὦτα τῶν τέκνων ὑμῶν [vb. διηγέσματι, -οῦματι 'raconter'; (τὸ) οὖς, ὃς 'Ohr', gen. ὠτός, nom-ac. pl. ὠτα; (τὸ) τέκνον, -ου 'enfant']. Sunt folosite și construcțiile: „*A zice în urechile oamenilor*“, în ms. 4389 (Ex., 11, 2); „*A grăi în urechile oamenilor*, în BB și în ms. 45 (*ibid.*), după gr. λάλησον ... εἰς τὰ ὠτα τοῦ λαοῦ [λαλέω, -ῶ, viit. λαλάσω 'bavarder'; (ό) λαός, -οῦ 'peuple', 'foule']; „*A cîti în urechile norodului*“, în BB: și în ms. 45 (Ex., 24, 7; în ms. 4389: „*Citi in urechile oamenilor*“), după gr. ἀνέγνω εἰς τὰ ὠτα τοῦ λαοῦ.

2.1.70. a preoți 'a servi (divinității) ca preot', 'exercer le sacerdoce', în BB: „*Veșmintul...cu care să-m preoțească mie*“ (Ex., 28, 3; și în 28, 1, 4, 37; 29, 44; 31, 9; la fel și în ms. 45 și în ms. 4389 (Ex., 28, 3, 4)], după gr. εἰς τὸ ἱεράτευσιν μοι (Ex., 28, 4) (vb. ἱεράτευω 'exercer le sacerdoce'). În latinește: „*Ut faciant vestes...in quibus sanctificatus ministret mihi*“; în germană: „*Das sie Aaron Kleider machen zu seiner Weihe, daß er mein Priester sei*“.

2.1.71. priceput, în sintagma: *priceput la inimă* '(artist) искусит', în BB: „*La tol priceputul la inimă am dat pricepere*“ (Ex., 31, 6; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „*I-am dat inimă chibzuioare și chibzuială*“), după gr. καὶ πάντι συνετῷ χαρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν [(ή) σύνεσις, -εως 'intelligence', 'pénétration', 'conscience'; vb. συνετέω, -ῶ 'comprendre'; (ή) χαρδία, -ας 'coeur'].

2.1.72. a priimi, în expr. *a priimi în inimă* 'a avea inimă bună, a fi favorabil', în BB: „*Tot cela ce priim este în inimă vor aduce incepările Domnului : aur, argint, aramă*“ (Ex., 35, 5; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „*Fieștecare după plăcere inimii sale să dea parte Domnului*“), după gr. πᾶς ὁ καταδέχωμενος ἐν τῇ χαρδίᾳ [vb. καταδέχομαι 'recevoir', 'accueillir'; (ή) χαρδία, -ας 'coeur']. În latinește: „*Prono animo*“; în germană: „*Freiwillig*“.

2.1.73. punere 1., în sintagma: *punere-inainte* 'ofrandă, jertfă'; 'Schaukrot', în BB: „*Si vei pune înainte punerea ei*“ (Ex., 40, 4; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „*Să pui punereea înaintea ei*“ (Ex., 40, 3)], după gr. καὶ προθέσεις τὴν πρόθεσιν αὐτῆς [(ή) προθέσις, -εως 'proposition', 'préposition', de la vb. τίθημι, viit. θήσω; vb. προθέσω '(hin)setzen', '(nieder)legen', '(fest-, her-)stellen', 'grundieren', 'einrichten', 'schaffen' (H. Frisk, GEW, II, p. 897); vb. προθέω, viit. θήσω 'sacrifier d'avance ou auparavant']. În BB: „*Pîne a punerii-inainte*“ (Ex., 25, 30), vezi mai sus, IV.2.1.64., *pînă*.

2. în sintagma: *punere-de-asupra* 'acoperemînt', în ms. 45: „*Si fîce capacul punere-de-asupra de aur cural*“ (Ex., 37, 6; în BB: *acoperemînt*; în ms. 4389: „*Acoperemîntul lui, adeca capacul*“), după gr. καὶ εποίησε τὸ

ιλαστήριον ἐπίθεμα χρυσίου καταροῦ [vb. θεμά, -ῶ 'mettre en disposition de'; (ἡ) θέμα, -ατος 'dépot'; (τὸ) ίλαστήριον, -ου 'table propitiatoire (chez les Hébreux)'].

2.1.74. puşin, în: *puşin-puşin* 'incetul cu incetul', puşin cite puşin', în ms. 45: „*Pre puşin-puşin voi scoale pre ei de la tine*“ (Ex., 23, 30; pe margine, de aceeași mînă: călinel; în BB: „*Pren incel-incel*“; în ms. 4389: „*Pre-necl ii voi u impiuina*“), după gr. μικρὸν μικρὸν.

2.1.75. rămășijă 'jitiță, hambar', în ms. 45: „*Impleti yomor de mană la rămășite intru semințile voastre*“ (Ex., 16, 32; în BB: „*Jitnițe*“; în ms. 4389: „*Rămășija*“), după gr. εἰς ἀποθηχήν εἰς τας γενεάς ὑμῶν [(ἡ) ἀποθήχη, -ης 'grenier'; 'lieu où l'on tient certaines choses en réserve'; vb. τίθημι '(hin)setzen', '(nieder)legen', 'einrichten'].

2.1.76. roditură 'ofrandă, jertfă', în BB: „*Vei face... roditură Domnului*“ (Ex., 29, 41; în ms. 45: *jirtvă* în ms. 4389: *järtvei*), după gr. ποιήεις... χάρωμα χωρίῳ [(τὸ) νάρπωμα-ατος 1. 'fruit, produit', 2. 'offrande; vb. χάρω, -ῶ 1. 'donner des fruits', 2. 'faire des offrandes'].

2.1.77. roșu 'stofă de culoare roșie-stacojie', în BB: „*Roșu inpletit*“ (Ex., 26, 1; la fel în ms. 3 489; în ms. 45: „*Roșu inpletit*“), după gr. κοκκίνου κεκλωσμένου [adj. κόκκινος, -η-ον 'd'écarlate'; 'scharlachrot'; vb. κοκκινίζω 'scharlachrot sein'; (δ) κόκκινος, -ou 1. Kern von Früchten, bes. der Granate', 2. 'die Scharlachbeere, der Scharlach, die Kermeseiche'; vb. κλάθω, perf. pasiv κεκλωσμαι 'filer', 'spinnen']. În latinește: „*Coccoque bis tincto*“ (lat. *coccum*, -i 'stofă de culoare stacojie'); în germană: „*Scharlach*“ (o stofă de culoare roșu-aprins). Cuvîntul roșu, cu sensul menzionat, se întâlnește în aproximativ 25 de ocurențe în BB, *Iesirea*; cum tot atîtea atestări în ms. 45 și în ms. 4 389. Cf. mai sus, IV.1.9.7., *gravani*.

2.1.78. rumen 'stofă de purpură', în ms. 45: „*Si vîrde, si rumân, roșu îndoit și vișin inpletit*“ (Ex., 25, 4), după gr. ποφύραν [(ἡ) ποφύρα 'Purpurfarbe', 'Purpunkleid', 'Purpurschnecke']. În BB: *mohorit*; în ms. 4 389: *rumen*.

2.1.79. sădire 'dumbravă sfintă dedicată unui zeu', în ms. 4 389: „*Sădirile lor să le tăiați*“ (Ex., 34, 13; în BB: *desișurile*; în ms. 45: *desișurile*), după sl. *сѧдѡ иѧх дѧносѣчимъ*; vrus. *sadz* 'Hain'. Vezi mai jos IV.2.2.19., *desis*.

2.1.80. săvîrșenie 'consacrat', 'sfințire'; 'jertfă', în BB: „*Pentru că iaste săvîrșenie aceasta*“ (Ex., 29, 22; tot așa în ms. 45), după gr. ἔστι γάρ τελείωσις αὐτῇ [(ἡ) τελείωσις, -εως 'achèvement'. În latinește: „*Eo quod sit aries consacrationis*“; în germană: „*Denn es ist der Widder der Einsetzung*“.

2.1.81. a săvîrși 'a consacra', 'a sfinții', în BB: „*Si vei săvîrși mîinile lui Aaron și mîinile fiilor lui*“ (Ex., 29, 9; și în 29, 35; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389), după gr. καὶ τελείωσις τὰς χεῖρας Ἄρον καὶ τὰς χεῖρας τῶν υἱῶν αὐτοῦ [vb. τελέω, -ῶ, aor. τελέσ(σ)αι, pasiv τετέσθηναι, viit. τελέσ(σ)αι 1. 'beendigen', 'vollen-den', 2. 'weihen' (=a consacra, a sfinții); (τὸ) τελείωμα, -ατος 'accomplissement']. Verbul a săvîrși 'a consacra', 'a sfinții' cunoaște în ms. 4 389, carteal *Iesirea*, un număr de 6 ocurențe.

2.1.82. săvîrșire 'consacrat', 'sfințire', în BB: „*Si vei lua pieptul den berbicele săvîrșirii*“ (Ex., 29, 26; termenul mai apare și în: 29, 27, 30, 34; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389; aici: „*Cîrlanul săvîrșirii*“), după gr. ἀπὸ τοῦ κριοῦ τῆς τελείωσεως [(ἡ) τελείωσις, -εως 'achèvement']. În latinește: „*Arietem autem consecrationis*“; în germană: „*Den Widder der Einsetzung*“.

2.1.83. a scoate, în expr. *cu scoaterea va scoate*, în BB: „*Cu scoaterea va scoate pre voi*“ (Ex., 11, 1; la

fel în ms. 45), după gr. ἐκβολῇ ἐκβαλεῖ (vb. ἐκβάλλω 'rejeter', 'faire pousser').

2.1.84. a socoti, în expr. *cu socolină va socoli*, în BB: „*Cu socolină va socoli Domnul pre voi*“ (Ex., 13, 19; la fel în ms. 45), după gr. ἐπισκέψεται κύριος ὑμᾶς [vb. ἐπισκοπέω, -ῶ 'méditer sur'].

2.1.85. a stinge, în expr. *cu stinge voi stinge*, în BB: „*Cu stinge voi stinge pomenirea lui Amalic*“ (Ex., 17, 14), după gr. ἀλοιφή ἔξ αλείψω. În ms. 45: „*Cu stergere voi sterge*“ (*ibid.*) (vb. ἔξ αλείψω 'effacer').

2.1.86. strajă, în sintagma: *strajă-inainte* 'avanpost', în BB: „*Noaptea strajă-inainte iaste Domnului*“ (Ex., 12, 41; în ms. 45: „*Straje-inaintea Domnului*“), după gr. νυκτός προφυλακή ἔστι τῷ κυρίῳ [(ἡ) προφυλακή, -ῆς 'avant-poste'; (δ) φύλαξ, -ακος 'gardien'].

2.1.87. strălucit, -ă, în sintagma: *haină strălucită* 'hiton, haină pe dedesupt la preoții evrei' (în latinește: linea stricta), în BB: „*Cel-prejur-pieptu, și cea-prese-umăr..., și haină strălucită*“ (Ex., 28, 4; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „*Haină strălucitoare*“), după gr. χιτών κοσυβωτὸν [(δ) χιτών, -ῶνος 'hiton, o haină fără mineci, care se poartă direct pe corp'; 'Leibrock', 'Hemd'; cuvînt de origine semită (feniciană); adj. κοσυμβωτός, -ή, -όν 'garni d'une rosette, d'une frange'; în Ex., 28, 35: oi κοσυμβοι τῶν χιτώνων ἐν βάσου, fragment tradus în BB: „*Strinsorile hainelor de mălase*“ (*ibid.*); (ἡ) κοσύμπτι 'Name eines Mantels, der von Hirten und Landleute gebraucht wurde'; cuvînt fără etimologie în limba greacă, vezi H. Frisk, GEW, I, p. 930–1)]. Traducerea în româneste prin cuvîntul *strălucit* a gr. κοσυμβωτὸν este de neînțeles.

2.1.88. a strica, în expr. *cu stricare te vei strica*, în BB (Ex., 18, 18). În ms. 45: „*Cu stricăciune te vei strica*“; în ms. 4 389: „*Cu răsippă tei răsipi și pre tine*“. După gr. φθορᾶς καταφθαρήσῃ [(ἡ) φθορά, -άς 'corruption', 'destruction'; 'ruine'; vb. φθείρω, -ομαι, aor. φθείραι, φθέρσαι, viit. φθεώ, -οῦμαι, perf. pas. φθερμαι 'zugrunde richten', 'vernichten', 'verderben', 'zersören', 'verwüstet werden', vezi H. Frisk, GEW, II, p. 1 013].

2.1.89. supunere 'piedestal', 'suport', în BB: „*Si cleștele lui și supunerile lui de aur curat vei face*“ (Ex., 25, 38; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Cele de desupt ale lui*“), după gr. τὰ ὑποθέματα [(τὸ) ὑποθέμα, -ατος 'piedestal'].

2.1.90. a surpa, în expr. *cu surpare să surpi*, în BB: „*Ce cu surpare să surpi capiștile lor*“ (Ex., 23, 24; la fel în ms. 45, dar aici în loc de *capiștile*, se folosește cuvîntul *cuploare*), după gr. ἀλλὰ καθαρέσει καθατεῖς τόν βωμοὺς αὐτῶν (vb. καθαρέω, -ῶ 'renverser', 'detruire').

2.1.91. sută, în sintagma: *mai-mari-preste-sulă* 'șef peste o sută de oameni', în BB (Ex., 18, 21; la fel și în ms. 45), după gr. ἐκατόνταρχος [$\text{ἐκατόν}=100 + (\delta) \text{ἀρχός}$, -ον 'șef'].

2.1.92. săpte 'săptămînă', în ms. 45: „*Si praznic a seappleator im vei face*“ (Ex., 34, 22; în ms. 4 389: „*Si sărbătoarea a săptelor să faci*“; în BB: „*Praznic săptămînilor*“), după gr. ἑορτήν ἐβδομάδων πολεις μοι [(ἡ) ἐβδομάς, -άδος 'semaine', dar și 'nombre sept'; (ἡ) ἑορτή, -ῆς 'fête, jour de fête'].

2.1.93. a sterge, în expr. *cu stergere voi sterge*, în ms. 45 (Ex., 17, 14), după gr. ἀλοιφή ἔξ αλείψω [vb. ἔξ αλείψω 'effacer'; (ἡ) ἔξ αλεύψις, -εως 'action d'effacer'].

2.1.94. tocmire, în sintagma: *tămîlia tocmirii* 'aranjarea, combinarea (tămîiei)', în BB (Ex., 39, 37; în ms. 45: „*Tămîlie a tocmirei*“, *ibid.*). Și: „*Toqmirea tămîiei*“, în BB (Ex., 35, 26; 37, 33; la fel în ms. 45). După gr. τὸ θιμίαμα τῆς συνθέσεως [(ἡ) σύνθεσις, -εως 'arrangement, combinaison'; vb. συνθετίζω, viit. -ίσω 'arranger'].

2.1.95. umăr, în sintagme ca : *cel-preste-umăr*; *odăjdia-cea-de-preste-umere*; *preste-umere* etc. 'efod, haină preoțească la evrei', după gr. (ἡ) ἐπωμίς, -ίδος 'vêtement porté sur les épaules'; (τὸ) ἐπωμίδιον, -ου 'sorte de mantelet'; (ό) ὄμοις, -ου 'épaule', în BB : „*La cea-preste-umăr și la cea-pînă-la-picioare-haină*“ (Ex., 35, 8), după gr. εἰς τὴν ἐπωμίδα χαλ τὸν ποδῆρη. Vezi mai sus, IV.2.1.61. *piciar*. În latinește : „*Superhumeralis*“. Denumirea cunoaște în BB un număr de aproximativ 20 de ocurențe. Ea este prezentă și în cele două manuscrise : 45 și 4 389.

2.1.96. ureche, în expr. *a grăi (cuiva) în urechi* 'a vorbi pe ascuns, în taină, în secret', în BB : „*Grăiește dară pre ascunsu în urechile norodului lui*“ (Ex., 11, 2), după gr. λάλησσον οὖν κρυφῆ εἰς τὰ ςτα τοῦ λαοῦ [vb. λαλέω, -ῶ 'bavarder'; κρυψη 'en secret'; (τὸ) οὖς, ὄε, gen. ςτος, pl. ςτα 'ureche']. și expr. : *a da cuiva în urechi a spune*, 'a comunica', din BB : „*Dă în urechile lui Iisus*“ (Ex., 17, 14); la fel în ms. 45, dar aici numele propriu este *Iisus*; în ms. 4 389 : „*Si o dă urechilor lui Iisus*“. Expresia este calchiată după gr. ςτα δός εἰς τὰ ςτα Ιησοῦ.

2.1.97. a vârsa '(despre metale) a turna', în BB : „*Si vârsă ei patru verigi de aur*“ (Ex., 37, 13), după gr. ςταχώνεσσεν αὐτῇ τέσσαρας δακτυλίους χρυσοῦς [vb. ςταχώνω 'fondre au creuset'; (ἡ) ςταχή, -ῆς 'creuset']. și în : „*Aur vârsat* 'aur turnat', în BB (Ex., 25, 17); „*Vîzel vârsat*“ (Ex., 32, 4); „*Dumnezei vârsat*“ (Ex., 34, 17). Sensul 'a turna' ('turnat') referitor la metale al verbului *a vârsa (vârsat)* este prezent și în cele două manuscrise, cartea *Ieșirea* : ms. 45 și ms. 4 389.

2.1.98. verde 1. 'culoare violetă sau albastră', 2. 'stofă de această culoare', după gr. ςταχίνθος, m.f. 'iachint' (o plantă), 'denumire a unei stofe sau a unei culori (albastre); precum și a unei pietre prețioase'; adj. ςταχίνθινος 'de culoarea iachintului' (vezi H. Frisk, GEW, II, p. 952–3). Cuvântul *verde* se întâlnește în ms. 45, cartea *Ieșirea*, într-un număr de aproximativ 30 de ocurențe, redind fie subst. gr. ςταχίνθος 'o stofă de culoarea iachintului', fie adj. ςταχίնθινος. Pentru cazul din urmă, cîteva exemple : „*Chiotori verzi*“ (Ex., 26, 4), față de gr. αγνύλας ςταχίνθινας; „*Piele verzi*“ (Ex., 26, 14), față de gr. δέρματα ςταχίνθινα; „*Haine verzi*“ (27, 19), față de gr. λιμέτια ςταχίνθινa. Diortositorii bucureșteni ai BB au înlocuit sistematic adj. *verde*, subst. *verdele*, prin *vînat*, *vîndul*, în timp ce în ms. 3 489 a fost preluată soluția din ms. 45. În latinește : „*Hyacinthus*“; în germană : „*Blauer Purpur*“; în slavonește : om ςтнєтн, cf. vsl. vrus. sinī 'blau'. În B 1975 : *violet* (*mătase*, *lină violetă*).

2.1.99. *vînat*, vezi paragraful precedent.

2.1.100. vreme, în expr. *trei vremi ale anului* 'de trei ori pe an', în BB : „*Trei vremi ale anului prăznuisi mie*“ (Ex., 23, 14; și în 23, 17; 39, 23, 24; la fel în ms. 45). În ms. 4 389 : „*De trei ori preste an*“ (Ex., 23, 14); „*De 3 ori in an*“ (Ex., 39, 24). Dar, după modelul oferit de ms. 45, și : „*În trei vremi ale anului* (Ex., 23, 17; 39, 23). Modelul este gr. τρεῖς καιρούς τοῦ ἐνταυτοῦ [(ό) καιρός, -οῦ 'occasion', 'circonstanță', 'temps précédent'; (ό) ἐνταύτος, -οῦ 'année'].

2.1.101. zăbavnic, vezi mai sus, IV.2.1.35, încet.

2.1.102. a zdrobi, în expr. *zdrobind să zdobescă*, în BB (Ex., 23, 24; la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389), după gr. συντρίβων συντρίψεις [vb. συντρίβω 'broyer'].

2.1.103. zece, în sintagma : *mai-mare-peste-zecă* 'șef peste 10 oameni', în BB (Ex., 18, 21; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *vălaș*), după gr. δεκαδάρχους [(ό) δεκαδάρχος, -ου 'décourion', 'décemvir'].

2.1.104. zi, în sintagme ca : 1. *den zile în zile* 'la vremea hotărîță', în BB (Ex., 13, 10; în ms. 45 : „*Den zile în zi*“; în ms. 4 389 : „*De zi pînă zi*“), după gr.

άφ' ἡμερῶν εἰς ἡμέρας [(ή) ἡμέρα, -ας 'journée'; 'temps': 'âge']. În latinește : „*A diebus in dies*“; în germană ; „*Zu ihrer Zeit*“. 2. *a zili pre zi*, 'cît trebuie pentru o zi', în BB : „*Eu voi ploua vîao pînă den ceriu și va ieși norodul și vor strînge al zilei pre zi*“ (Ex., 16, 4; în ms. 45 : „*Drilei pre dîz*“; în ms. 4 389 : „*In toate zilele*“), după gr. συλλέξουσι τὸ τῆς ἡμέρας εἰς ἡμέραν [vb. συλλέγω 'rassambler'].

2.2.0. Cuvinte cu sens diferit de cel actual; cuvinte (cu sensuri) atestate pentru prima dată

Este foarte probabil că multe din sensurile diferite de cele actuale ale cuvintelor care urmează au rezultat prin fenomenul denumit calc lingvistic, în cazul de față, semantic. Alteori, includerea în lista de mai jos a fost motivată de un anumit sens arhaic al termenului sau chiar de faptul că respectivul cuvînt cunoaște prima lui atestare în unul din cele trei texte studiate.

2.2.1. acoperemint 'prepuș', în BB : „*Au tăiat marginile acoperemintului trupului fiului ei*“ (Ex., 9, 25; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389 : „*Trupul cel de margine*“). Vezi ST.L. FAC., p. 96; IV.2.3.1. Sensul fundamental al cuvîntului *acoperemint*, anume acela de 'Dach', 'toit', cunoaște în BB, *Iesirea*, un număr de 28 de ocurențe.

2.2.2. amorțit 'amuțit, fără glas', în BB : „*Iată, eu amorțit la glas sînt*“ (Ex., 6, 30; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „*Am grai grozav*“).

2.2.3. a apleca 'a alăptă, a da să sugă unui copil', în BB : „*Păzeste-m copilașul acesta și mi-l apleacă*“ (Ex., 2, 9). În ms. 45 : „*Să să chême tie jâmăele mancă de la jidovi și-si va apleca copilul tie*“ (Ex., 2, 7; și în : 2, 9, vezi mai sus citatul din BB). În ms. 4 389 : „*Să-i chiami o doică den muierile ovărice să-l aplecă*“ (Ex., 2, 7); „*Si luo muiereea copilul și-l aplecă*“ (Ex., 2, 9). Cf. ST.L. FAC., p. 96; IV.2.3.9.

2.2.4. arătură 'farină', ogor, loc cultivat', în ms. 4 389, Ex., într-un număr de 9 ocurențe. În BB și în ms. 45, Ex., este folosit termenul *farind*.

2.2.5. asemănare 'efigie, imagine, portret, figură, chip', în BB : „*Să nu facă chip cioplit, nice la toată asamănarea den cîte sunt în ceriu și den cîte sunt pre pămîntos și cîte-s în apă supl pămînt*“ (Ex., 20, 4; în ms. 54 : *sămânare*; în ms. 4 389 : *asămânare*). Este foarte posibil să avem a face cu un cale semantic după gr. (τὸ) δρόπωμα, -ατος 'ressemblance' 'image', din versiunea în limba greacă a cărții *Ieșirea*.

2.2.6. a birui 'a stăpini', 'a domina' (este păstrat sensul etimologic: magh. bir înseamnă 'Macht über etwas haben'), în ms. 4 389 : „*Că eu sunt care biruiesc, tot pămîntul*“ (Ex., 8, 22). Vezi Lajos Tamás, EWUR p. 120. În BB și în ms. 45, este folosit verbul *a domni* 'a stăpini': „*Că eu sunt Domnul dominind tot pămîntul*“ (Ex., 8, 22). Este neîndoelnică influența modelului grecesc asupra traducătorului ms. 45, text din care conștrucția „*Domnul dominindu*“ a fost transferată în BB : δτι ἔγω εἴμι κύριος κυριεύων πάσης τῆς γῆς [gr. (ό) κύριος, -ου 'maître'; vb. κυριάζω, viit. -άσω, κυρεύω 'être maître'].

2.2.7. bueium 'trunchi de arbor'; '(Baum-)stamm', 'Stock', în ms. 45 : „*Si acolă...70 de buciuni de finic*“ (Ex., 15, 27). În BB : „*Pomi de finic*“; în ms. 4 389 : „*Stîlpări de finic*“). În gr. : στελέχι φοινίκων [(τὸ) στέλεχος, -ους 'tronc', 'bûche'].

2.2.8. cărămizie 'meșteșugul sau lucrul cărămidarului', în BB : „*Si tocmeala cărămiziei care ei fac vor face*“ (Ex., 5, 8; și în 5, 18, aici cu accentul schimbat : cărămizii). În ms. 45 : „*Si tocmaala cărămizii...*“ (Ex., 5, 8; la fel și în 5, 18). În ms. 4 389 : „*Si tocmeala rîndului cărămizii de zid care fac*“ (Ex., 5, 8).

2.2.9. căsuță 'cameră (de dormit)', în ms. 4389: „*Vor intra broaștele in casele tale și în căsuța la și pre-așternutul tău*” (Ex., 8, 3). În BB: „*În cămăriile așternutilor tale*” tot astfel și în ms. 45. Modelul din BB și din ms. 45 este grecesc: εἰς τὰ ταπεῖα τῶν κοιτῶν· σὺ ([τὸ] ταπεῖον) ‘depôt de provision’, ‘chambre’; (τὸ) κοιτών, -ῶνος ‘chambre à coucher’; (ἡ) κοιτη, -ῆς ‘lit’, ‘couche’]. Cuvintul căsuță, un derivat diminutival de la pl. căși (=case), are echivalent în versiunea slavonă pe vbg. kléti: ΕΓΚΑΛΤΗ ΟΔΡΩ ΜΕΘΟΗΣ (vbg. kléti ‘ταπεῖον, οὐκτυμα (=habitation); vbg., virus. odrū ‘pat’. Cuvintul căsuță, cu sensul consemnat în ms. 4389, se intinește și în *Indreplarea legii* (1652), precum și în scrierile lui Dosoftei (vezi DA, sub căsă).

2.2.9. bis. căutare 'oglindă' (<vb. a căuta 'a privi'), în ms. 4389: „*Făcu și lighin de aramă și fundul lui de aramă căutările celor ce postia carei se postîră la porșile cortului mărturiei*” (Ex., 38, 8). Pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul oglinzile, care-i folosit și în BB și în ms. 45 (*ibid.*), traducind gr. (τὸ) κατόπτρον, -ου ‘miroir’. Substantivul căutare, cu sensul menționat, lipsește în DA și în Tiktin^a. Sensul 'oglindă' poate fi datat cca 1665–1680, cind a fost scris ms. 4389.

2.2.10. a cerca 'a căuta', în ms. 4389: „*Au murit toți cei ce cerca sufletul tău*” (Ex., 4, 19; și în: 9, 24; 37, 7).

2.2.11. cîrlan 'berbec', în ms. 4389, Ex., într-un număr de 13 ocurențe; și în expr.: „*Cîrlan de berbêce* ‘id.’ (Ex., 29, 1, 15, 38).

2.2.12. a (se) elăti 'a (se) mișca', în ms. 4389: „*Pîrghiile să nu se mai elătescă*” (Ex., 25, 14). În BB: „*Drugi neclădiți*” (Ex., 25, 15); în ms. 45: „*Părțigele neclădite*” (Ex., 25, 15).

2.2.13. covâșeală 'maia, aluătel, plămădeala', în ms. 4389: „*Vor intra broaștele... în covâșelele tale și în cuploarele tale*” (Ex., 8, 3; pe margine este adăugat, de aceeași mînă, sinonimul aluatulire).

2.2.14. cumpărire 'grovăzie', în ms. 4389: „*Cu fundără-se ca plumbul în cumpărirea apei*” (Ex., 15, 10).

2.2.15. cuptor 'altar, vatră de jertfă prin ardere, la pagini (neevrei), în antichitate', 'jertfelnic', în ms. 45: „*Cuptoarele lor să le sfârmați*” (Ex., 34, 13); „*Cu surpare să surpi cuploarele lor*” (Ex., 23, 24). În BB: capiște; în ms. 4389: *altar și curășire*.

2.2.16. curășire 'altar, vatră de jertfă prin ardere, la pagini (neevrei), în antichitate', în ms. 4389: „*Ce sfârmați curășurile lor*” (Ex., 23, 24).

2.2.17. danț 'joc', în ms. 45: „*Cu timpene și cu danțuri*” (Ex., 15, 20); în ms. 4389: „*Cu limpane și cu danțuri*” (*ibid.*). În BB: „*Cu limpene și cu hore*” (*ibid.*); horă are aici sensul generic de 'joc'.

2.2.18. dat 'ofrandă, jertfă inchinată divinității', în ms. 4389: „*Si cind vor da dat Domnului den feciorii lui Israîl*” (Ex., 31, 16); „*Datul Domnului*” (Ex., 30, 13).

2.2.19. desis 'cring sfint, dumbravă consacrată unei divinități pagine', în BB: „*Desișurile lor să le tăiați*” (Ex., 39, 13; în ms. 45: desisurile; în ms. 4389: sâdirile, vezi mai sus IV.2.1.79). Cuvintul desis (<des) 'pădure tinără și deasă' traduce gr. (τὸ) ἄλσος, -ος, -ους 'bois sacré', '(heiliger) Hain', 'geweihte Stätte' în latinește: „*Lucusque succide*” (lucus, -i, 'cring sfint, dumbravă consacrată unei divinități).

2.2.20. dichis, folosit la pl., dichise 'unelte, obiecte, lucruri, vase', în BB: „*Si toate dechisele ce sunt la lucrurile cortului mărturiei*” (Ex., 39, 41; în ms. 45: ciniile). Termenul apare și în ms. 4389: „*Dichisul cu care vei cioplui pîialta*” (Ex., 20, 25; explicația este adăugată pe margine, de aceeași mînă, pentru termenul săcurea, din text); „*Dichisele curjii*” (Ex., 27, 19); „*Dichisele lui*” (Ex., 31, 8).

2.2.21. grec, în sintagma: *la greci* 'în versiunea grecească a Bibliei', în ms. 4389 (Ex., 15, 20–22); vezi mai sus, IV.1.4.52, sloven; IV.2.2.25, latin.

2.2.22. a îndărătnicie 'a intoarce, a trimite înapoi', în BB: „*Pentru că ce Moisi... îndărătnicește norodul de la lucru?*” (Ex., 5, 4; în ms. 45: „*Îndrpnecești*”; în ms. 4389: „*Intorc*”). Vezi mai sus, IV.1.1.14.

2.2.22. bis. a îndeși 'a îngrămădi (obiecte), a îngheșui' (<deși, pl. de la des), în ms. 4389: „*Si tot îndeșia pările de argint și de aramă*” (Ex., 35, 24).

2.2.23. a se îndura 'a deveni dur, asupru', în BB: „*Si nu se îndură de el fata lui farao*” (Ex., 2, 6; la fel în ms. 45 și în ms. 4389). Trecerea spre sensul opus, anume 'a avea milă, îndurare, clemență' se petrece în acest timp, după cum se poate vedea din compararea următorului text din BB și din cele două manuscrise: „*Si nu mă voiu îndura de care nu mă voiu îndura*”, în BB (Ex., 33, 19); aici sensul este 'a deveni dur', de aceea, pentru că în original era sensul opus, anume 'a deveni clement', verbul este precedat de *nu*. În ms. 45, negația lipsește: „*Si mă voi îndura pre-carele mă voi îndura*” (*ibid.*); la fel și în ms. 4389: „*Voiu îndura pre care mă voiu îndura*” (*ibid.*). În ultimele exemple, sensul verbului *a se îndura* este cel actual: 'a avea milă de cineva'. Pentru comparare, în latinește: „*El clemens ero in quem mihi placuerit*”; în germană: „*Und wessen ich mich erbarme, dessen erbarme ich mich*”. Vezi și ST.L. FAC., p. 98; IV.2.3.66.

2.2.24. înfrimsare 'podoabă, obiect de podoabă', în ms. 45: „*Acum dară luăți-vă... înfrimsările*” (Ex., 33, 5; în BB și în ms. 4389: „*Podoabele*”). Substantivul provine de la un verb a înfrimsa, -are. Echivalentul în grecește este subst. (ό) κόσμος, -ou 'ornement'.

2.2.25. latin, în sintagma: *la latini* 'în versiunea latinească a Bibliei', în ms. 4389 (Ex., 15, 20–22).

2.2.26. luciu 'mare', în ms. 45: „*Cu luciu acoperi pre ei*” (Ex., 15, 5; la fel în ms. 4389). În BB: „*Cu marea*”.

2.2.27. lumină 'candelă', în BB: „*Si undelemnă la lumină*” (Ex., 25, 6; și în: 27, 20, 20; 30, 7, 8; 35, 13, 15; 37, 26; 39, 36, 36, 36; la fel în ms. 45). În ms. 4389: „*Undelemnă la lumină*” (Ex., 35, 14). Pe marginea ultimului verset menționat, este adăugat, de aceeași mînă, sinonimul candele. Acest cuvint, cu forma *candilă*, este notat pe margine, de aceeași mînă, și în Ex., 27, 20.

2.2.28. mărturie 'martor', în BB: „*Să nu prisădesti cu cel strimbă, ca să fii mărturie strimbă*” (Ex., 23, 1; tot astfel și în ms. 45 și în ms. 4389).

2.2.29. a mijloci 'a impărti', în ms. 4389: „*Mijlocind anul în trei vremi, să se arate totă parte la cea bărbătească înaintea Domnului*” (Ex., 39, 23). Sensul sintagmei *Mijlocind anul în trei vremi* este 'de trei ori pe an'; vezi mai sus, IV.2.1.100, vreme.

2.2.30. mohorit 'stofă de mătase) de culoare purpurie'; și mohoritul. Cuvint atestat de zeci de ori în cele trei texte studiate, derivat de la vb. a mohori (<mohor> 'purpurrot, dunkelrot färben' (vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 549–550). Atestările din BB, Ex., pot fi văzute in Indicele de cuvinte.

2.2.31. a moștina 'a moșteni', în ms. 4389: „*Vei moștina pămîntul*” (Ex., 23, 30); „*Să moștinăze*” (Ex., 32, 13).

2.2.32. moștinare 'moștenire', în ms. 4389: „*Întru moștinare*” (Ex., 6, 8).

2.2.33. moștenire 'moștenire', în ms. 45: „*Răsădăște-i pre ei în muntele moștenirei tale*” (Ex., 15, 17).

2.2.34. muiere, cu diferite forme gramaticale, cunoaște în ms. 4389, cartea *Ieșirea*, un număr de 43 de ocurențe. În acest text, nu se folosește niciodată sinonimul fămălie, pe care-l întlnim de 20 de ori în ms. 43, Ex., și de 18 ori în BB, Ex. În ultimele două texte, *muiere* este și el prezent: în 15 ocurențe în ms. 45, Ex., și în 19 ocurențe în BB, Ex. Asistăm, aşadar,

la lupta dintre cele două sinonime, care, la nivelul limbii literare, se va încheia cu victoria termenului *femeie* (consemnat faptul că silaba inițială este în texte studiate intotdeauna *fă-*).

2.2.35. neclătit 'nemîscat', vezi mai sus IV.2.2.12., a (se) clătit.

2.2.36. noaten 'miel de un an', în ms. 4389: „*Den noateni și den vălui*“ (Ex., 12, 5).

2.2.37. pămînt 'țără', 'Land', în toate cele trei texte, de ex.: „*Pămîntul Filistium*“, 'Țara Palestina', în ms. 45 (Ex., 12, 5); „*Pămîntul Eghipetului*“ 'Țara Egipt', în foarte multe ocurențe.

2.2.38. a părăsi 'a inceta o acțiune, a se opri, a termina', în ms. 4389: „*Deaca părăsi de-a grăi*“ (Ex., 34, 33); „*De-acii părăsiră oamenii de-a mai aduce*“ (Ex., 36, 6). Vezi ST.L. FAC., p. 100; IV.2.3.111.

2.2.39. părus 'țărăș', în ms. 4389: „*Părussii curșii*“ (Ex., 38, 8; și în: 39, 33, 41). În BB: „*Tărăș*“; în ms. 45: „*Pociumb*“.

2.2.40. bis. pestriț '(tesătură) cu alesături' (vezi *impiestréală*), în ms. 4389: „*Cusături pestrițe*“ (Ex., 27, 16).

2.2.40. a (se) petrece 'a trece prin, a străbate, a străpunge', în BB: „*Să se petrecă de o parte pînă de ceea parte*“ (Ex., 26, 28; și în: 36, 29, 30).

2.2.40. bis. pilda 'imagine, figură, schiță, desen', în BB: „*Pilda cortului și pilda tuturor veselor lui*“ (Ex., 25, 9; la fel în ms. 54; în ms. 4389: „*Chipul*“); în ms. 45: „*Pilda mirceamilor*“, cuvintă adăugată pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie, pentru a enumi, sintetic, dimensiunile și aspectul jertfelnicului de lămie', despre care e vorba în text (Ex., 30, 1); „*Pilda a sfînenilor*“, în ms. 45 (Ex., 29, 1; cuvinte scrise pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie); „*Pilda veșmîntelor popilor*“, în ms. 45 (Ex., 28, 1; cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie).

2.2.41. a pipii 'a pipăi'; 'a se ridica (despre rouă)', a înceta de' (sensul ultim este neclar), în ms. 4389: „*Iar dimineața pipiind roaoa împrejurul* [ru]l a toală tabără“ (Ex., 16, 13). În BB: „*Dimineața se făcu potolindu-se roua*“; în ms. 45: „*Se făce potolindu-să roao pregiur tabără*“. Sensul din BB și din ms. 45 corespunde versiunii grecești: τὸ πρῳ δέ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλω τῆς παρεμβολῆς [vb. καταπάυω 'faire cesser'; (ἡ) κατάπαυσις, -εως 'action de faire cesser'; (ἡ) δρόσος, -ou 'rosée'; (ἡ) παρεμβολή, -ῆς campement]. În versiunile latinească și germană însă, echivalentul cuvintului discutat este fie *jacco*, fie *liegen*, ambele cu sensul 'a zăcea': „*Mane quoque ros jacuit per circulum castrorum*“ și „*Am Morgen lag Tau rings um das Lager*“. În B 1975, se continuă soluția din BB (și din versiunea grecească): „*Dimineața, după ce s-a lăsat roua dimprejurul laberii*“. Vb. a pipii (= a pipăi) din ms. 4389 reprezintă transpunerea servilă a cuvintului slavon *oszazati*, din vbg. *oszazati* 'ψηλαφώ', -ῶ', 'toucher', 'palper'; 'tâtonner'; cf. rus *oszazati* 'befühlen', 'betasten', 'empfinden' (vezi M. Vasmer, REW, II, p. 289).

2.2.42. a pleca 'a îndoi', în ms. 4389: „*A șasea zăvesă o vei pleca în ușa cortului*“ (Ex., 26, 9). În BB: „*Vei îndoi*“; în ms. 45: „*Vei dupleca*“. Vezi mai sus, IV.1.1.6.

2.2.43. pociumb 'țărăș', în ms. 45: „*Pociumbii curșii*“ (Ex., 27, 19; și în: 35, 10; 38, 20, 32; 39, 33, 41). În BB: „*Tărăș*“; în ms. 4389: „*Părus*“.

2.2.44. poneiș 'potrivnic', 'adversar', 'dușman', în ms. 45: „*Si voi îponcișa poncișilor tăi*“ (Ex., 23, 22).

2.2.45. postavă 'adăptaore', în ms. 4389: „*Scoaseră apă pără umplură postava ca să adape oile*“ (Ex., 2, 16). În BB: „*Jghiaburile*“; în ms. 45: „*Covăile*“.

Vezi ST.L. FAC., p. 100; IV.2.3.116. Prima atestare 1665—1680.

2.2.46. potcoavă, probabil 'diademă', 'cunună', în sintagma din BB: „*Potcoava-sfințeniea*“ (Ex., 29, 6) și din ms. 4389: „*Potcoava sfîntirei*“ (*ibid.*). În ms. 45: „*Potcoava sfînteniei*“. În versiunea grecească: τὸ πέταλον τὸ ἀγασμα [(τὸ πέταλον, -ou 'péiale, feuille d'arbre'; feuille de métal')], după care, în cea latinească: „*Laminam sanctam*“. În germană: „*Den heiligen Kronreif*“; în PO: „*Cunună sfîntă*“; B 1975: „*Diadema sfînteniei*“; slavonește: *Δօскꙗ сеѧтъѡиѡиꙗ* (rus. *doská scindură*). Cuvîntul *polcoavă*, cu același sens, mai apare și în sintagma „*Potcoavă de aur*“, din BB: „*Si au făcut polcoava cea de aur osibile sfîntului, de aur curat*“ (Ex., 29, 29; la fel în ms. 45). În ms. 4389: „*Si să faci polcoavă de aur curat și să faci într-însa chipul peceșii sfîntrei Domnului*“ (Ex., 28, 36; pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvîntul *scindurea*, ca sinonim al lui *polcoavă*, din text; adaosul s-a făcut sub influența textului slavonesc, unde există termenul *Δօскꙗ*). În latinește: „*Laminam de auro purissimo*“; în germană: „*Stirnblatt*“; în PO: „*Peteală den curat aur*“; în B 1975: „*Tăbliță șlefuită, de aur curat*“; în SCHARBERT, Exodus, p. 112: „*Das heilige Diadem*“.

2.2.46. bis. a (se) săruta 'a se impăca'; 'a se întreba de sănătate'; în BB: „*Se închină lui și sărulă pe el și să sărulară între dînsii*“ (Ex., 18, 7; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „*Se întrebară unul pe altul de sănătate*“).

2.2.47. seoară, în sintagma: *seoară-dulce* 'scorțișoară', 'Zimt', în ms. 45 (Ex., 30, 23). În BB și în ms. 4389: „*Scorțișoară*“.

2.2.48. a slei 'a turna (metal)', în ms. 4389: „*Se-au sleit acest viel*“ (Ex., 32, 24).

2.2.49. a soli a 'indeplini funcția de sol', în ms. 4389: „*Fii tu acestor oameni să le solești cîte ce stăt cîrlă Dumnezeu*“ (Ex., 18, 19).

2.2.50. stricăciune 'lepră', în BB: „*Să făcu mîna lui plină de bubele stricăciunii ca zăpada*“ (Ex., 4, 6). În ms. 45: „*Bubele stricăciunei ca omătul*“ (*ibid.*); în ms. 4389: „*Mîna...plină de stricăciune și albă ca zăpada*“; pe margine: „*Se făcu mîna lui stricătă*“ 'leproasă' (Ex., 4, 6). Pentru acest cuvînt, cf. și O. Densusianu, ILR, II, p. 306.

2.2.51. stricat 'lepros', vezi cuvîntul precedent.

2.2.52. strinsură 'adunare', 'tabără', în ms. 4389: „*Toală strinsura fețorilor lui Israîl*“ (Ex., 16, 9; și în ms. 16, 3, 13, 22; 17, 1; 35, 4).

2.2.53. şurub, cuvînt adăugat pe margine, de aceeași mină, în ms. 45: „*Şuruburile*“ (Ex., 25, 31, 34); *şurub* (Ex., 25, 33). Aceste atestări modifică data primei atestări din Tiktin²: în loc de 1683, Dosoftei, 1665—1680.

2.2.54. temeiul 'temelie', 'bază', în ms. 4389: „*Temeiurile să fie de aramă*“ (Ex., 27, 18, și în versetul 10; și *temele*, în: 27, 10, 16, 17). În BB: „*Cuiuburile*“; în ms. 45: „*Fundurile*“. În ms. 4389 apare și *temelic*, într-un număr de 7 ocurențe, cu sensul 'bază'.

2.2.55. teslărie 'dulgherie', în BB: „*Si lucrurile teslăriei lêmnelor să lucrăze*“ (Ex., 31, 5; la fel în ms. 45). Prima atestare din Tiktin² (1688) se modifică: 1665—1680, în ms. 45.

2.2.56. tivitura 'găitan', în ms. 4389 (Ex., 28, 31); cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mină, pentru *bală*, pl. *băle*, din text; în același loc, este menționat și sinonimul *găilan*. Vezi mai sus, IV.1.9.5.

2.2.56. bis. trăgător 'animal de povară', 'măgar', în BB și în ms. 45: „*Si luind Moisei fămăia și copiii și sii pe trăgători și se întoarse la Eghipet*“ (Ex., 4, 20; în ms. 3489: „*Măgarii*“).

2.2.57. treabă, în expr. *de treabă 'necesar'*, în ms. 4389: „*Vasele cîte de treabă*“ (Ex., 25, 29).

2.2.58. **trup**, în sintagma : *trupul-cel-de-margine* 'prepuț', în ms. 4 389 (Ex., 9, 25); și (2) 'penis', în BB : „*Au lăial marginile acoperemîntului trupului fiului ei*” (*ibid.*); la fel în ms. 45.

2.2.59. **turnători** (pl.) 'vase de turnat, cu miner', 'recipiente', în BB : „*Blidele, căștile...căușile și turnătorile întru care vei turna cu ele*” (Ex., 25, 29; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „*Păharăile în care vei turna*”). În grecește : κύαθος 'Schopfgefäß'; 'Hohlmaß'; în latinește : „*Cyathus*"; în germană : „*Becher*".

2.2.60. **a încropi** 'a fierbe' (<*uncrop*), în ms. 45 : „*Vei încropi*" (Ex., 29, 21; cuvântul este alăugat pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie, ca sinonim al lui *fierbe*, din text). În Tiktin², prima atestare a vb. *a încropi* este din 1840; ea se modifică : 1665 – 1680, în ms. 45.

2.2.61. **undijă** 'furculiță', în BB : „*Undejele de carne*" (Ex., 8, 3; la fel în ms. 45). În ms. 4 389 : „*Undițele lui cîte de carne*”. În latinește : „*Fuscinulas*"; în germană : „*Gabeln*".

2.2.62. **unelte** 'diferite obiecte', 'bunuri mobile', în BB : „*Afară den unelle*" (Ex., 12, 37). În ms. 45 : „*Afară den marfă*". În ms. 4 389 : „*Fără de copii*". Cuvântul mai apare în BB, *Ieșirea*, în : 22, 7 (în ms. 45 : „*Haine*" ; în ms. 4 389 : „*Scule*"); în 22, 8 (în ms. 45 : „*Marfă*"); în 27, 19 (în ms. 45 : „*Cinile*" ; în ms. 4 389 : „*Dichisele*").

2.2.63. **vătui** 'ied', în ms. 4 389 (Ex., 12, 6).

Addenda

2.2.64. **împistreală** (<*a împistri*< vsl. *pīstriti*) 'alesătură, procedeu de ornamentare a țesăturilor prin îmbinarea după un anumit model a firelor de urzeală și bătătură'; 'motiv decorativ colorat într-o țesătură', în BB : *împistrile* (Ex., 39, 7); în ms. 45 : *împistreală* (*ibid.*).

2.2.65. **împistrire** 'alesătură' (vezi cuvântul precedent), în ms. 45 : *împistrirei* (Ex., 35, 33).

2.2.66. **împistrit**, -ă '(tesătură) cu alesături, cu motive florale etc.', în BB : *împistrit* (Ex., 28, 6, 15; 36, 35, 35); *împistrite* (Ex., 38, 23); *împistrit* (Ex., 35, 33); în ms. 45: (substantivat) *împistritul* (*croitorului*) (Ex., 27, 16); *împistrite* (Ex., 36, 33; 38, 23); în ms. 4 389 : *împistrit* (Ex., 26, 36).

2.2.67. **împistritor** 'meșter țesător care face împistruri', în BB : „*Lucru de împistritoriu*" (Ex., 26, 36; sensul este 'profesiunea de țesător specializat în alesături sau de croitor care unește țesături de diferite culori în anumite modele'); *împistritoriu* (Ex., 38, 18); în ms. 45 : „*(Lucrul) împistritorului* (Ex., 26, 36; 28, 15; 36, 35; 38, 18; 39, 29); în ms. 4 389 : „*(Lucrul) împistritorului* (Ex., 2, 15).

2.2.68. **împistritură** 'alesătură' (vezi mai sus, *împistreală*), în BB : „*Să facă toate lucrurile meșterului celor mare de împistruri*" (Ex., 35, 33); în ms. 4 389: *împistritura* (Ex., 35, 35); *împistriruri* (Ex., 28, 6); *împistrirurile* (Ex., 36, 13).

2.2.69. O situație specială prezintă cuvântul *gure*, atestat o singură dată în BB : „*Si va fi gura lui dentr-însul la mijloc avind gure împrejurul gurii, lucru țesut, împlicitură țesută dentr-însul, pentru ca să nu să spinzece*” (Ex., 28, 28). Lui *gure* din BB îi corespunde *bată* în ms. 45; la fel și în ms. 4 389: „*Avind bête împrejurul gurii*" (Ex., 28, 32). În ultimul caz, sunt adăugate pe margine, de aceeași mină, cuvintele : „*Tivitură sau găitan*“. Corespondentul din grecește este (ἡ) ὥα,-ας 'frange d'un habit'; 'Saum (des Kleides)', 'Rand' (Vezi H. Frisk, GEW, II, p. 1 143). În germană : „*Borte*" (= 'margine, bordură'; 'garnitură'; 'găitan'); în PO : „*Beartă tivită*" (bearlă este o variantă transilvăneană, provenită din dialectul săsesc, a germ. *Borte*); în B 1975 : „*Guler țesut ca platoșă*" (Ex., 28, 32); în latinește :

„*Ora per gyrum eius textilis*" (Ex., 28, 32; *ōra*, -ae 'margine', 'tiv'). S-ar putea ca *gure* 'tivitură, bordură, margine întărită' să fie pluralul lui *gură*, folosit în BB sub influența denumirii lat. *ora* 'margine', tiv, 'care va fi fost considerată, greșit, forma de plural a lat. *os*, *oris* (n.), pl. *ora* 'gură'. Subst. *gure* nu este înregistrat ca atare în dicționarele românești.

CONCLUZII

Studiul de față, dedicat limbii literare din cele trei variante ale cărții *Ieșirea*, din BB, din ms. 45 și din ms. 4 389, confirmă, în linii generale, rezultatele din tabelul sinoptic, de la p. 103 – 105, din studiul lingvistic care însoțește cartea *Facerea* (din MLD, BIBLIA 1688, I). Limba literară folosită în ms. 45 este de factură nordică, moldovenească, cea din ms. 4 389 și din BB reflectă varianta sudică, muntenească, cu unele inconveniențe în ce privește ultimul text, datorită faptului că modelul urmat provine din aria nordică.

Dintre fenomenele lingvistice studiate, merită a fi reținute următoarele :

I. ÎN DOMENIUL FONETIC

1. Valoarea slovei **ț** în elementele de origine slavă cărturărească (vezi I.2.2.0.).

2. Fenomenul „despicării“ unor vocale (vezi I.2.4.0 – 2.4.12).

3. Velarizarea vocalelor *e*, *i*, precedate de șuierătoarele *ș*, *j* (vezi I.3.5.0 – 3.5.20; I.3.6.0 – 3.6.8).

4. Prezența lui *-u* în *voiu*, verb auxiliar, și absența acestui sunet în *voi*, pronume, în norma literară sudică, muntenească, și absența lui *-u* atât în cazul auxiliariului, cit și al pronumelui, în norma moldovenească a ms. 45 (vezi I.2.15.1).

5. Ilustrarea cu exemple mai numeroase a fenomenului durificării lui *r* în *-or*, *-ar*, *-er* (vezi I.3.13.0 – 3.13.18).

6. Situația grupului *-li* (vezi I.3.8.4. – 3.8.5).

7. Tratamentul grupului *sv-* în elementele de origine slavă (vezi I.3.14.6. – 3.14.10.).

8. Fenomenul sonorizării : *sm>zm* (vezi I.3.15.0. – 3.15.3.).

II. ÎN MORFOLOGIE

1. Studiu comparativ, statistic, asupra modului de folosire a pronumelor personale *el*, *ea*, *ei*, *ele*; *însu(l)*, *însă(-a)*, *însi(i)*, *însa(le)*; *dinsul*, *dinsa*, *dînsii*, *dînsel*, în cele două variante ale limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, reprezentate de cele trei texte studiate (vezi II.4.1.1. – 4.1.2.).

2. Realizarea tendinței spre formă unică a pronumelui relativ-interrogativ *care*, la nominativ-acuzativ, singular și plural, masculin și feminin (vezi II.4.5.0.).

3. Date noi despre pronumele nehotărît *alall(u)*, întlnit numai în ms. 45 (vezi II.4.6.1.).

4. Exemple numeroase pentru ilustrarea fenomenului iotațizării (II.6.3.0. – 6.3.3.). Absența formelor cu *t*, *d*, *n*, *r*, cu excepția cuvintelor (*să*) *ceară*; (*să*) *piară* (vezi II.6.3.0.).

5. Formele de imperfect indicativ, conjugarea a IV-a, în *-iá*, *-iiá* (vezi II.6.4.0.).

6. Formele perifrastice de imperfect al indicativului de tipul : *era păcînd* 'păstea'; *vrea merge* 'mergea' (vezi II.6.4.1.; II.6.4.2.).

7. Forma perifrastică de perfect compus : *fu fiind* 'a fost'; *fu ieșind* 'a ieșit', calchiată, ca și cele două precedente, după greacă (vezi II.6.6.0.).

8. Forma de viitor alcătuită din verbul *a fi* + verb la gerunziu (uneori cu valoare de prezumтив): *vor fi fiindu-se*. Modelul este preluat din grecește (vezi II.6.8.1.).

9. Construcția *și* + conjunctivul prezent, persoana a III-a singular și plural, în vorbirea directă, calchiată după limba greacă, în care apare *καὶ* + imperativul vezi II.6.9.1.).

10. Construcția, calchiată după grecește, de tipul: *văzind văzuu*; *văzind am văzut*; *umplind voi umple*; să zică zicind (vezi II.6.13.0.).

11. Discutarea variantelor populare și literare ale adv. *dinăuntru* (*denlăuntru*, *înlontru*, *tnuntru*, *înduntru* etc.): „normă“ din ms. 45 era fixată pe forma *lontru* (*den-*, *tn-*); cea din ms. 4 389 și din BB, pe (*den*)*lăuntru* etc. (vezi II.7.21.0.).

12. Scăderea simțitoare a numărului ocurențelor prepozițiilor compuse, de origine grecească, *întru mijlocul* ‚intre‘; *între mijlocul id* (vezi II.8.2.0.).

13. Dispariția lui *-r-* din prepozițiile *pre*, *pren*, *pres-te* (vezi II.8.3.0.; 8.4.0; 8.5.0.).

14. Apariția conjuncției *ori* în BB și în ms. 45, în 2 ocurențe (vezi II.9.1.0.).

15. Raportul, ilustrat statistic, dintre conjuncțiile să ‚dacă‘, *de* ‚id.‘ și *dacă* (*deaca*, *deca*) (vezi II.9.8.0.).

III. ÎN FORMAREA CUVINTELOR

1. Prefixul *în-* apără ca *înn-* în cuvinte ca: *înnainte*, *înnalt*, *înnălu*, și ca *în-* *în*: *înpregiur*, *înpotrivă* (și *înpărăt*), în ms. 45 (vezi III.2.2.0.).

IV. ÎN DOMENIUL VOCABULARULUI

1. Cuvinte neînregistrate în dicționarele românești: *căpină* (IV.1.4.12.); *chidaris* (IV.1.5.8.); *gomor* (IV.1.6.2.); *gravani* (IV.1.9.7.); *gure* (IV.2.2.69.); *halvan* (IV.1.6.3.); *hin* (IV.1.6.5.); *impistreală* (IV.2.2.61.); *impistrire* (IV.2.2.62.); *impistritor* (IV.2.2.63.); *Jugător* (IV.3.13.10.); *lasloviță* (IV.1.4.24.); *notos* (IV.1.5.22.); *sardiu* (IV.1.5.31.); *a sveștenui* (I.3.14.9.); *treapt* (IV.1.1.27.).

2. Au fost propuse etimologii noi următoarelor elemente lexicale: *cuvint* (IV.2.1.16); *gard* (IV.2.1.27.); *gonf* (IV.1.8.2.); *gravani* (IV.1.9.7.); *incepătură* (IV.2.1.34.); *păpădie* (IV.1.5.26.); *fineri* (IV.1.7.6.).

3. S-a modificat prima atestare, față de TIKTIN², în următoarele cazuri: *bezer* (IV.1.5.5.); *capac* (IV.1.9.1.); *carbuncul* (IV.1.2.4.); *căutare* (IV.2.2.9. bis.); *gardină* (IV.1.8.1.); *găitan* (IV.1.9.5.); *gonf* (IV.1.8.2.); *gravani* (IV.1.9.7.); *pălărie* (IV.1.3.3.); *postavă* (IV.2.2.45.); *sponcă* (IV.1.4.57.); *șabac* (IV.1.9.13.); *șurub* (IV.2.2.53.); *teslărie* (IV.2.2.55.); *a uncropi* (IV.2.2.60.).

4. Au fost semnalate și discutate cîteva cuvinte rare: *căpină* (IV.1.4.13.); *a dupleca* (IV.1.1.6.); *tinér* (IV.1.7.6.); *a vorbi* (IV.1.4.60.).

Sensuri noi, neînregistrate în dicționare, ale unor cuvinte și sintagme, sunt semnalate în diverse locuri ale lucrării, dar mai ales în capitolul dedicat calculilor lingvistice, care sunt, în mare parte majoritate, calculuri semantice.